

En annan tid

Majgull Axelsson

Regnet hängde i luften och det var ganska kallt denna höstdag någon gång i mitten av nittiotalet. Vi drog upp axlarna och trampade på stället, där vi stod och rökte utanför Folkets hus i Hällefors. Några av folkhögskoleeleverna hade bildat en liten cirkel, de pratade och skrattade. Själv hade jag dragit mig lite åt sidan och lutade mig mot väggen. Jag behövde vila både huvud och stämband efter att ha föreläst för teater eleverna i en timme om det jag sett och hört när jag rest genom den moderna fattigdomens Sverige. Kanske blundade jag också, kanske var det därför jag blev så överraskad när en ung kvinna plötsligt tilltalade mig.

”Jag vet precis vad du menar”, sa hon.

Jag blinkade till.

”Vilket då?”

”Det där med stövlarna. Hur det är att inte ha råd med vinterstövlarna.”

Jag tittade på hennes fötter. De slitna gymnastikskorna var en bekräftelse. Det här var definitivt en tjej som visste vad det handlade om. Ändå hade hon suttit tyst inne i föreläsningssalen när jag hade pratat om den nutida fattigdomens halvt osynliga tecken. Nötta gymnastikskor mitt i vintern. Urtvättade tröjor. Hår som skulle behöva klippas. Och bakom denna yta en vag känsla av skam hos dem som drabbats värst, en känsla som antingen kunde uttryckas i sorg och stukad tystnad eller döljas bakom galghumor, vrede eller det öppna förakt som är självföraktets första kännetecken. Plötsligt kände jag mig skyldig, som om jag hade blottat en hemlighet. Hennes hemlighet.

”Man blir så trött”, sa hon och drog ett djupt bloss. ”Man blir så fruktansvärt trött av att aldrig ha några pengar.”

Jag nickade.

”Jag vet. Har du barn?”

Hon log lite.

”En kille, han går i sjuan. Och genom honom ser man ju att det kunde vara värre. Mycket värre.”

”Det kunde det?”

Hon drog upp axlarna.

”Jo. Jag har ju haft ett bra jobb så jag har ju a-kassa, i alla fall. Det finns ju andra som inte har någonting.”

Plötsligt blev hon ivrig:

”Han spelar gitarr, min kille. Och så skulle dom ha konsert för ett tag sedan, en riktig konsert här i Folkets hus. Alla skulle ha svarta byxor, så det var ju bara att ta ett djupt tag i plånboken och köpa ett par ... Det gick ju, om än med ett nödrop. Men det värsta var hur hans bästa kompis reagerade. Hans mamma har ju ingen a-kassa, hon går på socialen eller något, och när kompisens fick höra att min kille hade fått nya byxor till konserten så sa han: *’Wow, ni måste ju vara miljonärer.’* På fullt allvar. Det är ju inte klokt!”

”Nej”, sa jag. ”Det är inte klokt. Det var bättre förr.”

Hon drog ett sista bloss, fimpade sedan mot skosulan och log ett snett leende.

”Jo du. Ju förr dess bättre.”

Det blev full fart på diskussionen efter rökpausen, vi förenades i gemensam häpnad över hur fort förvandlingen hade gått. För bara några år sedan hade vi trott oss leva i trygghet. Nu var allt annorlunda. Ekonomisk kris. Hög arbetslöshet. Social nedrustning.

I Hällefors verkade det dessutom vara värre än på andra håll. Här hade det länge varit som i många andra svenska brukssamhällen: folk var mer religiösa i sin tro på bruket än i sin tro på Gud. När det första beskedet om nedläggning av stålverket kom i slutet av åttiotalet skakade de äldre arbetarna på huvudet. *Dumheter!* I Hällefors gjorde man ju bättre stål än någon annanstans. Företaget skulle helt enkelt inte klara sig utan just det här verket – hur flotta och multinationella direktörerna än ville låtsas vara. De var lika övertygade när de lämnade verket efter sin sista arbetsdag. Snart skulle bolagsledningen inse att man hade gjort ett misstag. Snart skulle fabriksportarna öppnas på nytt.

Tron på stålverkets uppståndelse levde kvar ända tills kineserna kom. Då – två år efter nedläggningen – blev det plötsligt mycket tyst i Hällefors. Om förmiddagarna samlades arbetslösa män utanför staketet och stirrade på det obegripliga: hela verket höll på att monteras ner. Balk efter balk. Mutter efter mutter. Skruv efter skruv. Stålverket skulle mycket riktigt återuppstå, men inte i

Hällefors utan på andra sidan planeten. Det hade sålts till Kina och nu skulle det monteras ner och skeppas iväg.

Å andra sidan hade det på andra håll i kommunen börjat hända saker som pekade i en annan riktning. I Grythyttan (där värdshuset redan var en framgångssaga) hade Carl Jan Granqvist än en gång lyckats med det omöjliga. Snart skulle Restauranghögskolan och något som kallades Måltidens Hus öppnas. Den frivilliga musikskolan hade – tack vare Susanna Grundström, en ovanligt målmedveten ordförande i bildningsnämnden – förvandlats till en obligatorisk kulturskola, där eleverna fick ägna ett år i taget åt dans, teater, bildkonst och musik. Strax därefter hade märkliga beslut fattats i det kommunala bostadsbolaget, beslut som snart skulle göra tre trista bostadsområden till sevärheter. Dessutom hade Hällefors fått en folkhögskola, Sveriges allra yngsta, och genom dess teaterlinje höll det på att utvecklas ett teaterliv i kommunen.

En ny tid hade börjat. En annan tid.

Ett industrisamhälle är ett samhälle där rationell produktion är det överordnade intresse som styr varje beslut. Ingenting är viktigare. Inte ens miljön och människors hälsa.

I den meningen var Sverige fortfarande ett utpräglat industrisamhälle denna regniga novemberdag i mitten av nittiotalet och är så än i dag, trots att allt färre människor är direkt sysselsatta inom industrin. Man må montera ner fabrikerna och skeppa dem till andra delar av världen, trots det är vi fortfarande så djupt präglade av industrialismens värderingar om effektivitet och rationalitet att vi inte kan föreställa oss ett annat sätt att tänka. Industrins sätt att organisera arbetet har kommit att prägla hela samhället, vår byggnadskonst, vårt sätt att organisera offentlig förvaltning, vård och undervisning och – inte minst – vårt sätt att utforma vardagsliv och hem. Vi har kanske lämnat fabriken. Men fabriken har inte lämnat oss.

Industrialismens starka prägling tycktes mig uppenbar när jag några timmar senare gick genom regnet mot min bil. Det jag sett av Hällefors denna novemberdag var helt igenom tidstypiskt: ett grått Folkets hus, ett torg med parkeringsplatser, ett kommunalhus från femtiotalet. Det verkade inte så muntert.

Så var det verkligen bättre förr, tänkte jag när jag backade ut från parkeringsplatsen. Var det förflutna verkligen värt att sörja? Visst, den utsatthet som följde på den ekonomiska krisen var naturligtvis förfärlig. Den sociala nedrustningen likaså. Men fabrikslivet i sig?

Tvånget och ofriheten? Kontrollen och övervakningen? Sekundstyrningen? Bullret, dammet och oljedimmorna?

Samtidigt visste jag ju att min åsikt var en outsiders åsikt. Jag hade ju aldrig jobbat på fabrik, däremot hade jag levt tätt intill fabrikslivet. Under de tio år då teko-krisen rasade som värst var jag chefredaktör för beklädnadsarbetarnas tidning och lärde mig åtskilligt om de känslostormar som varje nedläggning väckte. Till och med de mest militanta arbetarna, de som hade svurit glödheta eder över tvång och låglöneliv, blev vidöppna av förtvivlan när beskedet om nedläggning kom. Det tog tid att förstå att det varken var fabriken eller arbetet de sörjde. Det var gemenskapen, identiteten och den långa raden av vardagar. Ett liv med struktur och innehåll.

Tvång och instängdhet är en sanning om fabrikernas tid. Gemenskap och identitet är en annan. Vilken av dessa bilder man väljer att se, beror på vem man är. Det inser jag när jag några år senare kommer tillbaka till Hällefors.

Insikten drabbar mig i en av salongerna på Grythyttans Gästgiveri. Vi, dvs. Delegationen för Industrisamhällets kulturarv (som det fjärilslätta namnet lyder), har ätit lunch och ska snart vidare på studiebesök i några av nysatsningarna i Hällefors kommun, men innan dess hinner vi sitta en stund och småprata över kaffet. Jag hamnar vid samma bord som en skäggig man i sina bästa år och förstår snart att detta är Hällefors starke man, kommunalrådet Pentti Supponen. En man vars liv är en roman, en *Pelle Erövraren* från det sena 1900-talet. Han tycks ha varit med om allt: krig, flykt, fabriksliv, universitetsstudier och politik. I hans liv gestaltas dessutom övergången från det gamla industrisamhället till det nya som nu håller på att förvandla både Hällefors och Sverige.

Nu berättar han om sina föräldrar, de som var ingermanländare och alltså tillhörde en finsktalande minoritet i Sovjet. Mamman hade fött tre barn i det arbetsläger där de hamnade i slutet på trettioalet, men bara ett av dessa barn var vid liv när andra världskriget bröt ut. När hennes man tvingades in i Röda Armén trodde hon att hon aldrig skulle få se honom mer och flydde till Finland, utan att veta att han hade allvarliga planer på att desertera. I krigets slutskede lyckades han med Röda Korsets hjälp hitta sin fru och vid den lyckliga återföreningen koncipierades blivande kommunalrådet Pentti Supponen. När han föddes visste ingen att familjen några år senare skulle tvingas fly igen, eftersom Finland hade börjat skicka tillbaka ingermanländarna till Sovjet. Så kom det sig att Pentti

Supponens första minne skulle bli bilden av en järnvägsbro över Torne älv, en bro där hela familjen småsprang genom skymningen för att så snabbt som möjligt komma över till Sverige.

”Två veckor i flyktingläger, sedan fick farsan jobb på järnbruket i Nykroppa”, säger Pentti Supponen och det blir ett litet tomrum i hans berättelse medan vi begrundar hur det kunde komma sig att man kunde integrera flyktingar med en sådan fermitet i början på 50-talet. Sedan drar han efter andan:

”Men han stod inte ut.”

”Stod han inte ut?”

”Nej, han ville inte jobba i industrin, han ville ha det som i Finland. Ett litet torp. Och då fick han ett utanför Grythyttan och så blev han skogsarbetare.”

Han beskriver sin egen uppväxt helt utan affekt, konstaterar bara lugnt att han inte kunde ett ord svenska när han började första klass, men att det gick över efter några månader. Med samma lugn konstaterar han att han sju år senare inte hade en aning om vad en realskola var och därför blev mycket häpen när halva klassen plötsligt försvann. Inte ens när han berättar om hur hans pappa vågrade gå till doktorn för lite magont och därför dog i brusten blindtarm när han själv var tolv år gammal, blir han särskilt känslös. Engagemanget kommer först när han beskriver hur han och hans kamrater i sjunde klass fick gå på studiebesök på Grythyttans Stålmöbler. Då lyser han upp och ser närmast förälskad ut.

”Jag glömmer det aldrig”, säger han. ”Det var fantastiskt. Gubbarna formade det glödgade järnet med bara händerna ... Det här, tänkte jag, är ett riktigt arbete. Så ska det vara. Samma ställe att gå till varje dag, inte en massa spring hit och dit ute i skogen.”

Han hann knappt sluta fortsättningsskolan förrän han stod på trappan utanför fabriken och tiggde om jobb. Men han var för ung, fick han veta. Han borde gå hem och växa till sig, Grythyttans Stålmöbler anställde inte folk som var under femton år.

”Först gjorde jag som jag blev tillsagd”, säger han. ”Men jag stod inte ut med att vänta, det var ju min dröm att få jobba där. Så jag gick tillbaka efter några dagar och tjatade.”

Det lönade sig. Han fick börja, trots att han bara var fjorton år.

Hans berättelse fascinerar mig till den grad att jag åker tillbaka till Hällefors ett år senare för att få höra den igen. Jag vill försöka förstå vad det var som var så underbart med att jobba på Gryt-

hyttans Stålmöbler. Var det lönen? Att vid fjorton års ålder tjäna nästan som en vuxen?

”Nej”, säger Pentti över lunchen på Brukshotellet. ”Det var inte pengarna, även om jag tyckte att jag tjänade fantastiskt bra. Redan från början bar jag hem en hel hundralapp i veckan till morsan och efter några månader fick jag påökt. Men det var inte det viktigaste.”

”Vad var det då?”

”De äldre jobbarna. Gubbarna. Deras lugn, detta att de var så trygga, det gjorde ett djupt intryck på mig. Och så deras övertygelse. Allt var politik i deras värld och de tvekade inte ett ögonblick om var de stod. Bara en sådan sak som om man skulle på Konsum eller på ICA. *'Antingen handlar du demokratiskt'*, sa dom. *'Annars kan du göda privatkapitalet.'* De gav mig en världsbild. Och jag tyckte att det var så skönt att de tyckte lika allihop. Det gav mig en känsla för kollektivet.”

Pentti fick aldrig själv arbeta med det glödande järnet, men det gjorde ingenting. Det var inte själva arbetet som var det väsentliga. Det var gemenskapen och samtalen. Trots det kände han aldrig av någon klasskonflikt inne på fabriken. Samarbetet med arbetsgivaren var gott och det gjordes ingen skillnad mellan arbetare och tjänstemän. Kanske var det typiskt för tiden: detta var tidigt sextital och arbetarna hade just befäst sin ställning som samhällsbärande klass. Ordet samarbete hade fortfarande en positiv laddning. Dessutom hade industriarbetarna just börjat avnjuta den individuella frihet som man – paradoxalt nog – hade tilltvingat sig som kollektiv.

På Grythyttans Stålmöbler var det kvinnorna som visade den unge Pentti hur det nya livet skulle levas.

”De talade inte om samma saker som männen,” säger han. ”De talade om sina hem och om allt de gjorde på fritiden. En av dom var gift med en av gubbarna i verkstan och hon berättade ofta om deras resor till Mallorca. Jag tänkte mycket på det där, att det faktiskt skulle kunna hända att man någon gång skulle kunna åka till Mallorca. Men hennes man talade aldrig om Mallorca.”

”Vad talade han om?”

”Politik.”

”Har du åkt till Mallorca?”

”Nej”, säger Pentti och ler. ”Jag har faktiskt aldrig varit på Mallorca.”

Vi sitter tysta en stund. Utanför fönstret är det försommar.

”Den där fabriken var mitt universitet”, säger Pentti till slut.

”Varför slutade du?”

”För att jag hade en dröm till. Jag ville flyga.”

”Hur gick det då?”

Pentti ler.

”Jag snodde värkning, men det gick inget vidare. Jag stod inte ut med det auktoritära systemet.”

Ändå var det när han en tid senare gjorde lumpen som Pentti Supponen började sin vandring mot det riktiga universitet. När det blev dags att öva närstrid med bajonett släppte han sitt vapen och vägrade. Han fick sitta på luckan och vänta några dagar medan befälen funderade på vad man skulle ta sig till med honom. En kompis som hade hamnat på sjukan bad honom om en tjänst. Kunde inte Pentti gå till biblioteket och låna några böcker? Och eftersom killen ifråga hade gjort intryck på Pentti genom att vara lika självklar i sina ställningstaganden som gubbarna på fabriken, så ställde han upp. På väg över kaserngården öppnade han en diktsamling och så var han fast. Plötsligt visste han vad han ville ha. Kunskap. Bildning.

Det blev folkhögskola först, därefter tre år på universitetet. Folkhögskolan verkar ha gjort djupast intryck på honom, han talar länge om hur imponerad han blev av lärarna, men halkar hastigt förbi åren på universitetet. Det där med nationalekonomi var ju inte så kul, men å andra sidan ville han ju veta vad de hade för sig i den akademiska världen. Ändå ville han inte stanna kvar. Han hann knappt ta sin examen förrän han var tillbaka på folkhögskolan, den här gången som lärare. Dessutom var han aktiv i Sveriges Arbetarteaterförbund. Samtidigt fortsatte han att vara politiskt aktiv hemma i Hällefors.

Det kunde naturligtvis bara sluta på ett sätt. Han blev kommunalråd, en i raden av den handfull ovanliga män som under de senaste åren har förvandlat Hällefors från industrisamhälle till något annat.

Men vad ska man kalla detta nya?

”Ett K-samhälle”, säger han själv. ”Ett samhälle som satsar på kunskap, kreativitet, kommunikation och kultur. I synnerhet kultur.”

Hans röst har fått en ny ton. Nu är han nästan lika engagerad som när han talade om gubbarna på Grythyttans Stålmöbler.

”Jag vill inte ha ett instrumentellt förhållande till konst”, säger han och spänner ögonen i mig. ”Men man måste ändå medge att kultur är en av våra viktigaste kunskapskällor. Dessutom spränger

den gränser. Vidgar världen. Påverkar människor på ett djupare sätt än något annat.”

Jag nickar stumt.

”Vi var verkligen slagna till marken här i Hällefors när kineserna kom. Socialbidragen ökade och befolkningmängden sjönk, villapriserna rasade och hyreshusen stod tomma. Allt det vi hade levt på var borta: trä, skog och stål. Och där satt vi i kommunen och frågade oss vad vi skulle göra. Vad skulle vi göra?”

Det finns åtskilliga patentsvar på den frågan, patentsvar som dock förlorade sin mening under krisären. Det fanns inga ersättningsindustrier och utlokaliseringar att hoppas på. Dessutom är frågan uppenbart retorisk, alltså avstår jag från att svara.

”Vi bestämde oss för att satsa på kulturen”, säger Pentti.

Mitt i krisen bestämde sig alltså Hällefors kommun för att skapa en obligatorisk kulturskola. Tidigare fanns det en frivillig musikskola precis som i de flesta andra svenska kommuner, men nu skulle alla få prova på dans, musik, teater och bildkonst.

Nästa steg blev att ta itu med allmännyttans nedslitna bostadsområden. Det fanns hus där det bara bodde en eller ett par hyresgäster, andra hus stod helt tomma. Det var alldeles nödvändigt att riva. Bostadsbolaget tyckte först att det var bäst att bara låta grävmaskinerna schakta bort de hus som stod tomma, men stadsarkitekten suckade och konstaterade att det skulle innebära att Hällefors snart skulle se ut som ett nybombat Beirut.

Den lösning man till slut valde är numera både berömd och flerfaldigt prisbelönt. Under ledning av VD:n Lennart Ljungberg har man mycket medvetet valt att bryta med industrisamhällets överrationella syn på boendet och bostäder, den likgiltighet för människors behov av mer än mat och sömn, som kom att förvandla en stor del av de bostäder som byggdes i mitten av 1900-talet till sovfabriker. Hälften av allmännyttans bostäder har rivits, men de återstående tre bostadsområdena har rustats upp och förvandlats till något helt nytt. Det var inget fel på lägenheterna, men den yttre miljön var trist. Nu satsade man på att göra områdena vackra.

I dag äger Hällefors Bostads AB något som med all sannolikhet är den största privata samlingen i Sverige av skulptur från 1700-talet och framåt. Här finns ett helt område med verk av Carl Milles, ett annat med verk av bl.a. Sergel, Eric Grate och Bror Hjort, ett tredje med skulpturer och reliefer av bl.a. Hertha Hillfons och Christopher Garney. Totalt har skulpturerna kostat bolaget 9 miljoner kronor, men eftersom deras värde har mer än för-

dubblats på mindre än 10 år har det ändå blivit en lönsam affär. Dessutom är nästan varenda lägenhet uthyrd – och de som flyttar in i de 3 bostadsområdena väljer numera att stanna kvar.

Samtidigt har satsningen på att göra Grythyttan till centrum för svensk måltidskultur blivit en stor framgång. Måltidens Hus drar numera mer än 80 000 besökare per år och på restauranghögskolan bedrivs inte bara undervisning utan också forskning. Snart kommer Grythyttan dessutom att få Sveriges första måltidsmuseum.

Den senaste satsningen handlar om form och design. Ett av de tomma hyreshusen från femtiotalet har fått stå kvar, nu ska det blåsas ut och förvandlas till Formens Hus. Redan nu finns det en fast utställning i 2 lägenheter i huset, där man har fryst ett stycke femtiotal genom att inreda 2 lägenheter i tidens stil. Kommunen har dessutom fått pengar av EU för att köpa in Sveriges – och kanske världens – största samling av industridesign från 1900-talet. Samlingen, som kostade 4 miljoner kronor, ska bli en fast utställning. I huset kommer det också att finnas plats för utbildning och gästande formgivare. Därutöver har man skapat 2 utbildningar för blivande formgivare, en i förberedande industridesign och en designlinje på folkhögskolan. Båda har blivit mycket framgångsrika.

Till en början möttes de nya satsningarna av mycken misstänksamhet. Det blev gott om ilska insändare i lokaltidningen när det satsades på konst i allmännyttans områden. Slöseri! Och bland de arbetslösa stålverksarbetarna odlades ett stillsamt förakt för det som pågick i Grythyttan. Vin och mat, skulle det vara något att satsa på? I dag börjar attityderna förändras, även om det gamla samhällets värderingar fortfarande lever kvar. Ungdomar som, likt den fjortonåring Pentti Supponen en gång var, vill ha jobb i industrin får rådet att först skaffa sig en ordentlig utbildning. Hällefors är fortfarande ett industrisamhälle (bl.a. med 650 anställda i valsverket), men det blir ändå aldrig som förr, då man kunde komma in direkt från gatan. Även i industrin handlar det om kvalificerade jobb med spetsutbildning. Men valmöjligheterna är rikare, framtiden handlar inte enbart om trä, stål och skog. Konst och design, måltider och utbildning är minst lika viktigt.

Pentti Supponen är trött. Vi har pratat i flera timmar och dessförinnan har han varit värd åt en minister på hastigt besök. Det är så han har det numera, den ena besökaren avlöser den andra, alla vill höra om förvandlingen i Hällefors. Ändå är det inte bara en fram-

gångssaga, många problem återstår. Större delen av de som blev arbetslösa när stålverket lades ner har nu gått i pension. Ändå är arbetslösheten fortfarande hög, även om kommunen är noga med att se till att ingen får gå öppet arbetslös alltför länge. Efter 6 månader hamnar man i åtgärder, vare sig man vill eller inte. Detta för att hålla socialbidragen nere.

Pentti Supponen gnuggar sig om tinningarna där han sitter vid sitt skrivbord i kommunalhuset, ändå kan han inte låta bli att fortsätta att lägga ut texten.

”Det handlar om framtidstro”, säger han. ”Hopp. Det är det viktigaste. Och framtidstron skapas av hur vi ser på oss själva och av hur andra ser på oss.”

Jag nickar. Även om det kan vara lika ekonomiskt kärvt att vara ensam mamma i Hällefors i dag som i mitten på 90-talet, så gör hoppet stor skillnad. Allt ligger som bekant i betraktarens öga. Därför kan också det som ter sig som ett fängelse för den ene, vara vägen till frihet för den andre.

Majgull Axelsson

är författare och journalist med ett förflutet framför allt i fackförbundspressen, fri författare sedan 1989. Bland hennes böcker kan nämnas Aprilhäxan och Slumpvandring. Ledamot i Delegationen för industrisamhällets kulturarv.

Museet som minnesfabrik

Göran Hedlund

Våra svenska kulturhistoriska museer är barn av industrisamhället. När de skapades för drygt hundra år sedan var det i protest mot det nya som industrialiseringen hade fört med sig. Museibyggnarna ville rädda minnet av ett samhälle vars konturer blev allt vagare. Idag är det, ironiskt nog, bevarandet av detta industrisamhälle och dess kulturarv som sysselsätter museerna. Kan vi idag mobilisera samma glöd för den minnesinsamlingen som våra företrädare gjorde i museernas barndom? På andra sidan jordklotet finns ett ungt museum som använder minnet som sitt främsta redskap i sådant arbete. Erfarenheterna från detta lilla museum har inspirerat till en nyorientering vid Malmö museer i studiet av industristaden Malmö.

Första gången jag kom till Kapstaden var 1996. Mitt uppdrag var att etablera ett museisamarbete mellan District Six Museum och Malmö stadsmuseum inom ramen för det svensk afrikanska museiprogrammet.

District Six i kampen mot apartheid

Redan på vägen in från flygplatsen kunde museichefen Sandra Prosalendis, berätta om och peka på arvet efter apartheidregimen. Motorvägen kantas långa sträckor av svarta townships, med namn som Gogoleto, Crossroads och Khayelitsa, kåkstäder, "squatter-camps", slumbostäder utan el eller vatten, byggda av plåt, papp eller plankor. Finansiärer av motorvägsbygget har försökt dölja eländet bakom höga staket, men här och där när vägen höjer sig kan vi se rakt in i dem. Det var till sådana områden som de svarta från District Six tvångsflyttades. Detta skedde långt innan området utplånades.

District Six fick sitt namn 1867 då Kapstaden indelades i sex administrativa delar, *districts*. Från början beboddes det av befriade slavar – slaveriet avskaffades 1834 – köpmän, hantverkare, arbets-

folk, immigranter, spelare och prostituerade. District Six har ett attraktivt läge nära stadskärnan och hamnen. Redan vid 1900-talets början hade tvångsflyttningar och marginaliseringar börjat. De första som "utlokaliserades" var svarta afrikaner, som tvingades iväg från District Six redan 1901. De bättre beställda flyttade samtidigt till stadens förorter och området blev en försummad del av Kapstaden. Kvar bodde de färgade. Rasterterminologin under apartheidtiden var mycket komplicerad. Sydafrikanerna sorterades efter en 15-gradig rasskala med helvita i toppen och helsvarta i botten. Däremellan fanns ett intrikat klassificeringssystem med halvor och andra delar av svart och vitt.

District Six var vid 1960-talets mitt en livfull, överbefolkad, mångkulturell stadsdel i centrala Kapstaden, belägen på Taffelbergets sluttningar med en hänförande utsikt över Atlanten. Området representerade allt som apartheidregimen fruktade – ett icke-rasistiskt, kosmopolitiskt levnadssätt. Musiken – kanske främst jazzmusiken – men också en rikhaltig kyrklig körtradition – var något av områdets särmärke. En årlig karneval den s.k. coon carnival med människor utklädda i färgsprakande dräkter marscherade genom området till sång och musik.

I februari 1966 proklamerades District Six, i enlighet med apartheidregimens *Group Areas Act*, som ett vitt område. Sextiotusen människor fördrevs från sina hem. Schaktmaskiner jämnade stadsdelen med marken. Under femton år kördes människor ut till dammiga sandslätter, de s.k. Cape Flats flera mil från stadens centrala delar. Den totala uttraderingen av området ingick i apartheidregimens strategi för att krossa det samhälle som varit ett "rasblandat" oppositionsfäste under apartheidtiden. Här verkade politiska ledare som senare skulle få framträdande poster i det post-apartheidska Sydafrika, liksom tongivande oppositionella konstnärer: musiker, författare och skådespelare.

Namnet District Six ströks från stadskartan och området döptes i stället till Zonnenbloem, efter en vingård som låg där långt tidigare. Symboliken var glasklar.

Till den totala förödmjukelsen hörde att de nya ickeplatserna dit invånarna förpassades döptes efter gamla gator i District Six: Hanover Street och Lavendel Street blev Hanover Park och Lavender Hill, platser som senare gjort sig kända som Sydafrikas mest belastade av våld och kriminalitet.

Trots enorma protester genomfördes tvångsflyttningarna. När området var uttraderat, återstod bara moskeerna och kyrkorna. Församlingarna fortsatte dock att hålla sina gudstjänster och

vägrade att sälja sina tomter. Människor fortsatte att till fots ta sig tillbaka för att delta i gudstjänsterna. Detta var en del av motståndet mot regimen. Den sista protesten var att salta marken för att hindra någon från att bygga tills där fanns en demokratisk politisk enighet om hur marken skulle användas. Detta skulle dröja 30 år. Våld och bittra politiska strider utkämpades när staten och rika affärsföretag försökte exploatera marken. Men den förblev i stort sett obebyggd. Till de få byggnader som uppfördes hörde den vita skolan Teknikon. Denna stora tomma yta i centrala staden, District Six idag, är ett ohyggligt och effektivt monument över apartheid. Den brukar beskrivas som ett oläkt sår.

District Six Museum

Ur kampen mot tvångsflyttningarna föddes tanken att skapa ett museum. Det var ett privat initiativ från f.d. "*districtsixers*" som bildade en "trust" med representanter från motståndsrörelsen *Hands Off District Six Committee*, Hyresgäst- och Fastighetsägarföreningen, Romersk-katolska kyrkan och Metodistkyrkan.

District Six museum kom att inrymmas i en av de kvarvarande kyrkorna, en f.d. metodistkyrka på Buitenkant Street som ligger mellan det forna District Six och stadskärnan. Byggnaden har en lång och händelserik historia, från början ett vinlager och den första församlingen utgjordes av befriade slavar. Det blev en mötesplats för förbjudna antiapartheidorganisationer. Politiska flyktingar brukade gömma sig bakom dess dubbla dörrar efter att ha rymt från den närbelägna polisstationen. Kyrkan, som kallades Freedom Church har således spelat en viktig roll i motståndskampen mot apartheidregimen. Byggnaden och gatan den ligger på utgör ett gränssnitt. Buitenkant Street är den geografiska avgränsningen på District Six på samma sätt som den tidliga begränsningen av apartheidregimen, dess början och slut, är ämnet för det som visas i utställningarna i byggnadens inre.

Sandra Prosalendis, har berättat om styrelsens dilemma när kyrkan skulle fyllas med innehåll. Vanligen är ett museums profil och attraktionsvärde dess föremål och samlingar. Men hur skulle vi göra? Vår berättelse handlar ju bara om den totala förstörelsen! Det är ju museitankens antipod!

Den första utställningen byggde på en samling gatuskyltar. Eftersom föremål helt saknades gjordes olika upprop där föremål från privatpersoner efterlystes.

Man fick vetskap om en hemlig samling som spårades till ett visst hus. Samlaren hade tidigare arbetat åt det ökända apartheidorganet med det ironiska namnet Department of Development. Hans uppgift hade varit att dumpa alla rivnings- och schaktmassor från District Six i Table Bay, som fyllningsmassor för landåtervinning ur havet. Emellertid hade han inte kunnat kasta gatuskyltarna. Han hade läst om hur engelsmän under andra världskrigets nazibombningar hade räddat gatuskyltar undan förstörelsen och bestämt sig för att göra sammalunda. Han hade gömt cirka 70 stycken i källaren till sitt hus och förvarat dem där under tre decennier. Mannen var fortfarande mycket nervös och rädd för sanktioner men återbördade dem slutligen till de "rättmätiga ägarna" genom att donera dem till det nybildade museet där de blev centrala i den första utställningen vid museets öppnande 1994. Den här historien som flera människor berättat för mig är spridd också i media som gärna gjort kopplingarna mellan nazisternas grymheter och apartheidtidens illdåd i Sydafrika.

Den första utställningen som var planerad att visas under två veckor fick ett så översvallande mottagande att den egentligen aldrig har stängts. Den kom istället att bilda stommen för hela museets fortsatta verksamhet.

Minnen som social terapi

Sedan dess har museet arbetat med det som blivit dess speciella varumärke – utvecklandet av museet till en interaktiv plats där människornas förhållningssätt till District Six svarar för dramaturgin och utvecklar museet. Genom insamlandet av människors minnen och berättelser har man kommit att spela en mycket viktig roll och museets personal fungerar ofta som "terapeuter" genom att lyssna till människors berättelser om traumatiska upplevelser.

Sandra brukar uttrycka det som att "vi fortsätter att samla den immateriella andan av gemenskap som fanns i District Six."

Drivkraften har varit en strävan att hela tiden inbegripa subjekten i berättelserna om District Six, det vill säga människorna själva, i utställningsprocessen.

"Det förflutna är inte bara ett arkiv som väntar på att bli upptäckt utan också en gobeläng i vilken människor och grupper ska kunna väva in sig själva."

Museet är mycket tydligt i att uttrycka sina ambitioner och strävanden och dessa finns här och där i utställningarna, som föremål i

sig själva. De ingår ofta som dekorativa element. På en hängande tygbanderoll kan man till exempel läsa (i min övers):

I denna utställning vill vi inte återskapa District Six utan återge området sin historia som en plats där människor levde, älskade och kämpade. Det är ett försök att återta vår rätt att visa våra liv med de saker som är oss nära ... utställningen handlar också om vägvisare mot framtiden. Vi, alla, behöver bestämma hur vi som individer och som ett folk vill tänka tillbaka och samtidigt visa riktningen mot vår framtid. En sådan process går varken enkelt eller rakt fram. Den är inte förutsebar heller.

Museet arbetar med minnen, föremål, bilder och ljud. Vilka är det som vill minnas och vilka föredrar att glömma?

Det man först lägger märke till i museet är en storskalig karta som täcker nästan hela golvet. Den är målad i samma blåa färg som gatuskyltarna och visar det tidigare gatunätet i det gamla District Six. Kartan är gjord av lokala konstnärer, täckt med tjock plast och försedd med en filtpenna. Här har människor sedan fått märka ut hus de bott i, andra relevanta adresser, postkontor, butiker, mötesplatser, biografier, restauranger med mera. Ett interaktivt samspel som visat sig mycket effektivt och givande.

Kartan har en förenande och symbolisk funktion. Kartor hjälper oss att orientera oss i rummet. Normalt använder vi oss av kartor för att hitta vägen. Här används kartan för att hitta vägen till historien. På samma sätt som gatuskyltar talar om var vi befinner oss kan fotografier vara vägvisare till minnet.

Vid invigningen av museet, berättas det, var viljan att uttrycka sig så stark så någon började skriva på en av gardinerna, en sorts "besöksbok". Ur detta föddes idén att skaffa en tygrulle där människor fick uttrycka känslor, små dikter, bekännelser eller minnen. Nu flera år senare har denna tygrulle uppnått en längd av flera hundra meter. För att bevara detta svårhanterliga "arkiv" beslöt man att alla texter på tyget skulle broderas, vilket nu skett. Det har blivit ett både färggrant och tankeväckande alster som också givit många människor sysselsättning.

Här finns tusentals inskriptioner, tankar och känslor, vissa är raka budskap och meddelanden medan andra är poetiska, reflekterande och ibland filosofiska. Men här har också utländska gäster och prominenser fått sätta sina avtryck, bland dessa det svenska kungaparet.

Så här kan det se ut:

*"When I die my ashes must be thrown
at bus stop 100,
Constitution Street"*

Mrs P Simmons (ex – resident)

*"Some may say I was too young
to remember,
but now that I am older
How can I forget?"*

Pearl Mitchell (ex – resident)

*Someone said memories
are weapons. Let´s think of them
as tools*

(Johnson family; ex – residents)

May the people return!

Asia Saban (ex – resident)

Soundscaping

En annan, viktig del i museets verksamhet är ljudarkivet, som möjliggjorts genom generöst ekonomiskt stöd från Sida, som jag haft glädjen att få förmedla. Det började som ett musikarkiv där meningen var att dokumentera det rika musiklivet i Kapstaden.

Långt efter att invånarna hade drivits iväg var District Six vida berömt för vitaliteten och kvalitén i sin musik. En del av musiken var unik för Kapprovinsen och hade "bevarats" på grund av den långa isoleringen från internationella kontakter som apartheidtiden innebar. Annan musik följer mera internationella trender. District Six var känd för sin Jazz. Capetown jazz är ett speciellt begrepp i musikkretsar, men här fanns också en livaktig dansmusiktradition. Den religiösa musiktraditionen innehöll inslag från kristendom, hinduism, islam, judendom och ett antal mindre ortodoxa andliga rörelser. Museet har från sin start bejakat detta och upplåtit sina lokaler för spontana musikframträdanden men också arrangerat konserter.

Ganska tidigt insågs behovet av att ta tillvara på all musik och alla musiker. Det fanns ett behov av en professionell ljudutrustning

för att kunna dokumentera allt detta, för att bevara det och tillgängliggöra det för publiken. Eftersom ljudarkiven i Sydafrika är få och dåligt utvecklade är tanken att här också bygga upp ett centrum för musikforskning i Sydafrika.

Samarbete inleddes med stora internationella musikarkiv, inte minst i USA. Efter hand växte behovet att också integrera det muntliga berättandet. Oral History är trots allt grunden i museets verksamhet. Många berättelser har inte sparats eller spelats in, vilket nu är tekniskt möjligt. Arkivet har skapat möjligheter att använda ljud i utställningarna, man har byggt s.k. Memory rooms något som tillfört ytterligare en dimension i verksamheten efter återinvigningen av den renoverade lokalen.

Museet som forum för samhällsplanering

Museets viktiga roll i återuppbyggnaden av Kapstaden som en icke-rasistisk och öppen stad efter apartheidssystemets fall kan till en del förklaras av det opinionsmässiga genomslag som tvångsförflyttningarna och rivningarna i District Six fick. Inte för att de var mera traumatiska än på andra ställen i Sydafrika, men för att de är de bäst dokumenterade. Denna dokumentation kan också användas av andra. Inspirerade av District Six museets framgångar har andra initiativ och embryon till museer börjat växa upp i olika townships runt Kapstaden. District Six historia är speciell genom att man trots marginalisering och utarmning ändå lyckades skapa en form av kollektiv anda och en egen sorts humanitet trots förtryck och ovilja från staten. Många av de minnen från det forna District Six som berättats på museet handlar om hur man lyckades överbrygga religiösa och sociala gränser och som ett ställe att dela vardagsbekymmer utan att tänka på om man var färgad eller vit, afrikan eller indier. Det fanns viktigare saker att bekymra sig om. Man var helt enkelt sydafrikan. District Six representerar något speciellt i Sydafrikas historia och många har också påpekat att det var just detta som retade och förolämpade apartheidregimen och en direkt anledning till att området förintades.

Minnet av District Six och den speciella anda av gemenskap och solidaritet som det genererade är viktig för sydafrikaner som själva har tvingats in i apartheids townships och in i apartheids identitet. Denna anda förstärks också ständigt genom museets arbete med att samla in minnen och berättelser.

Därför har museet också spelat en viktig roll i många strider om sociala, kulturella och medborgerliga rättigheter i förnyelsearbetet. Museet har kunnat erbjuda ett forum för debatt och diskussioner om Kapstadens framtida planering. Det har visat sig vara ett av få ställen eller strukturer som haft mandat att tala till och för alla stadens medborgare. Till museet kommer "vanliga" medborgare och uttrycker tankar och åsikter om aktuella förslag som rör stadens framtida planering.

Nu har arbetet med återuppbyggnaden av District Six påbörjats. De tidigare invånarna har erbjudits att komma tillbaka. Anwah Nagia, f.d. boende i District Six och ordförande i District Six Beneficiary Trust, som representerar 20 000 tidigare invånare i området leder arbetet. Han sitter också med i museets styrelse och var en av museets grundare. Hans ledarskap i kampen för att få tillbaka den mark som apartheidregimen tog ifrån de boende tillsammans med hans arbete i museet är ett uttryck för museets engagemang och roll i byggandet av det nya samhället.

District Six som inspirationskälla i Malmö

Samarbetet med och erfarenheterna från District Six har vitaliserat museiarbetet i Malmö och bidragit till en ändrad inriktning av verksamheten. Museet är nu mera benäget att syssla med samhällsrelaterade frågor och internationellt samarbete. Numera finns en uttalad målsättning att fokusera på samtidshistoria, det vill säga industrisamhällets Malmö. Här ingår också ett ökat intresse för minoriteter, marginaliserade grupper och den etniska mångfaldens problematik.

Tvångsförflyttningar från bostadsområden har förekommit också i Malmö. Här liksom i de flesta svenska stadskärnor skedde rivningar som ofta innebar påtvingade förflyttningar i samband med citysaneringar i välfärdsbyggets namn under 1960- och 70-talen. En mycket uppmärksammad sådan var saneringen av kvarteret Lugnet i Malmö, en arbetarstadsdel där många kockumsarbetare bodde. Saneringen genomfördes trots våldsamma protester. Området revs och nya höga bostadshus uppfördes.

Som ett led i samarbetet och i ett försök att hitta en parallell till vad som hänt i District Six genomfördes en dokumentation av Lugnet. Tidningsarkiven från rivningsdebatten gick igenom, fotografier insamlades och ett antal människor som bott i området innan rivningen intervjuades. Man kan naturligtvis inte jämföra de

båda företeelserna eftersom det fanns helt olika skäl bakom men för de boende, som drabbades kan upplevelsen vara traumatisk. Känslorna för och minnena av Lugnet var starka. Vissa personer betraktade området som fattigt, sanitärt undermåligt och förslummat och tyckte det var bra att det revs. Andra såg stadsdelen som det gamla goda samhället, en idyll med små hus och gårdar, ett område med gemenskap och identitet. Här berättades också om den speciella anda som fanns, att alla hjälpte varandra med vardagslivets olika problem, på samma sätt som i District Six.

Gensvaret från Malmöborna blev stort när det blev känt att museet skulle göra en utställning om Lugnet. Det visade sig att minnet av området, också för dem som aldrig bott där, är en viktig symbol för Malmö, som väcker starka känslor ännu trettio år efter rivningarna.

Erfarenheterna från District Six har också varit en viktig inspirationskälla för arbetet i Rosengård – Mångfaldens Mötesplats – som var ett av projekten som fick ekonomiskt stöd från Delegationen för industrisamhällets kulturarv.

Här gällde det minnesskapande av ett annorlunda slag. Medan minnesbildningen vanligen sker i relation till platsen handlar det i fallet Rosengård om människornas levnadshistorier och minnen från helt andra ställen än miljonprogramsområdet Rosengård. Många av invånarna är flyktingar med sina rötter och tankar i någon annan del av världen. Rosengård är en märklig plats, med sina svåruttalade gatunamn, uppkallade efter skånska landshövdingar. RoCent, köpcentret, påminner ibland om en transithall där många med irrande blick verkar leta efter någon bildskärm med flighten som ska ta dem någon annanstans, förmodligen hem. Svårigheterna med projektet var många men lärdomarna ännu fler. Det blev många fantastiska möten, som ofta resulterat i en vänskap som kommer att överleva alla projekt Rosengård. En viktig lärdom är att arbetet är mycket tidskrävande. Det tar tid att få förtroende för den som lyssnar, när man skall berätta om traumatiska minnen och upplevelser som man ibland själv har försökt förtränga till de innersta vråna av sitt medvetande. Ofta är berättelserna så gripande och skakande att man som lyssnare får svårt att sova på natten. En annan fantastisk upplevelse är att man känner sig som om man befunne sig mitt i världen. I Rosengård kan man hela tiden få initierade kommentarer till världshändelserna. Man får ofta en mycket annorlunda bild än via medierna. Här ses problemen så att säga från insidan. Partiskt? Jo, men det finns många parter i Rosengård.

Vi lyckades skapa ett litet museiembryo i en lokal som vi kallade RoMus. Där kunde vi kontinuerligt visa små utställningar med resultat av vårt framåtskridande med hjälp av intervjuer, dagboks-citat och fotografier. Utställningarna handlade om allt från vänskap till boxning.

Vissa metoder s.k. workshops med t.ex. skolelever, KomVux och kvinnonätverk utvecklade vi i samarbete med ett annat projekt inom museet, det s.k. MIME-projektet (Migrating Memories) som handlade om vilka föremål man vill ta med sig när man tvingas fly från sitt land. I vårt gemensamma arbete deltog också TV-stationen på Rosengård, som hjälpte till med videointervjuer. Agenda 21-arbetet i Rosengård visade sig vara en bra "dörröppnare" för samtal om demokrati och delaktighet. Miljöfrågorna är alltid i grunden sociala.

Museet är en minnesfabrik. Den historiska tiden mäts med hjälp av en tidsaxel. Var och en av oss bär med sig sitt individuella minne, som på tidsaxeln förenar sig med kollektiva upplevelser. Till en början känns det mesta bekant. Minnena återupplivas och händelser ur vårt förgångna dyker upp. Ju längre bakåt i tiden vi kommer desto mer fragmentariska blir våra minnesbilder. De sönderfaller så småningom i allt mindre bitar, små skärvor, och till slut mikroskopiskt små partiklar. Museet sätter samman bitarna. Museet förmedlar budskap från det förflutna.

Minnet är av stor betydelse för skapandet av kulturell identitet. Insamling och tillgängliggörande av människors minnen och erfarenheter är därför en grundsten i museernas verksamhet. Härigenom blir museet en viktig aktör i samhällsbyggandet – en aktiv kraft mot social exkludering och en pådrivare för en demokratisering av kulturarvet

Referenslitteratur

Bohlin Anna 1998: *The politics of locality: memories of District Six in Cape Town I*: Lovell Nadia (ed): *Locality and belonging*. Routledge

Jeppie Shamil & Soudain Crain (ed) 1990 *The Struggle for District Six. Past and present*. Buchu Books

Mannegren Johanna 2000: *Musik, makt mångfald – möten med Sydafrika*. Musikhögskolan Göteborg

Nutall Sarah & Coetzee Carli (ed) 1998: *Negotiating the past. The making of memory in South Africa*. Oxford University Press

Rassool C and Prosalendis S (ed) 2001: *Recalling Community in Cape Town*. District Six Museum

Townships. *From segregation to citizenships*. Colophon 1999

Göran Hedlund

är kulturhistoriker och har tidigare varit museichef vid Stadsmuseet i Malmö och är nu fri kulturarbetare. Han var under 2001 projektledare för projektet "Mångfaldens mötesplatser", Rosengård, Malmö.

Företagens insats för kulturarvet

Bo Berggren

”Den som inte har kunskap om sin historia vet heller inget om sin framtid.” Ungefär så har många sagt för att understryka betydelsen av att vårda arvet från förr. Riktigt så enkelt är det nu inte att staka ut framtiden för ett företag. Motiven för att vårda företag(et)s historia är nog också andra. Få är de företag som inte, förr eller senare, vill utnyttja ett årtal till att fira. Om det sen är 10 år, 100 eller 700 år, så erbjuder det ett tillfälle att göra något festligt för kunder, anställda, leverantörer, ägare etc. Blott detta faktum är bevis nog för vikten av att veta något om sin historia. Den som då bemödat sig om att väl ta hand om dokument av skilda slag kan också med trovärdighet berätta om hur firman utvecklats. Få har beklagat arkiveringsmödan när det väl är dags att skriva jubileumsskriften. Desto fler har i skrivandets stund förfasat sig över alla luckor i arkivet.

Egentligen är det väl få som inte inser det stora värdet i att vårda sitt företags historiska arv. Förvisso finns där lärdomar för framtiden att hämta, men det är också en källa till stolthet över vad som åstadkommit och därmed en inspirationskälla. Snart sagt varje företags historia innehåller också stoff som är direkt användbart i t.ex. marknadsföring och PR. Ett företags dokumenterade historia skapar karaktär och identitet, framhäver det som ansvarsfullt och stabilt. Både bokförings- och skattelagen påbjuder att åtminstone delar av räkenskaperna och underlaget för dem skall sparas åtminstone en tid. Redan detta är till god hjälp i synnerhet som ett bolags ekonomiska utveckling är något av ryggraden i varje beskrivning av den historiska utvecklingen. Underlåtenheten att rensa i arkivet när lagpliktens tidsgräns passerats har senare rönt stor uppskattning. Det är emellertid otillfredsställande att låta tillfälligheter styra en process som denna. Varje företag, oavsett storlek och slag, bör ha en genomtänkt policy för dokumentation av skeendet. Det kan låta krystat med en policy eftersom det genast för tanken till en

krånglig åtgärdsplan som knappast passar för t.ex. ett mindre familjeföretag. Det är precis lika mycket policy att ha suttit hemma vid köksbordet och pratat igenom ärendet och på så sätt gjort sig själv medveten om vad man skall göra. Det viktiga är att det görs och helst från början.

Vad är det då för slags dokument som har sin plats i historieber arkivet? Det skiljer sig givetvis mycket beroende på verksamhetens art och omfattning. Därför är exemplen jag skall nämna tämligen vildvuxna, men förhoppningsvis kan de tjäna som tankeväckare som sen kan leda till det som passar det enskilda företaget.

Min framställning tar i allmänhet inte utgångspunkt i kulturminnes- och byggnadslagen eller eljest vad som föreskrivs om skydd av minnesmärken. Detta vore en uppgift för antikvarisk expertis. Vad jag här nedan anför skall mera uppfattas som synpunkter avsedda att stimulera till bevarandeinsatser inom industri och näringsliv.

Ekonomi och redovisning

Som redan nämnts utgör de dokument man är skyldig att förvara en tid en utmärkt stomme. Årsredovisningar och verksamhetsberättelser är "mästen" i ett historiskt arkiv. När pliktiden löpt ut kan förvisso åtskilligt rensas ut, men med urskillnad! I redovisningsmaterialet finns mycket som markerar milstolpar i utvecklingen: lönelistor, fakturor på viktiga leveranser, hyresavtal, patentfakturor osv.

Produktdokumentation

Att Saab och Volvo har åtminstone ett exemplar av varje bilmodell man tillverkat det är nästan en plikt mot nationen. Nu har inte alla företag konkreta ting av så folkkärt slag att spara på, men i princip gäller regeln för alla företag. Sen får det ta sig uttryck som passar var och en. Det är för övrigt så att processen fram till den färdiga produkten är väl så intressant. Varifrån kom idéer och uppslag och hur bearbetades de? Detta kan återfinnas i skissblock, konsultavtal, mötesprotokoll, ritningar osv. Fotot som dokument är ofta underskattat, möjligen med undantag för byggfirmor. Man kan ju inte precis samla på broar och hus man byggt, men väl på fotografier och filmer av dem. Dessutom tagna då och då under hela bygg-

nadstiden. Broschyrer, kataloger och liknande PR-material är också värdefull produktokumentation och bör på ett systematiskt sätt ingå i det som skall bevaras. För tjänsteföretag erbjuder produktokumentationen särskilda utmaningar. Men det går med lite fantasi. Konsultens protokoll och rapporter är därvid omistliga, men också här är film och foto viktiga hjälpmedel.

Byggnader och lokaler

Få saker vittnar bättre om vad ett företag varit och vad det är än de byggnader och lokaler i vilka det verkat. Knappast någon är oberörd av det lilla krypin, bevarat eller på foto, som barnbarnet till grundaren och numera VD:n i företaget, stolt visar för besökaren. När jubileumsboken skall skrivas är ritningar och foton – av exteriörer och interiörer – omistliga inslag. Byggnader, maskiner och andra föremål blir förr eller senare föremål för ändringar, nedmontering eller rivning. För att även därefter kunna visa hur det en gång sett ut är det värdefullt att bevara ritningar och beskrivningar. Beträffande teknik har för övrigt oanade skatter kunnat bevaras när industriteknisk expertis engagerats före en utrantering.

Till detta kapitel hör också produktionsutrustning och andra hjälpmedel. Inventarielistor hör därför till de viktiga dokumenten i arkivet. Återigen gärna styrkta med leverantörsfakturor liksom de handlingar som beskriver övervägandena inför anskaffningen. Det mest påtagliga uttrycket för ett företags tillväxt, förutom faktureringsciffror och antal anställda, är ny-, om- och tillbyggnader. Dokumentationen därav är därför mycket viktig. Erfarenheten visar också att detta ofta återfinnes på hyllorna. Taklagsfester och invigningar glömmes man heller inte. Vad som däremot gärna saknas är alla de överväganden som ledde fram till beslutet. I den mån sådant är dokumenterat utgör de guldkorn i samlingarna. Här framstår människorna som byggde en industrination som tydligast.

Personalen

Att företaget är dess personal, det motsäger ingen. Likväl är dokumentationen av personalen sällan särskilt välgjord. Att hindret skulle vara det faktum att personregister inte får föras hur som helst det betvivlar jag. Inom lagens ramar finns tillräckligt utrymme för god dokumentation. Utöver den generella statistik som väl

beskriver hur ett företags kompetensprofil sett ut i olika skeden kan individporträtt fångas på många sätt. Återigen foto och film förstås. Här vill jag fästa uppmärksamheten på just fest. Det får inte (bara) bli som i familjealbumet, dvs. med foto vid födelsedagar och andra högtider. Som VD i STORA hade fotoavdelningen en stående beställning från mig att fotografera vardagen: Ute på "golvet", i laboratorier, kontor och konferensrum – när som helst och var som helst utan förvarning. Och så ett viktigt tillägg: Varje person som fanns på ett foto skulle vara presenterad med sitt namn. Numera har knappast ens de största företagen egna fotografer, men tänk så enkelt och kostnadsfritt högst överkomligt, att leja in en fotograf ett par dagar vart 3:e eller 5:e år. Men det duger inte med amatörfoton.

Ett bra och även i nutid omtyckt komplement till personalhistoria är intervjuer med olika människor. Med "offrets" tillåtelse publicerar man dessa intervjuer i t.ex. personaltidningen. Jag har för egen del också medverkat ett par gånger till böcker innehållande intervjuer med ett antal personer i bolaget.

En exklusiv men också mycket värdefull form av dokumentation är film. Att göra en film där miljön, människor, maskiner och processen gestaltas är enastående. I Stora Kopparbergs Bergslags AB finns några filmer, tagna i början på förra seklet som numera framstår som världsunika. Malmens förädling till tackjärn i Ågs bruk och vidare bearbetning till stångstål i Korså smedja är mer än ett dokument – det är ett konstverk.

Inledningsvis framhöll jag betydelsen av att ha en medveten planering för hur dokumentationen av företagets historia skall skötas. Ett enkelt och bra sätt är att rådfråga en kunnig person. De återfinns på många håll i samhället och kan kanske frigöras för den tid det kan ta att upprätta en "regelbok". Museifolk, arkivarier, författare – förutom att det i alla branscher jag känner till finns i ämnet kunniga människor. Hittar man en nypensionerad sådan blir det gärna både bra och billigt.

Övergivna produktionsanläggningar

Så här långt har jag behandlat frågan om insatser och ansvar för det egna kulturarvet från det enskilda företagets synpunkt. Det är förvisso grunden för att ens ha ett arv att vårda, men är nog ändå inte det stora och svåra problemet. Detta torde snarare ligga i hur vi skall ta hand om större objekt som dessutom ofta har varit mer

eller mindre herrelösa under en tid. Det jag själv bäst känner till av detta slag är svenska bruksmiljöer. Påfallande många lever ännu som industrier och industriorter, vilket torde vara det överlägset bästa sättet att ta hand om kulturarvet – även om intressekonflikter lätt uppstår mellan bevarande och förnyelse. Jag har själv haft ansvaret för sådana förhållanden i Söderfors, Vikmanshyttan och i Falun. Enligt min mening har det i samtliga dessa fall varit möjligt att nå ett gott resultat främst beroende på gott och förtroendefullt samarbete mellan intressenterna, dvs. företagsledningen, kommunen ifråga, länsantikvarien, riksantikvarien och inte minst lokala frivilligorganisationer. Grunden är att under bevarande av värdefulla kulturmiljöer kunna anpassa byggnader, gator och andra minnesmärken så att framgångsrik industriell verksamhet samtidigt skall kunna bedrivas.

Men konflikterna är många när prioriteringar skall göras. Antalet rostugnar i Bergslagen är stort och var och en av dessa omhuldas av lokala intressen. Här är det nödvändigt att göra prioriteringar utifrån en helhetssyn, återigen i samråd mellan myndigheter, ägare och enskilda intressenter, så att insatserna görs på ett från bevarandesynpunkt optimalt sätt.

Stora, mer eller mindre kompletta miljöer, erbjuder särskilt delikata problem – i synnerhet där verksamheten upphört. Samtidigt som dessa helheter har särskilt högt bevarandevärde är kostnaderna för att ta hand om dem ofta mycket stora. Det finns i Sverige många föredömliga exempel på hur väl sådana miljöer bevarats. Falu Gruva med kringliggande område är ett av de främsta. Det faktum att denna miljö bevarats så väl har sitt ursprung i initiativ som ligger 100 år tillbaka i tiden, då en av de ledande personerna i Stora Kopparbergs Bergslags AB, Carl Sahlin, lade grunden till det som senare blev gruvmuseet där. Därmed hade en kultur och en inställning etablerats som sedan fullföljts med konsekvens. Vid sistlidna sekelskifte bildades en Stiftelse, Stiftelsen Stora Kopparberget, till vilken förts Falu Gruva med anläggningar, en del andra bevarandevärda byggnader och miljöer samt kapital. Därmed har förutsättningar skapats för ett långsiktigt bevarande av denna enastående industrihistoriska skatt. Falu Gruva utgör för övrigt kärnan i det av UNESCO nyutnämnda världsarvet i och kring Falun.

Stora Kopparbergs Bergslags arkiv, som torde vara ett av de främsta i sitt slag, finns fortsättningsvis kvar inom bolaget, som numera är en del av den finsk-svenska skogskoncernen Stora Enso.

Några grundregler

Engelsbergs Bruk i Västmanland är en annan bruksmiljö, likaledes världsarv, där man funnit former för att bevara en komplett miljö.

Det går knappast att sätta några fasta regler för hur industrihistoriskt bevarandevärda enheter eller hela miljöer skall hanteras. Därtill skiljer sig förutsättningarna i de enskilda fallen alltför mycket åt. Några viktiga grundförslag kan dock anges, vilka i större eller mindre grad är tillämpbara: Grunden är ägare, nuvarande eller tidigare, som tidigt har insett bevarandevärdet ifråga och som vidtagit åtgärder för skydd och bevarande. Förutsättningarna för detta är ofta enskilda personers initiativ vari ingår att engagera kunniga människor. Ett nära samarbete med länsantikvarien är av största betydelse. Här finns gedigna kunskaper om värdebedömningar, tekniska insatser för skydd och vård och ej minst uppslag kring finansiering. Vad det sistnämnda beträffar måste inses att de resurser som finns för ändamål som detta är begränsade. Därför måste insatserna prioriteras av kunniga människor med överblick. Denna svåra uppgift måste i hög grad skötas av riks- och länsantikvarierna. När ett objekt eller en miljö är, formellt eller informellt, identifierat som bevarandevärdt framstår två frågor som de avgörande: Finansiering och det praktiska omhändertagandet. Vad först finansieringen beträffar så står ägaren i centrum. Utan dennes ledande roll därvidlag blir det sällan några helhjärtade lösningar. Detta utesluter inte alls – snarare tvärt om – möjligheten att finna andra finansieringskällor. Återigen är samarbetet med berörda myndigheter av största vikt.

Vad så gäller personella resurser för att sköta ett industrihistoriskt arv så är det återigen så att ägaren spelar en nyckelroll – i vart fall för att etablera en form, vare sig det är i egen regi eller någon annans. I lyckliga fall kan inkomster från visningar ge viss täckning av personalkostnader. En bra och vanlig form för skötsel av ett industriminne är när man kan finna ett antal personer, ofta pensionärer som arbetat på platsen, och som är beredda att engagera sig. Om detta kan ske i samarbete med t.ex. en hembygdsförening kan man den vägen få både kunskap och organisatorisk hjälp. Vän-, stöd- eller andra intresseföreningar kring ett industriminne kan också vara ett bra sätt att samla krafter beredda att bistå såväl med arbete som ekonomiskt.

Hur väl bevarade dokument man än har och hur välorganiserad skötseln än är blir till sist förmågan att levandegöra allt detta kronan på verket. Återigen blir här personligt engagemang och

förmågan avgörande. Här gäller att i tal, skrift och utställningar göra presentationer som engagerar och gör rättvisa åt det historiska arvet. Jag vill i detta sammanhang gärna framhålla den muntliga traditionen. Att få lyssna till människor som "var med", är ovärderliga inslag när de gäller att levandegöra livet i gången tid.

En röd tråd genom hela mitt resonemang kring omhändertagandet av industrihistoriska arv är ägarnas/företagets ansvar och engagemang. Utan detta är risken stor att värdet går förlorat för framtiden.

Enskilda personer, som har dessa ägares eller ledningens stöd, är sedan nyckeln till ett lyckosamt förverkligande av intentionerna. Ytterst sällan har företagets motiv för att göra nödvändiga insatser för bevarande varit direkt ekonomisk vinning. Värdet av insatsen ligger på ett annat plan. Ett historiskt arv – och det behöver inte vara månghundraårigt – utgör stommen i ett företags identitet. Det ger ägare och anställda känsla av stolthet över företag. Kunder och leverantörer respekt. I en sådan grogrund frodas framtidstro.

Bo Berggren

är bergsingenjör och tekn. dr. Han har varit VD, styrelseordförande och koncernchef för Stora. Nu är han bland mycket annat ordförande i Stiftelsen Stora Kopparberget.

Vem älskar en eldsjäl?

Birgitta Gustafson

Bakom varje lyckat lokalt projekt ska det finnas en eldsjäl, sägs det. Men, uppriktigt sagt, vilken laddning har egentligen ordet? Eldsjäl, ser man inte framför sig en envis, något världsfrånvärd människa, som inte inser att företaget han eller hon givit sig in på är helt orealistiskt.

När vi för två år sedan drog igång industriarvsprojektet Lörje på kalkstenens Gotland var åtminstone jag helt på det klara med att inte medverka i några idealistiska, orealistiska planer som inte tog sin utgångspunkt i verkligheten.

Vi hade en bärande idé, den var starkt förankrad i bygden, och vi var fast beslutna om att med goda krafter medverka sätta den på fötter.

Lörje-projektet

Låt mig bara kort presentera Lörje-projektet. Dess kärna är att genom förmedling av pågående forskning inom både teknik och humaniora ge en levande bild av det industrisamhällets kulturarv, som är knutet till den månghundraåriga kalkstensbrytningen på norra Gotland. De industriella beläggen går tillbaka på 1620-talet då de första storskaliga kalkugnarna byggdes. Men vi vet att kalkstensbrytning och bränning på Gotland har en längre, medeltida historia, som ännu ej kartlagts.

Hela norra Gotland, och i synnerhet Hellvi socken, är starkt präglad av denna historia. Under många år har vi som bor här diskuterat hur vi skulle kunna föra ut detta industriarv, både till boende och besökare. Vi har haft guidningar kring Strandridaregården/Kalkpatrongården på Kyllaj och de renoverade kalkugnarna. Men vi ville ta ett större grepp på hela kalkstenens historia och dess inverkan på de människor som bor och bott i trakten.

Vi ville inte guida döda miljöer. Vi ville levandegöra dem. Och vad är mer levande än den pågående forskningen? Det finns teknisk forskning och utveckling kring själva kalkstensbrytandet och användningen av den. Kalkstensbrytningen pågår fortfarande i storindustriell skala, de gotländska tillgångarna vilar i dag i finska och tyska ägarhänder. Det finns forskning kring industriarkeologi och byggnadsarkeologi. Det finns ett stort marinarkeologiskt forskningsfält som kan kopplas till kalkstensindustrins utskeppningshistoria. Det finns etnologisk forskning som berättar om människorna runt dessa aktiviteter. (Ett exempel på det sist nämnda: Under 1970-talet genomgick kalkstensindustrin på Gotland en våldsam rationalisering. Det var då de stora anläggningarna i Slite och Storugn byggdes med rallare från hela landet. Än idag finns levande minnen av de påfrestningar ett litet samhälle genomgick då.)

Idag finns ett nytt inslag på den gamla industrimarken. I de nedlagda brotten kring Lörje står nu en av de modernaste vindkraftsparkerna i landet. Vad händer i detta möte mellan gammalt och nytt?

Genom att förmedla forskning från alla dessa områden vill vi bygga upp ett industriarvs- och kunskapscenter på Lörje, med basen i några gamla byggnader som uppfördes för Lörje Kalkbrott AB, numera Cementa, vid förra sekelskiftet.

För att få igång projektet behöver vi hjälp med både restaurering av byggnader och en pedagogisk grund att stå på.

Eftersom intresset från olika myndigheter, utbildningscentra och privata sponsorer i förstone var stort beslöt vi att skrida till verket för att knyta ihop vårt växande nätverk och få till stånd de initiala stöd som vi så ofta kan läsa om finns för att utveckla regionala satsningar.

Det första vi gjorde var att koppla en ekonomisk konsult till projektet, vilken även skulle fungera som vår revisor. Vi ville från början se till att våra planer inte blev just orealistiska och att de stödpengar – som vi då var övertygade om skulle falla ut – användes på bästa möjliga sätt.

Vi tog kontakt med olika utvecklingsmyndigheter inom stat och kommun, uppvaktade kommunalråd och riksantikvarieämbetet, läste in oss på EU-stöd, och arrangerade ett oräkneligt antal möten lokalt, regionalt och nationellt.

Ett nytt perspektiv

Det är nu mitt perspektiv på ett fungerande Myndighetssverige ändras. Jag har under mina många år som journalist bevakat myndigheter från ett slags utifrånperspektiv. De demokratiska organisationer, som myndigheterna är, har till uppgift att leverera lösningar på gemensamma problem och vara tillsyns- och serviceorgan för samhället och medborgarna. Om detta inte skulle fungera så beror det på avsteg från det normala; misstag i organisationen, dåliga, rentav korrupta chefer etc. Så ser granskningsperspektivet ut. Det finns en organisation, som har en tydlig konstruktion och uppgift, och som kan kritiseras för eventuella brister i den.

Nu skulle jag söka hjälp hos några av dessa myndigheter för att få råd och service, och förstås, hjälp med pengar i starten för att förverkliga ett regionalt projekt. Jag kom in från ett annat håll, inte som en aktad eller kanske till och med fruktad tredje statsmakt.

Perspektivet ändrades. Allt blev ogenomskinligt. De demokratiska strukturerna som ska bära upp myndigheternas verksamhet blev osynliga.

Vi började med att söka medel från regionala utvecklingsenheten för en förstudie. Vi fick avslag. Det mest förbluffande med det var den korthuggna motiveringen: "Avslås främst p.g.a. enhetens tveksamhet till att t.ex. fyra högskolor/universitet ska komma att förlägga stadigvarande verksamhet på Lörje."

Vi har hela tiden haft kontakter med Högskolan på Gotland och med några andra universitet och högskolor för att i framtiden kunna samverka kring forskningsförmedlingen.

Utvecklingschefen som formulerat avslaget kunde eller ville inte precisera detta närmare. Vi blev förbannade och ryckte i en privat tät. En av Gotlands mest kända näringslivsprofiler tog kontakt med den regionala utvecklingschefen och påpekade att om det privata näringslivet ska gå in som sponsorer är det en förutsättning att ansvariga regionala myndigheter medverkar.

Då fick vi 50 000 kronor till en förstudie. Nå, då var vi väl ändå på spåret?

En stor del av förstudiemedlen använde vi till att försöka arbeta fram en EU-stödsansökan för något som på Gotland heter Mål2Öarna. Det egendomliga var nu att alla de EU-tjänstemän som satt på olika poster för att förmedla och få till stånd EU-stöd inte kunde hjälpa oss. Vi tog kontakt efter kontakt. Så småningom fick vi intrycket att deras uppgift snarare var att förhindra att de som

söker EU-stöd ska förstå och kunna fylla i ansökningarna. Inte att underlätta och hjälpa till med att så sker.

Ingen kunde heller på regionala utvecklingsenheten tala om för oss vilken tågordning som kan gälla för att få en samverkan mellan de olika myndigheterna så att ett stödskoncept kan utformas. Vi famlade i mörker. Och där befinner vi oss fortfarande efter två år. Utan den regionala utvecklingsenhetens medverkan blir det inga EU-ansökningar eftersom man då anser att det lokala inte medverkar. Att bygden stödjer med sina föreningar räcker inte.

Om vi inte haft ett par stabila vänner i detta skede hade ni aldrig kunnat läsa det här inlägget. Det är länsstyrelsens kulturmiljövårdsavdelning, som på ett tidigt stadium förstod potentialen i projektet och som ställde stöd i utsikt, både som byggnadsvårdspengar och med hjälp för utformandet av själva verksamheten. Och det är ett par av de privata sponsorerna som också de ser en potential för en upplevelsesatsning för boende och turister med industriarvet som utgångspunkt.

På Riksantikvarieämbetet (RAÄ) tycker man att projektet är intressant men "väldigt stort". Dock tycker man inte att vi därför ska krympa projektet, bara att det, som sagt, är väldigt stort. Inte heller de inom RAÄ vi talat med kan ange hur vi ska bära oss åt för att få stöd till denna egentligen nationella angelägenhet, som man väl ändå får anse att kalkstensindustrin i Sverige är, idag koncentrerad till Gotland.

Myndigheter skapar förvirring

Jag vill påstå att kontakterna med berörda myndigheter har gjort oss som driver Lörje-projektet alltmer förvirrade. Varför blir vi inte tagna på allvar? Varför tar inte de tjänstemän som har till sin uppgift att lotsa fram regionala satsningar sig an frågan? Varför känns det i stället som att varje kontakt blir ett slags examensprov där man inte förstätt frågorna?

Det är inte meningen att detta ska bli den förfördelades klagosång. Det är självfallet helt naturligt att alla projekt inte erhåller stöd, hur bra de som driver dem än må tycka att de är. Och min poäng är inte heller att Lörje-projektet inte har fått några pengar. Min poäng är att projektet inte fått den behandling och hjälp man kan förvänta sig. Berörda myndigheter borde ha uppträtt som de serviceorgan de är satta till att vara.

De kunde ha sagt: "Välkommen med er idé, nu ska vi hjälpa er att se närmare på den och se om den kan hålla och bli ekonomiskt bärkraftig med de stöd som lämpligen skulle kunna sökas."

Och så skulle de ha hjälpt till med att kalkylera och fundera och kanske rentav medverkat till att knyta samman det nätverk vi förberett. Och när detta var genomgånget skulle de säga: "Titta här, om ni kan få de och de pengarna och göra ungefär så och så, så kan detta bli ett framgångsrikt koncept."

Eller: "Titta nu här, det ser ni väl att detta är ett ekonomiskt vägspel som man kanske inte ska ge sig in på."

Då kunde vi ha svarat: "Tack så mycket, med er professionella hjälp har ni fått oss att komma till insikt om detta projekts förutsättningar!"

Det slår mig att vi kanske här står inför just ett exempel på industrisamhällets kulturarv, nämligen kulturarvet av det myndighetsutövande, som det tätt sig under 1900-talet. Det myndighetsutövande som i medborgarna såg ett utbildat, resurssvagt kollektiv som skulle ledas och uppfostras i folkhemmet. Det var myndigheterna som tog de rätta och visa initiativen. Kanske är det härifrån som ordet eldsjäl fått sin suspekta laddning. En individ som i stället för myndigheten tar initiativet och som slåss för det.

Mycket har hänt sedan dess. Utbildningssamhället har lett till allt självständigare individer som är kapabla att både välja och ställa krav. De är inte längre några resurssvaga offer. Därför borde myndigheterna i samma takt ha omvandlats till serviceorgan.

Tiden då vi stod med mössan i hand för överheten i olika former tillhör det förgångna och myndighetsomvandlingen är en utmaning för all offentlig verksamhet i framtiden.

Kanske eldsjälarna då kan mötas med rationella förtecken och sluta att betraktas som kufar.

Till sist

Ni undrar kanske var Lörje-projektet står idag? Länsstyrelsen på Gotland har nu beslutat att gå in med medel för upprustning av taken i en första omgång. Länsstyrelsen stöder även den utåtriktade verksamhet som vi i projektet satt igång med hjälp av privata sponsorer. Under sommaren ges för allmänheten en marinarkeologisk kurs och en dykkurs. En vindkraftsdag arrangeras tillsammans med Högskolan på Gotland och vid en byggnadsvårdsdag berättar

Länsmuseets byggnadsantikvarier om hur upprustningen av sekel-skiftesbyggnaderna på Lörje kan gå till.

Några särskilda pengar från riksantikvarieämbetet, förutom allmänna byggnadsvårdspengar till länsstyrelsen, har hittills ej utgått. Regionala utvecklingsenheten, omställningsgruppen för Gotland, Almi, EU-organ, har ännu inte tagit sig an Lörje, trots många påstötningar. Högskolan på Gotland har på olika sätt stött verksamheten, bland annat används byggnaderna på Lörje och hela kulturmiljön i undervisningen inom Byggnadsrestaurering. Marin- arkeologer vid Södertörns högskola medverkar. Finansieringen av verksamheten har hittills skett genom ideellt arbete, deltagaravgifter, vänföreningen Lörje Vänner, samt privata sponsorer i blygsam omfattning. De väntar fortfarande på att berörda myndigheter ska ge projektet sitt stöd.

Birgitta Gustafson

är projektledare för Lörje. Hon är journalist och utgivare av tidskriften Populär Arkeologi, som produceras på Gotland. Hon har tidigare varit verksam inom dagspress, radio och facktidningar.

En nationell angelägenhet

Karin Gustavsson

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Denna så kallade portalparagraf i kulturminneslagen citeras ofta, och lagens formulering om allas medansvar gör frågan om kulturarvets bevarande skenbart enkel i teorin. Men hur är det med ansvarstagandet i praktiken, fungerar påståendet om att alla ska vara med och ta ansvar?

Det vi kallar kulturarv är inte något konstant, utan det är resultatet av ett väljande och en process som omfattar beslut av olika dignitet på olika nivåer. Jag har gjort ett försök att beskriva hur själva urvalsprocessen kan se ut, och vilka det är som deltar i väljandet. Vem fattar de beslut som avgör om det som anses vara kulturarv ska inlemmas i våra nationella samlingar av minnen och monument? Är det vad man brukar kallar "kulturarvssektorn", och vilka ingår i såna fall i den? Eller är det några andra som fattar besluten, och vilka är dessa andra i såna fall?

Under år 2001 dök jag ner i några fall ur kulturmiljövårdens verklighet. De fall jag valde att studera, fem till antalet, utspridda från Eslöv i söder till Porjus i norr, var samtliga stora och komplicerade, med många aktörer inblandade, detta för att jag hade en förhoppning om att på så sätt få syn på vilka aktörer det är som agerar i praktiken. Aktörerna i fallen var dels länsstyrelser, RAÄ och museer, dels fastighetsägare och kommunala byggnadsnämnder. Ideella krafter, som engagerade sig för ett bevarande, fanns på alla håll.

Aktörer i teori och praktik

Kulturarvets aktörer i teorin anses vara den så kallade kulturarvssektorn – en lite svärfångad grupp av personer, institutioner och organisationer, som agerar i olika faser av den ärendehantering som är en väsentlig del av arbetet med att utpeka och bevara kulturarv.

Kulturarvssektorn förefaller bestå av regionala museer, länsstyrelsernas kulturmiljöfunktioner samt riksantikvarieämbetet – i alla fall verkar det vara så enligt sektorns självbild så som den presenteras i de dokument som styr och reglerar verksamheten. Men i kulturarvsbevarandets ibland fagra, men ofta bistra, verklighet får kulturarvssektorn ofta inte sista ordet. När oenighet har uppstått kring något objekt, kring dess relevans som kulturarv och föremål för bevarandeinsatser, är det nästan alltid fastighetsägaren, kommunstyrelsen och byggnadsnämnden som har det verkliga avgörandet i sin hand.

Teorin och dess uttryck

Teorin och ideologin bakom kulturarvsbevarandet är inte konstant utan förändras över tiden. Kulturarvsbevarandets praktik har – eller borde ha – sin utgångspunkt i teorin, liksom teorin borde vara ett resultat av praktiken. Teorin uttrycks för myndigheternas del i olika styrdokument, som myndighetsinstruktioner, regleringsbrev och verksamhetsplaner. Lagar, förordningar och propositioner finns i botten. Det senaste uttrycket för statens vilja med kulturmiljövården finns i prop. 1998/99:114, Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål. Här finns fyra nya mål för kulturmiljöområdet formulerade. Vad som betonas är demokrati, solidaritet och vägen mot det hållbara samhället. Tidigare talades bland annat om att ett av målen för kulturmiljöarbetet var att stärka den lokala kulturella identiteten.

Statens vilja vad gäller kulturarvsbevarandet är alltså ganska tydligt uttryckt i olika dokument, och systemet med regleringsbrev för myndigheterna och kraven på återrapportering gör att man har god inblick i vad de statliga myndigheterna och institutionerna sysslar med. Men kulturarvets aktörer i praktiken är andra, och fler, än de som nås av statens instruktioner, vilket följande avsnitt med beskrivning av fyra av de fem "fall" som jag studerade under år 2001 kommer att visa.

Gävlefängelset

I början av 1980-talet uppmärksammade länsantikvarien i Gävleborgs län att det gamla länsfängelset i centrala Gävle skulle stänga. Byggnaden hyste enligt länsantikvarien avsevärda kulturhistoriska

värden och borde bli byggnadsminne. Den uppfördes på 1840-talet, efter det att riksdagen fattat ett avgörande beslut om reformering av fängsvärden i landet. En effekt av beslutet blev byggandet av nya cellfängelser, där fångarna skulle hållas isolerade från varandra för att i ensamhet begrunda sina illdåd, istället för att som tidigare vistas i stora gemensamma lokaler där de lätt kunde läras upp till ny brottslighet av förslagna bovar. Länsfängelset i Gävle är den tredje äldsta stenbyggnaden i staden efter slottet och kyrkan, uppförd på statens mark bredvid Gävle slott invid Gavleån. Området är av riksintresse för kulturmiljövärden. Enligt lagstiftningen får ett sådant område inte påtagligt skadas, och det är kommunens ansvar att se till att så inte sker. I riksintressebeskrivningen nämns fängelset som ett viktigt monument.

Fängelset kom i Gävle kommuns ägo 1986. En dragkamp om rivning eller bevarande och återanvändning av fängelset pågick sedan i över 10 år. På den ena sidan stod länsstyrelsen, understödd av Riksantikvarieämbetet, läns museet och den kommunala kulturförvaltningen, och i slutet av processen också Statens fastighetsverk. En sammanslutning kallad "Rädda fängelset" agerade också som opinionsbildare under en period. På den andra sidan stod fastighetsägaren, som var det allmännyttiga bostadsföretaget Gavlegårdarna, och byggnadsnämnd och kommunstyrelse. Lokalpressen skrev mängder av artiklar i ärendet. Frågan var naturligtvis tacksam att behandla, eftersom en konflikt mellan olika myndigheter pågick. Värt att notera i just det här fallet är att länsantikvarien under hela processen hade starkt stöd av landshövdingen, något som sannolikt påverkade utgången av ärendet.

Gävle kommuns intentioner var att riva fängelsebyggnaden, och uppföra bostäder på platsen. En arkitekttävling utlystes i början av 1990-talet. Ingenstans i programmet till tävlingen stod något om riksintresset. Tvärtom hävdades det att bevarande inte var ett absolut krav från kommunens sida. När man studerar de kommunala handlingar som finns i fängelsefrågan, är det slående att Gävle kommun i alla år skjutsade över ansvaret för bevarandet av kulturhistoriska värden till staten. Kommunen var inte beredd att ta sitt ansvar för att säkerställa de kulturhistoriska värdena i riksintresset, utan såg det som en statlig angelägenhet.

Efter många turer och år av debatt och infekterade bråk i frågan, där ägaren absolut motsatte sig bevarande och lagskydd genom en byggnadsminnesförklaring, och där länsstyrelsen var beredd att genomdriva en sådan mot ägarens vilja, fick ärendet en vändning 1996. Då inleddes förhandlingar mellan landshövdingen, riksantik-

varien och generaldirektören för Statens fastighetsverk om en lösning av det segslitna ärendet. Till sist utnyttjades den möjlighet till inlösen av en kulturhistoriskt värdefull byggnad som ges i kulturminneslagen. Efter en "utflykt" i kommunal ägo under knappt 15 år blev Gävlefängelset åter en statligt ägd byggnad. Gävlefängelset förklarades som byggnadsminne i februari 1999. I samma beslut fastställdes att staten ska lösa in byggnaden. En upprustning av byggnaden satte igång, och idag är den upplåten för kulturforeningar.

Lagerhuset

I Eslöv lät staten 1918 uppföra ett 35 meter högt spannmåls-lagerhus. Syftet med lagerhuset var att där förvara en livsmedels-reserv för kristider. Sammanlagt nio identiska lagerhus byggdes i södra Sverige, varav fyra i Skåne. Lagerhusen uppfördes alltid intill en järnväg, på orter med ett spannmålsproducerande omland, och en bit från kusten, så att fientligt artilleri inte skulle kunna nå fram. Konstruktör till det fiffiga systemet för lagring, ventilering och transport av spannmål inom de enorma byggnaderna var ingenjören Carl Forsell. Arkitekten Gunnar Asplund ansvarade för lagerhusens yttre gestalt. Lagerhuset i Klagstorp på Söderslätt eld-härjades tidigt, medan de i Åstorp och Tomelilla fanns kvar ända till 1999 resp. 2000, då de revs. Lagerhuset i Eslöv hade övergått i kommunal ägo och använts en bit in på 1980-talet, men därefter stått tomt.

Centrala Eslöv är av riksintresse för kulturmiljövården. Det är karaktären av järnvägsstad, som motiverar detta, och bland uttrycken för riksintresset märks särskilt "industribyggnader och andra till järnvägen knutna byggnader och anläggningar".

I december 1999 rasade en svår storm över Skåne, och många byggnader skadades. På lagerhuset i Eslöv slets plåtar från taket loss. När stormen bedarrat insåg fastighetskontoret i Eslöv att man stod som ägare till ett stormskadat 35 meter högt hus utan hyres-gäster och utan funktion. I juni 2000 lämnades därför en ansökan om rivningslov in till miljö- och samhällsbyggnadsnämnden i Eslöv. Turerna därefter har varit många. Dagen innan nämnden skulle fatta beslut om rivning av lagerhuset inkom en begäran om byggnadsminnesförklaring av lagerhuset till länsstyrelsen i Skåne. Länsstyrelsen remitterade ärendet till Regionmuseet i Skåne, som tillstyrkte en byggnadsminnesförklaring. Dessutom påpekade museet

att en rivning skulle påverka riksintresset negativt, samt att ägaren borde kunna få bidrag från länsstyrelsen för att rusta upp huset. Efter en rekordkort handläggningstid avlog dock länsstyrelsen ärendet, med motiveringen att förutsättningar för byggnadsminnesförklaring saknades. Då överklagade Riksantikvarieämbetet länsstyrelsens beslut, bland annat med hänvisning till att länsstyrelsen inte hade gjort någon utredning om möjligheterna att rusta upp byggnaden och återanvända den. Detta ledde till att länsstyrelsen aktualiserade frågan om byggnadsminnesförklaring, och utfärdade ett interimistiskt förbud mot rivning. Detta förlängdes ett par gånger, så att en eventuell framtida användning av lagerhuset skulle kunna utredas. Eslövs kommun har hela tiden motsatt sig ett bevarande av huset. Det stämmer inte med de planer man har för området.

En förening kallad "Lagerhusets vänner" har agerat opinionsbildare, men inte lyckats omvända de styrande i Eslöv. Kommunalsrådet har ett flertal gånger uttalat för pressen att han tycker att staten ska ta det ekonomiska ansvaret för bevarandet av lagerhuset, eftersom ju staten faktiskt är så angelägen om att ha byggnaden kvar. Någon förståelse för de kulturhistoriska värdena, eller kommunens ansvar för riksintresset, är svårt att spåra i både de kommunala handlingarna och tidningsskriverierna.

När detta skrivs (april 2002) verkar ärendet vara avgjort. Lagerhuset kommer med stor sannolikhet att rivas. RAÄ, det regionala museet och länsstyrelsen har agerat i frågan, men detta har inte kunnat förhindra att en unik och magnifik byggnad, som är ett påtagligt vittnesmål om ett dramatiskt skede i svensk historia, utplånas.

Smalspåret

Genom det smäländska inlandet slingrar sig en smalspårig järnväg. Numera kan man sommartid åka ett stycke i Kalmar län, från Västervik via Hultsfred till Åseda, men vill man fara vidare genom Kronobergs län till Växjö får man välja ett annat sätt att färdas. Under år 2000 påbörjades upprivningen av rälsen. Dessförinnan hade kampen pågått i många år om ett bevarande av banan, genom en byggnadsminnesförklaring. Efter nedläggning av den ordinarie trafiken bildades 1984 föreningen "Rädda smalspåret", som försökte påverka kommunerna längs banan att satsa på upprustning och turisttrafik. Olika konstellationer av bolagsbildningar och före-

ningar följde, alla med ambitionen att bevara banan och bedriva trafik på den. Men höga kostnader, splittrade ideella föreningar och svagt stöd från kommunerna längs banan gjorde projektet att rädda smalspåret mycket svårt. 1993 väcktes fråga om byggnadsminnesförklaring av banan. De båda kommunerna i Kronobergs län, Växjö och Uppvidinge, skrev till länsstyrelsen och påpekade att man motsatte sig alla planer på byggnadsminnesförklaring. Som kuriosa kan nämnas att de båda skrivelserna, författade med några månaders mellanrum, är nästan identiska... Det man slog fast var att "Banans kulturella värde måste underordnas andra samhällsintressen". Ärendet hanterades inom länsstyrelsen, de båda berörda kommunerna, och RAÄ under några år. Banan var ett av de objekt som togs upp på "Tio-i-topp"-listan över landets viktigaste industriminnen. Smålands museum i Växjö var aldrig involverat i frågan, varken som remissinstans eller opinionsbildare. Flera gånger fattade länsledningen beslut i ärendet, där länsantikvarien anmälde avvikande mening. När frågan om att förklara banan som kulturreservat utreddes under 1999 och 2000 hävdade ett antal företagare i Uppvidinge, över vars marker smalspåret gick: "Smalspåret kan inte och får inte längre vara ett hinder för vår industriella utveckling."

Länsantikvarien hade ringa stöd från sin landshövding i byggnadsminnesfrågan. Länsrätten fattade i mars 2000 beslut om att under ett halvår meddela interimistiskt förbud mot upprivning av sträckan, efter att RAÄ utnyttjat sin möjlighet att överklaga länsstyrelsens beslut. En ilsken landshövding uttalade sig för lokalpressen: "Tyvärr är det alldeles för många som vill avveckla och för få som vill utveckla Kronobergs län. Fortsätter det så här kan vi snart inhägnat hela länet och betrakta oss själva som rent turistiska objekt." Växjös kommunalråd hävdade att kommunen inte hade något intresse av att smalspåret skulle förklaras som kultur- och industriminne. Efter ett intensivt utredande under år 2000, då länsstyrelsen utredde banans kulturhistoriska värde, och RAÄ utredde möjligheterna till ett bevarande, fattade länsstyrelsen till sist beslut om att avslå frågan om byggnadsminnesförklaring, och upprivningen av banan kunde sättas igång. Delen genom Kronobergs län ströks från "Tio-i-topp-listan".

Templet i ödemarken och Porjus kraftverksamhälle

År 1910 fattade riksdagen beslut om att en kraftstation skulle byggas i Lule älv vid hemmanet Porjus. Efter 5 års byggnation stod "Templet i ödemarken", som den praktfulla byggnaden kallades, färdig. Runt om hade ett samhälle växt fram, till en början bestående av enkla kåkar, men efterhand ersatta av en välordnad bebyggelse uppförd av statens vattenfallsverk för dess anställda. Idag är Porjus landets enda bevarade kraftverkssamhälle. Andra liknande samhällsbildningar som uppstått kring de norrländska kraftverken har jämnats med marken. Centrala delar av Porjus är av riksintresse för kulturmiljövården.

I början av 1970-talet planerades en ny damm och en ny kraftstation i Porjus. Den gamla stationens framtid var inte självklar, och inom Vattenfall diskuterades rivning. Den dåvarande riksantikvarien Sven B F Jansson tog emellertid personlig kontakt med generaldirektören Jonas Norrby, och lyckades snabbt övertyga honom om kraftstationens bevarandevärde. Norrby fann det rent av "smickrande" att kraftverket kunde vara ett stycke värdefull kultur. Byggnadsminnesförklaring dröjde dock ända till 1986. I samband med olika rationaliseringar av driften, tekniska förändringar, och omorganisationer av Vattenfall, har personal sagts upp från Porjus kraftstation. Invånarantalet i samhället har minskat, och många bostäder står tomma. Därför ansökte Jokkmokkshus, som övertagit Vattenfalls bostadshus i Porjus, i slutet av 1990-talet om rivningslov för fyra byggnader. Husen ligger inom riksintresseområdet.

Riksantikvarieämbetet har i sin "tio-i-topp" lista över det industrihistoriska arvet i landet pekat ut de storskaliga tekniska systemen Porjus kraftstation och kraftverksamhälle – Bodens fästning – Malmbanan som komplex som anses omistliga för förståelsen av det industrialiserade Sverige. I Norrbotten har länsstyrelsen anammat RAÄ:s "upphöjelse" av länets miljöer, och man återkommer i många sammanhang till att det är angeläget att gå vidare med kunskapsuppbyggnad kring anläggningarna, och att kulturarvet är viktigt för tillväxten i länet. Länsantikvarien har vid flera tillfällen vädjat till Jokkmokks kommun att säkerställa värdena i riksintresset Porjus genom upprättandet av detaljplaner med rivningsförbud. Att samhället har uppmärksamats av staten genom att noteras på "tio-i-topp"-listan är något som både länsstyrelsen och bevaringsförespråkarna framhållit gång på gång. Till de senare hör Porjus arkivkommitté, en stark sammanslutning av enskilda

och olika föreningar. Kommittén har kämpat för att bevara både kunskap om Porjus historia, och de byggnader och anläggningar som vittnar om det förgångna. Att man åtnjuter respekt både inom kommunen och på andra håll visar det faktum att när rivningarna i Porjus diskuterades i kommunfullmäktige i Jokkmokk i slutet av år 2001 bjöds kommitténs ordförande upp i talarstolen. Hans värtaliga utläggning, där Porjus utnämning till industriminne framfördes som ett argument för ett bevarande, övertygade dock inte den beslutande församlingen, som oenigt klubbade igenom ett rivningsbeslut.

Staten eller kommunen?

Genomgående i de fall som har beskrivits är att stat och kommun inte alltid har en samsyn kring hur ärenden som rör kulturarvsbevarande ska drivas. Staten förfogar över ett starkt skyddsinstrument i form av byggnadsminnesförklaring, och ett vagare i form av riksintresseinstrumentet. Riksintressena har en gång valts ut av staten, ofta utan samråd med berörda kommuner, men säkerställandet åligger kommunerna. I de fyra fall som har beskrivits ovan är problematiken likartad från fall till fall – staten kämpar för ett bevarande, men klampar då in på kommunernas arenor.

Kommunerna å sin sida kämpar för att slippa ta det ekonomiska och praktiska ansvaret för något som man menar är ett statligt ansvarsområde. Ett ganska logiskt resonemang sett ur en kommunal synvinkel, eftersom isynnerhet riksintresseinstrumentet ofta upplevs som svårhanterligt, och för att citera Kristian Berg i tidskriften Kulturmiljövärd, som "legitimation för statens inblandning". Kommunerna har sällan eller aldrig varit delaktiga i urval och motivering av riksintresseområdena, och därför blir säkerställandet av dem och respekten för dem naturligtvis problematisk. Det är kommunerna som har ensamrätt på att bedriva samhällsplanering inom sina gränser. Statens plötsliga inhopps krav om bevarande av fångelser och lagerhus som saknar användning, och bostadshus som saknar boende, blir naturligtvis problematiska. Även om kommunerna har ett väsentligt inflytande över kulturmiljöer genom PBL-hanteringen och genom sitt planmonopol, nås de inte av de statliga styrdokumenterna för kulturmiljöverksamhet.

Tjänstemannens roll är annorlunda i staten och i kommunerna. En länsantikvarie har möjlighet – ja t.o.m. skyldighet – att anföra avvikande mening om det beslut som länsstyrelsens styrelse tar

påverkar ett sektorsintresse på ett negativt sätt. På så sätt finns fackmannens professionella ståndpunkter synliga i beslutet. I ett kommunalt beslut syns det inte om politikerna har kört över beredande tjänstemän.

I inledningen funderade jag kring begreppet kulturarvssektorn, och vilka instanser som hör dit. I de fyra fall som har beskrivits här är det mest länsstyrelser och RAÄ som har märkts. Detta behöver inte betyda att museerna inte har agerat, bara det att deras agerande inte har avsatt lika mycket papper och därmed inte märks lika mycket. Om man skulle granska de fyra fallen genom att intervjua alla inblandade personer om vad som försiggått, skulle man säkerligen få en delvis annan, eller åtminstone mer nyanserad bild av händelseförlopp och orsaker. Kommunernas inflytande, genom byggnadsnämnder, kommunstyrelser och kommunfullmäktige, är väsentligt mycket större än "sektorns". Men det starkaste inflytandet över en kulturmiljö har dess ägare.

Landet runt

Det finns både likheter och skillnader i de olika länsstyrelsernas sätt att hantera de frågor som jag har studerat. Inställningen lokalt har också varierat mycket. Slående är hur man i Norrbotten tar sig an också de stora, svårhanterliga och komplexa anläggningarna och betraktar dem som kulturarv som bidrar till bygdens karaktär och särdrag, trots stora kostnader för underhåll och säkerställande. Här har man gillat RAÄ:s "Tio-i-topp"-lista, och sett den som en möjlighet för regional utveckling. I Småland resonerade man tvärtom, där de båda berörda kommunerna tyckte att smalspåret mest var en belastning, utan potential för besöksnäring och tillväxt. I verksamhetsplaner och andra dokument från länsstyrelsen nämns inget om kulturarvets betydelse för den regionala tillväxten. Eslövs kommun vill helst av allt bli av med lagerhuset. En viss halsstarrighet har dessvärre utmärkt den skånska länsstyrelsens hantering av frågan, då man först mycket snabbt avtog frågan om byggnadsminnesförklaring, men sedan efter att RAÄ överklagat beslutet ändå drev den. Länsantikvarien har flera gånger uttryckt till pressen att ett bevarande av huset förutsätter att den framtida användningen är känd. Desto tydligare var man i Gävle, där länsstyrelsens stabila hållning i frågan om fängelsets vara eller icke vara under alla år, tillsammans med stödet från landshövdingen, säkerligen var en av orsakerna till att den mycket ovanliga åtgärden att lösa in byggna-

den vidtogs. Till skillnad från i Skåne framställde inte länsstyrelsen i Gävle det som något problem att byggnaden saknade funktion.

Folkets förväntningar

Kulturarvsfrågor har en mycket stark folklig förankring, men förväntningarna på de tjänstemän och institutioner som sysslar med kulturarvets bevarande och förmedling stämmer inte alltid med verkligheten. Allmänhetens ibland mycket höga tilltro till kulturarvsinstitutionernas förmåga och möjlighet att ingripa och styra ett ärende stämmer ofta inte överens med vad som är praktiskt möjligt. En länsantikvarie är ingen suverän som med ett tryck med sin stämpel kan utfärda rivningsförbud, föreläggande om upprustning osv. Saknas stöd i ett ärende från landshövdingen och länsstyrelsens styrelse blir det i praktiken omöjligt för länsantikvarierna att driva ett ärende framåt. De många skrivelserna från smalspårsvännerna i Småland till Riksantikvarieämbetet, som producerades under år 2000, har en ton av aggressiv förtvivlan, men med starka förhoppningar om att det centrala verket och dess högste chef, som en kulturarvets högste beskyddare, till sist ska kunna klara skivan. Det finns uppenbarligen hos många just en sådan tilltro till de antikvariska myndigheternas förmåga att agera, som inte stämmer med hur verkligheten ser ut. Den svenska demokratiska traditionen påbjuder en lång hantering av ärenden, och den enskilde tjänstemannens inflytande är ofta begränsat till beredning av ärenden, medan själva besluten tas i en politisk församling.

I Porjus har man fäst mycket stor tilltro till RAÄ:s "tio-i-topp"-lista, och på en förväntad utnämning till "industriminne". Under hela år 2001 har frågan om rivning av hus i Porjus debatterats i byggnadsnämnd, kommunstyrelse och kommunfullmäktige i Jokkmokk. Gång på gång har det framförts att man borde avvakta RAÄ:s arbete med det industrihistoriska arvet och ett eventuellt regeringsbeslut om ekonomiska satsningar innan något rivningsbeslut fattas.

Sammanfattning

För att återgå till de inledande frågorna – vilka är det som väljer vad som ska skyddas och vårdas? De sporadiska sammanfattningarna av fyra fall landet runt visar på att de avgörande besluten sällan tas av

"sektorn" – Gävlefängelset är undantaget. Kommunerna har i princip ensamrätt på samhällsplanering. Kulturmiljövårdens speciallagstiftning, och de redskap som staten har för att driva igenom ett bevarande av byggnader och miljöer som anses omistliga i ett riksperspektiv, räcker uppenbarligen sällan till. Frågan är också om detta är något eftersträvansvärt? Ska ansvaret för kulturarvets bevarande ligga på staten, eller ska det åvila fastighetsägarna och kommunerna? Engagemanget för kulturmiljön är stort bland allmänheten. Föreningar och sällskap bildas med syfte att rädda och utveckla kulturminnen, både i hotsituationer och i "vardagen". Kanske är kulturminneslagens portalparagraf trots allt en beskrivning av en del av en rådande verklighet? Även om inte "alla" är med och tar ansvar är det faktiskt tillräckligt många som gör det för att kulturarvet åtminstone delvis ska vara säkerställt – oavsett om det är staten eller kommunen som ska bära det största ansvaret.

Karin Gustavsson

är arkeolog och etnolog, stadsantikvarie i Helsingborg, har tidigare publicerat artiklar och uppsatser med Helsingborgsanknytning. Hon deltog under år 2001 i projektet "Kulturarvet i praktiken".

Industriminnet på den internationella arenan

Marie Nisser

Ett trettioårigt perspektiv

Det är inte mer än trettio år sedan industriarvsfrågorna började föras upp på dagordningen i den allmänna kulturmiljövårdsdebatten i ett fåtal länder. I andra länder dröjde det ännu längre innan industriarvet vann status som en del av kulturarvet. I vissa fall skedde det först under 1980- och 1990-talen.

På den internationella arenan möttes ett antal museimän, kulturmiljövårdare och forskare för första gången i samband med The International Congress of Industrial Monuments som ägde rum i Ironbridge månadsskiftet maj-juni 1973.¹

Ordet kongress var i svenska öron ett väl pretentiöst ord för det fyrtiotal deltagare från 17 länder utanför England som hade hör-sammatt inbjudan. Men evenemanget var betydelsefullt. Det har betraktats som inledningen till det internationella samarbetet på industriminnesvårdens område. Det fanns en entusiasm och upptäckarglädje i de diskussioner som ägde rum och alla hade känslan av att beträda nya stigar inom det kulturhistoriska fältet.

Ironbridge Gorge Museum

Platsen för konferensen var Ironbridge Gorge Museum som under sin dynamiske direktör, Neil Cossons, utvecklats till ett av de mest framgångsrika friluftsmuseerna i landet. Den internationella sammankomsten var naturligtvis ett led i en brett syftande marknadsföring och i en ambition att också göra museet känt utanför landets gränser. Det målet uppnåddes också på sikt. Det internationella erfarenhetsutbytet och samarbetet blev ett medel att påverka den inhemska debatten om industriarvsfrågorna.

En betydande del av konferensen ägnades åt studiebesök i de många industrianläggningar som var en del av museet men också åt exkursioner till industriminnen främst i landskapet Shropshire.

Ironbridge Gorge Museum kom att stå som förebild för många industrimuseer som byggdes upp i Europa och USA under de närmast följande åren. Det var inte enbart museet i sig med alla sina olika industribyggnader och anläggningar som väckte uppmärksamhet utan även nya metoder för marknadsföring, information och utställningsverksamhet. I annonser och turistbroschyrer fördes museet fram som den plats "where the Industrial Revolution was born".

Idag tillhör Ironbridge Gorge Museum de av den första generationens industrimuseer som har svårt att leva upp till sitt rykte. Inte många år efter det att Neil Cossons hade lämnat museet för att bli direktör för National Maritime Museum i Greenwich och något senare för The National Museum of Science and Technology i London började tillbakagången. Successivt avvecklades verksamheter som hade bidragit till att göra museet till ett centrum för industriturism och utbildning på industriminnesvårdens område.

Här fanns under några år Institute of Industrial Archaeology, den första institution inom ämnesområdet, som i samverkan med University of Birmingham utbildade museimän, kulturmiljövårdare och kommunala tjänstemän. Rekryteringen av elever skedde både nationellt och internationellt. Förändringar inom lärarkåren innebar emellertid att den ursprungliga målsättningen förändrades. Fokus flyttade från industriarkeologi till "management studies".

Ett ämnesområde etableras i Britannien – Industrial Archaeology

Verksamheten i Britannien gick vid denna tid under beteckningen "Industrial Archaeology" och gör det än idag. Där hade Michael Rix, vid Birminghams universitets Extra Mural Department redan i The Amateur Historian 1955 hävdad att det industriella arvet var lika viktigt som varje annan form av mänsklig aktivitet. Ångmaskiner, lokomotiv, de första järnkonstruktionerna i byggnader, de tidiga akvedukterna och broarna av gjutjärn, järnvägar och mycket annat representerade tillsammans med fabriker och arbetarbostäder enligt Rix ett fascinerande sammanflätat studieområde där de flesta tidsperioder var okända för den breda allmänheten.

Rix' uttalande från år 1955 återkommer ofta i de brittiska historikerna över ämnesområdets etablering och framväxt i landet. För svensk del vill vi hävda att intresset i vårt land för industriarvet går längre tillbaka än så. Redan kring sekelskiftet 1900 såg vi de första ansatserna till ett omhändertagande av industrimiljöer framförallt på bergshanteringens område. Andemeningen i Torsten Althins uttalande 1932 hade samma innebörd som den Michael Rix framförde tjugo år senare:

Vi skydda våra konstverk, våra allmogebyggnader, våra kulturhistoriska byggnader i städerna, naturminnesmärken, olika djur- och växtarter, som hålla på att dö ut, etc. Borde vi icke då också slå vakt kring de minnen, vi äga från forna tiders tekniska och industriella arbete, som för vårt lands utveckling varit av så fundamental betydelse?"²

Sedan 1930-talets början har emellertid mycket hänt på industriarvsområdet i Sverige. Vi har flyttat oss från en elitistiskt orienterad industriminnesvård till en bred förankring kring vårt industriarv. Vi har ökat våra ambitioner från att värda industriminnen till att omfatta hela miljöer i städer och landskap. Vi har tagit steget från att se byggnaderna och miljöerna som det primära till att söka teckna bilden eller bilderna av industrisamhällets kulturarv ur ett helhetsperspektiv. Vi söker nu inte längre en enda berättelse utan flera där människorna i industrisamhället och deras berättelser och upplevelser blivit lika viktiga – om inte viktigare – än byggnader och landskap.

Konferensen i Ironbridge 1973 hade föregåtts av flera nationella konferenser där det också snart utkristalliserades ett motsatsförhållande mellan akademiker och amatörer.³ Diskussionerna kom då ofta att handla om vem som hade rätten att sätta agendan för industriarkeologin. "Who owns Industrial Archaeology" frågade Kenneth Hudson, den som mer än någon annan bidragit till att popularisera Industrial Archaeology både i sitt eget land och internationellt. Mer än en gång förde han fram sitt budskap:

So far as I am concerned, the history of technology is not the history of machines and processes. It is the history of people designing, financing and using these machines and processes, and earning a living by them. An industrial monument is a monument to human effort, just as a church is a monument to religious effort, and a prison is a monument to fear.⁴

Ett led i den dokumentation av industri- och transportanläggningar av historiskt intresse som startade i början av 1960-talet var National Record of Industrial Monuments (NRIM) som byggde på frivilliga insatser av fältarbetare. Deras uppgift var att leta upp intressanta industrihistoriska miljöer och katalogisera och beskriva dem i ett kortregister. På så sätt registrerades bortåt 8 000 anläggningar innan den mer professionellt etablerade institutionen National Monuments Record tog över verksamheten 1981. En slutsats av denna verksamhet var emellertid att de registrerade uppgifterna var ofullständiga och inte helt tillförlitliga. Men ansträngningarna att få igång en verksamhet på frivillig grund bidrog ändå till att väcka intresse för industriarvet. Också i andra länder gjordes liknande försök att få igång en dokumentation av industrimiljöer baserad på frivillighetens grund. I Sverige togs ett likartat initiativ 1968 men resultaten av denna aktion var nedslående. Kampanjen kom till stånd för tidigt. Det skulle dröja ännu ett antal år innan intresset för industrisamhällets kulturarv fick en bredare förankring.

Efter hand och i början av 1970-talet tycks de två grupperna ändå ha funnit var sin nisch. Amatörerna koncentrerade sig på fältarbeten och lokala bevarandeinsatser. Akademikerna såg sig som uttolkare av de stora, övergripande perspektiven i industrialiseringsprocessen och som industriminnesforskare med kompetens att hantera ett dittills obeaktat källmaterial av samma dignitet som de skriftliga källorna, nämligen de fysiska miljöerna och artefakterna.

Det fanns emellertid också två olika perspektiv i uttolkningen av industriarvet som kom till uttryck i den brittiska industriarkeologin. Den ena huvudlinjens företrädare såg kunskapen om teknik och industri förmedlad genom föremålen som det primära, men också visualiserad i byggnader, miljöer och landskap som inte tidigare hade betraktats som arkitektur eller kultur. *Industrial Architecture* av John Winter var blott en av de många publikationer som i kraft av vältagna foton öppnade mångas ögon för industriarkitekturs estetiska kvaliteter.⁵ Denna typ av publikationer skulle så småningom bli en egen genre i många länder. Industriefotografer som det tyska paret Hilla och Bernhard Becher dokumenterade industrianläggningar på väg att försvinna. Det var suveränt tagna foton men kliniskt rena från sammanhang och utan varje uns av socialt patos.

Den andra linjens förespråkare framhöll den sociala dimensionen i arbetsmiljöernas historia och till dem hörde Kenneth Hudson:

To regard industrial remains as dead objects, mere buildings and machinery, is to miss most of the point of industrial archaeology. The objects are there to stimulate one's historical awareness, and the more one knows about social conditions at the time, the greater and more rewarding that stimulus is likely to be.⁶

Det internationella samarbetet konsolideras

Konferensen i Ironbridge blev upptakten till ett fortsatt samarbete på industriminnesvårdens område. Redan två år senare var Bergbaumuseum i Bochum värd för den andra internationella konferensen om industriminnesvården. Ett internationellt sammansatt "Kuratorium" hade deltagit i förberedelserna och redan under de diskussioner som då fördes, väcktes förslag om en internationell organisation på industriminnesvårdens område.

TICCIM – The International Committee for the Conservation of Industrial Monuments bildades 1978 då den tredje konferensen hölls i Grangärde i Sverige. Det var på förslag att knyta denna kommitté som underkommitté inom ICOMOS men motståndet var för starkt. Industrierkeologerna betraktade sig som en grupp av sanna entusiaster och ville se ett direkt internationellt utbyte med varandra. En etablerad institution som ICOMOS sade man sig skulle innebära att "byråkraterna" fick företräde att delta i de internationella sammankomsterna inte eldsjälarna inom industriminnesvårdens område.

Senare har det framhållits att denna, den tredje internationella konferensen kom att bli en vändpunkt och en definitiv bekräftelse på det internationella samarbetets betydelse. Samtidigt breddades det industrierkeologiska fältet.

Professionalisering och institutionalisering

Om det internationella samarbetet var en väg att vinna status och legitimitet för det nya ämnesområdet var de nationella sammanlutningarna en annan. I England bildades Society for Industrial Archaeology och i USA grundades The Association for Industrial Archaeology. Båda föreningarna började snart också utge tidskrifter.

Beteckningarna Industrial Archaeology och Industrial Monuments markerade den något snäva inriktning med stark knytning till artefakter, som ämnesområdet hade i många länder. Denna begränsning hade ändå många positiva drag. Efterhand utvecklades en yrkesskicklighet och kompetens att dokumentera industri-anläggningar som är värdefull ur metodisk synpunkt.

Det var också nu som stegen togs mot en professionalisering och institutionalisering. Till skillnad från teknikhistorikerna som sökte sig till en akademisk miljö med vetenskapliga förtecken, knöt industriminnesvårdarna i första hand an till museernas och kultur-miljövårdens institutioner. Eftersom byggnader, miljöer och landskap var deras främsta intresse föll det sig också naturligt att anknyta till de institutioner där målsättningen att dokumentera och bevara industriarvet var det primära. Metoderna sågs som viktigare än teorierna. Först 1992 inrättades den första professuren i ämnet av Humanistiskt- Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) och Sverige blev således först med att etablera Industriminnesforskning som ett akademiskt ämnesområde.

Ingående studier genomfördes av den fysiska miljön och gradvis ökade kunskaperna om det industriella skedets arbetsmiljöer i konkret bemärkelse. Detta skedde inom ramen för institutioner som var eller blev väl etablerade. I Britannien var det National Monuments Survey och The Royal Commissions som svarade för den metodiska utvecklingen.

I USA byggde Historic American Engineering Record (HAER) upp en bas för dokumentation där ett av inslagen var de skickligt utförda ritningarna i form av uppmätningar och detaljstudier åtföljda av en beskrivande text med uppgifter ur arkiven.⁷ I Frankrike tog Inventaire General inom landets miljöministerium hand om en kvalificerad dokumentation av industriminnen. I Danmark gjordes en viktig insats genom Anders Jespersen och Nationalmuseets Mølleutvalg men dokumentationen gällde där endast kvarnar. Under några år bedrev också Arkitektskolen i Aarhus ett fint uppmättningsarbete av industrianläggningar som ett led i sin arkitektutbildning.

Från Industrial Archaeology till Industrial Heritage

Under 1970-talet började emellertid industriarkeologernas arbetsfält att förändras och samtidigt omformulerades arbetsuppgifterna. I internationella sammanhang ersattes begreppet Industrial

Archaeology med Industrial Heritage och TICCIM blev istället TICCIH, the International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. Detta var en tydlig markering att ämnesområdet vidgats. Industrierkeologernas mer avgränsade arbetsfält med artefakter och byggnader ersattes av ett bredare verksamhetsområde där industrimiljöer och industrilandskap studerades utifrån ett mångvetenskapligt perspektiv och där inte bara det materiella utan också det immateriella arvet blev viktigt att dokumentera.

I mitten av 1970-talet riktades också uppmärksamheten mot arbetarkultur i vidare bemärkelse. Flera av artiklarna i konferensrapporten från Bochum 1975 förebådar de nya infallsvinklar som blivit alltmer aktuella. Samtidigt började också den nybyggnadsväg som varit så markant i flera europeiska länder efter andra världskriget att mattas av. Återanvändning och ombyggnad av industrianläggningar vann allt större gehör. Uttjänta fabriker gavs ett nytt innehåll och övergivna industriområden fick ny användning. Samtidigt vidgades även tidsgränserna. Till en början var det de historiska sammanhangen som studerades. I Britannien var det framförallt den industriella revolutionens anläggningar som var föremål för intresse.

Bevarandeprojekt kom till stånd i en skala som man tidigare inte trodde var möjligt.

Till de verkligt stora anläggningarna, som blev föremål för bevarande hörde stålindustrins byggnader, flera stora hyttanläggningar i Tyskland, Ryssland, Frankrike och USA, ett flertal kraftstationer i USA och Europa och vidare textilfabriker, tegelbruk, gasverk, bryggerier, järnvägsstationer, varvsbyggnader för att nu nämna några exempel.

Efterhand handlade det inte längre enbart om enskilda anläggningar utan om större sammanhängande stadsområden och industrilandskap. Till dem hörde det ambitiösa projektet att bevara industrilandskapet i Noeverem, tegelindustrins centrum i Belgien. Hamnstäder som Liverpool, London och Köpenhamn var utsatta för stort förändringstryck. Varvsområden, dockor och hamnmagasin togs ur bruk och omfattande planer för nybyggnad eller återanvändning presenterades. Hamnarbetarnas forna arbetsplatser förändrades till bostadsområden för dem som kunde betala för lägenheter i attraktiva lägen. Textilstaden Lowell i USA presenterade på ett tidigt stadium ett program för vidmakthållande och förnyelse av hela stadskärnan med dess textilfabriker, kraftverk, kanalsystem och bostadshus. Staden fick också status av National Park. Därmed vändes också en negativ trend med hög arbetslöshet

och nedlagda företag. Nya företag etablerade sig i Lowell och nytt folk flyttade in i de ombyggda textilfabrikerna, som blivit bostadshus.

Listan över de fullbordade och de ännu pågående projekten är numera lång. De övergivna och öde industriområdena i städernas centra började inte enbart att ses som en belastning utan också som en möjlighet. I stadsomvandlingarnas spår lyftes industriarvet fram som ett ankarfäste för det kollektiva minnet i form av byggnader och landskap som skulle minna om industrisamhällets glansdagar. Alltmer började man tala om industribyggnader som symboler för lokal och regional identitet. Aktionsgrupper i industristäderna fann gemenskap i sina strävanden att rädda nedlagda och rivningshotade fabriker och arbetsplatser. Bryggerier, väldiga industrikomplex, hamnar, kanaler, gruvor och arbetarbostäder började bli sevärdheter i en växande industriturism. Industrimiljöerna kunde förmedla kunskap om det förgångna. För lokala aktörer sågs de också som en möjlighet att utveckla en lönsam turism.

De stora, bevarade anläggningarna vittnar också om vitt skilda museala koncept. Här finns en spännvidd mellan ett genomtänkt bevarandeprogram och åtgärder som inte har mycket med den ursprungliga anläggningen att göra. Där finns alla former, alltifrån offentlighet och icke vinstgivande tillgänglighet till utspekulerad kommersialisering. Kvaliteten på restaureringsåtgärderna borde vara utslagsgivande för ett framgångsrikt projekt men också viljan och förmågan att visa den industriella anläggningens specifika innehåll.

De storskaliga byggnaderna och anläggningarna ställer problemen på sin spets när det gäller det framtida underhållet. Ändå tycks det inte som de betraktas som oöverkomliga. Det visar t.ex. insatserna för att rädda några riktigt stora hyttanläggningar i Tyskland – hyttan i Völklingen i Saarland som också förts upp på UNESCO:s världsarvslista och hyttan i Duisburg- Meiderich i Westfalen. Bevarandeinsatser av ännu större komplexitet och svårighetsgrad möter man i industristäder och landskap, där ansträngningarna inriktas på att bevara helheter så långt det nu är möjligt.

Ett av de mest intressanta exemplen på landskapsvård och regional planering är det förnyelseprogram som genomförts i Ruhrområdet inom ramen för ett tioårigt projekt som inleddes 1986 "Internationale Bauausstellung Emscher Park" Här handlar det om regionalplanering i stor skala. Området för projektet har en längd av 70 kilometer och det har varit ett av de hårdast industrialiserade och exploaterade områdena i Europa. Det har talats om

Ruhrområdet som en enda stor industriöken med steril och förorenad mark.

Gruv- och stålindustrin har format landskapet. Men avvecklingen av gruvorna och stålverken har pågått i tre decennier och satt sin prägel på människor, landskap och bebyggelse. Arbetslösheten har varit hög. Gruvorna har stängts och stålverken övergivits. Det är dessa problem man försökt åtgärda genom att förverkliga ett program för en genomgripande strukturförändring med syfte att skapa nya livsbetingelser för människorna i regionen och att åstadkomma nya former för arbete och produktion.

Bergshanteringen och stålindustrin kommer bara att utgöra en del i den industriella strukturen i den framtida Emscherregionen, där högteknologisk verksamhet och vetenskapligt kvalificerad och forskningsinriktad industri skall spela en alltmer framträdande roll. Ett av målen är att återställa mark, bevara industribyggnader och äldre bostadsområden, men också att riva och bygga nytt där ett bevarande inte längre är möjligt.

Projektet är nu avslutat. 83 stora industribyggnader och bostadsområden har restaurerats. Parkanläggningar och nya grönområden har invigts och öppnats för allmänheten. Äldre bostadsområden har moderniserats och stora nybyggnadsföretag har förverkligats.

Internationale Bauausstellung Emscher Park har inte blott lyckats igångsätta och genomföra ett stort antal projekt. Genom att gripa tag i en hel region och dess problem och möjligheter har de projektansvariga skapat förutsättningar för att slå vakt om Ruhrområdets industrihistoriska arv och låta det bli symbolen för en ny framtid.

En lång rad gamla industriområden och städer i Östeuropa står idag inför stora förändringar av samma slag som Ruhrområdet. Förnyelsearbetet kommer att ta lång tid och det blir inte helt lätt att ömsa skal i städer som Tallinn i Estland, Riga eller Liepaja i Lettland, Klaipeda i Litauen eller i några av industristäderna i det forna Sovjet. Det finns erfarenheter att bygga vidare på från väst, men hur långt räcker det när ekonomin sviktar, förfallet breder ut sig och arbetslösheten leder till svåra sociala problem?

Nya perspektiv och värderingar

Trettio år är en kort period, men det har varit en period präglad av en dramatisk omvandling. Vi har tagit steget från det klassiska industrisamhället in i IT-åldern.

På den internationella arenan har synen på industrisamhällets kulturarv förändrats – från tidigindustriella byggnader och miljöer till industrialismens städer och industrilandskap, från det materiella industriarvet i fokus till det immateriella. De stora och svåra frågorna handlar ändå till sist om hur vi skall hantera allt det vi bär med oss från industrialismens århundrade in i en ny tid.

Marie Nisser

är sedan 1992 professor i industriminnesforskning vid KTH. Framst har hon ägnat sig åt den svenska järn- och stålindustrin men även massa- och pappersindustrin. Hon har varit internationellt verksam och var 1986-90 ordförande för The International Committee for the Industrial Heritage.

¹ Huvudarrangörer var Neil Cossons, vid den tiden direktör för The Ironbridge Gorge Museum Trust och Barrie Trinder, universitetslektor vid Shropshire County Council Education Department. Se Cossons, N., (ed) *Transactions of the First International Congress on the Conservation of Industrial Monuments, Ironbridge 1975*.

² Marie Nisser, "Industrins miljöer. En vård och dokumentationsuppgift", I: Nicolai Herlofson, Svante Lindqvist, Erik Tholander red. *Vilja och kunnande. Teknikhistoriska uppsatser tillägnade Torsten Althin på hans åttioårsdag den 11 juli 1977*, Stockholm 1977.

³ Den första konferensen arrangerades av Council for British Archaeology 1959, vilket också bidrog till att ge det nya ämnesområdet legitimitet.

⁴ Kenneth Hudson, "Introductory Address, Who owns Industrial Archaeology," I: Werner Kroker, ed, *SICCIM, Second International Congress on the Conservation of Industrial Monuments, Transactions*, Deutsches Bergbaumuseum Bochum 1975, s. 28-39.

⁵ John Winter, *Industrial Architecture, A survey of factory building*, Studio Vista London, 1970.

⁶ Kenneth Hudson, *A Social History of Industrial Archaeology – An Introduction. The British Experience*. London and Basinstoke 1981.

⁷ HAER började sin verksamhet redan 1969 och inledde en stor kampanj för att dokumentera det amerikanska industriarvet och de betydelsefulla tekniska monumenten.

Reservation och särskilt yttrande

Reservation lämnad av Kristian Berg

Jag har i flera fall avvikande uppfattning mot de förslag som delegationens majoritet avger. Jag vill i det följande kommentera de viktigaste grunderna för denna uppfattning utan att fördjupa mig i de enskilda förslagen.

I direktiven till delegationens arbete fastläggs en arbetsinriktning som i huvudsak handlar om att stimulera intresset för industrisamhällets kulturarv, att genomföra satsningar som främjar vad som måste betraktas som en breddad syn på kulturarvsfrågornas samhällsliga betydelse. Det är en viktig och angelägen uppgift. I delegationens arbete kom naturligt en viktig och betydande del att handla om beredning av ansökningar. Koncentrationen och fokus har legat på att sprida kunskap om och delaktighet i vad delegationen definierat som de viktigaste faktorerna i ett mer demokratiskt kulturarv.

Jag delar delegationens uppfattning att detta arbete troligen varit både betydelsefullt och framgångsrikt. Dessvärre har inte uppföljning och utvärdering av initierade projekt och verksamheter varit möjligt i en sådan utsträckning att något riktigt säkert kan sägas om detta. De kvalitativa resultaten saknas t.ex. helt i föreliggande betänkande. Det är ett avgörande argument för att inte dra för långtgående slutsatser om vad som behöver göras i framtiden. Därmed finner jag delegationens förslag om en fortsatt satsning vila på alltför lösa grunder.

Därtill kommer det faktum att flera av de viktigaste områden som delegationen själv anger vara motiv för fortsatta insatser var prioriterade redan i direktiven. Det vore väl motiverat att mot bakgrund av tre års verksamhet ha en mer utvecklad strategi för hur

dessa frågor kan hanteras än endast en förlängd kommittéverksamhet.

Den andra grunden för invändningar mot delegationsmajoritetens förslag bottnar i den i min mening illa underbyggda analysen generellt och i de förslag som utan saklig argumentation baseras härpå. Det bör här understrykas att delegationen inte haft ett uttalat analyserande mandat, d.v.s. verksamheten har i avgörande delar skilt sig från traditionella statliga utredningar. Delegationen har inte heller haft tillgång till undersökningar, analyser eller andra kvalitativa dokument som belyst förutsättningarna för flera av de problem man lyfter fram. Ej heller har delegationen genomfört eller initierat sådana analyser att de kan intellektuellt och trovärdigt tas som grund för förslagen. I flera avseenden, det gäller bl.a. kulturmiljövårdens insatser på områden som storstadsfrågor, medborgardialoger och liknande, är okunskapen därför besvärande. Desamma gäller inom delar av museiområdet, där de senaste åren sett flera viktiga och omfattande försök inom t.ex. demokratisering av kulturarvet och motarbetande av främlingsfientlighet och rasism. Därför får resonemangen i viktiga avseenden karaktären av personligt tyckande. Om detta varit fallet i ett enstaka förslag, eller i mindre omfattande frågor, hade invändningarna möjligen kunnat accepteras. Men när delegationens majoritet föreslår en total översyn över hela kulturarvsområdets organisation, eller omfattande förändringar av gällande lagstiftning, eller avsevärt mer resurser och förändrad användning av befintliga medel, eller att en interimistisk lösning för fördelning av fortsatta medel skall genomföras – då förlorar delegationens förslag sin trovärdighet. Hur angelägna vissa förslag än kan tyckas vara bör de enligt min mening baseras på en noggrann analys, en utförlig redovisning av olika alternativ och en kritisk inställning till icke underbyggda påståenden. I inget av dessa avseenden anser jag att delegationen fullgjort sina förpliktelser och borde därför avstått från att lämna dessa omfattande förslag. Kulturarvets framtida hantering och demokratisering, däri inbegripet det industriella samhällets kulturarv, är så viktigt och i så stort behov av resurser och aktiva insatser att det vore värt en större saklighet.

Kristian Berg
ledamot

Särskilt yttrande av Erik Wegræus

I likhet med delegationen anser jag att den statliga satsningen på industrisamhällets kulturarv har varit bra så tillsvida att den riktat fokus mot frågorna kring det i tiden näraliggande kulturarvet och gjort detta med betoning på vissa angelägna dimensioner av kulturarvsarbetet, såsom delaktighet och kulturell mångfald. Däremot har jag synpunkter på delegationens slutredovisning samt förslag till insatser och har valt att framföra mina synpunkter i ett särskilt yttrande.

Delegationen har två huvudförslag i sammanfattningen i kapitel 5: dels att projektsatsningen ska fortsätta under en kommande flerårsperiod dels att en översyn av kulturarvssektorns verksamhet och organisation med avseende på delaktighet, mångfald och inriktning mot nutidens kulturarv görs. Dessutom föreslås att fonder skapas för vård och förvaltning av storskaliga industrianläggningar, att ett centralt industriarvsråd bildas, att de ekonomiska resurserna för kunskapsuppbyggnad utökas samt att bevarandet och värden av industriarvets immateriella värden uppmärksammas och intensifieras.

Delegationen föreslår alltså att en ny projektsatsning ska genomföras på samma sätt som tidigare under en kommande flerårsperiod. Motiven är att projektsatsningen varit lyckad, och att de resultat och effekter som uppnåtts skulle raderas och inte tas tillvara om satsningen upphörde. Jag ifrågasätter det relevanta i detta resonemang och anser det inte rimligt att fortsätta med en liknande projektsatsning, utan att en ordentlig utvärdering av effekter och kvalitet i projekten genomförts. I rapporten saknar jag en diskussion om värdet i metoden att dela ut pengar till projekt som sådana. Metoden sätts heller inte i relation till eventuella andra alternativ. Delegationen konstaterar att metoden varit framgångsrik, för att därefter föreslå att man fortsätter på samma sätt med en förlängning av satsningen. Jag anser att en utförlig diskussion kring projektmetodikens fördelar och nackdelar, långsiktiga resultat och effekter hade varit angelägen att föra i slutrapporten. En allmängiltig synpunkt är också att det genom projektsatsningar ofta är svårt att förändra och utveckla grundläggande strukturer, arbetsformer och synsätt hos olika aktörer. Jag anser att ytterligare en projektsatsning svårigen kan skapa de långsiktiga strukturförändringar, t.ex. vad gäller frågor som delaktighet, jämställdhet och mångfald som delegationen avser – och som behövs inom området. Delegationens egen redovisning styrker

detta, t.ex. genom konstaterandet att de flesta projekt som tilldelats medel gått till uppbyggnad av ny kunskap, samt att de aktörer som tilldelats medel i huvudsak är de etablerade kulturavsinstitutionerna (förutom bidragen till arbetslivsmuseerna).

Delegationen konstaterar att frågan om industrisamhällets kulturav är tvärspektoriell, och att kulturavssektorns organisation inte är anpassad för att hantera frågor kring bl.a. komplexa och storskaliga lämningar, tvärvetenskapliga perspektiv och en samtid där snabba och omvälvande förändringar sker. Delegationen drar utifrån detta slutsatsen att en översyn av sektorns organisation, arbetsformer och grundsyn behövs, och föreslår att regeringen genomför en sådan. Jag anser också att frågan om industrisamhällets kulturav är komplex och mångfacetterad, men är av uppfattningen att en översyn inte är det mest effektiva sättet att nå en utveckling på bred front. En sådan utveckling anser jag i huvudsak kan främjas genom en successiv förnyelse inom befintliga aktörers organisationer. Detta kan underlättas av tydliga uppdrag från regeringen samt genom utökade resurser till området. Den utökade samverkan kulturavsinstitutioner emellan, mellan kulturavsinstitutioner och ideella organisationer samt mellan kulturavssektor och näringsliv, som skett de senaste åren, bl.a. med anledning av den statliga satsningen, är en positiv kraft som har alla förutsättningar att förstärkas genom ett fortsatt arbete. De befintliga aktörernas organisationer har både erfarenheter och kompetens för att tillsammans utveckla arbetet med industrisamhällets kulturav i fortsättningen.

Jag delar delegationens uppfattning om att frågorna om industrisamhällets kulturav/det moderna samhällets kulturav rymmer många dimensioner som gör att kulturavsfrågorna är en viktig samhällsangelägenhet. Den nu genomförda statliga satsningen har syftat till att tydliggöra frågorna i ett något bredare samhällsperspektiv än normalt, att få en fokusering inom det ordinarie kulturavsarbetet samt att stödja och uppmuntra konkret medborgerligt engagemang och delaktighet i arbetet med industrisamhällets kulturav. En satsning – det hörs på namnet – är en tillfällig insats, där resultaten och erfarenheterna implementeras och tas om hand av lämpliga organisationer och aktörer för fortsatt utveckling.

Jag ser en paradox i delegationens angreppssätt kring frågan om i vilken form en eventuell fortsättning ska genomföras. Delegationen anför att avsaknaden av en huvudman/en ansvarig är ett problem, samtidigt som man anför att ett av de viktigaste målen med en fortsättning är att främja mångfald och möjliggöra olika

tolkningar. Jag anser tvärtom, att en förutsättning för att olika perspektiv kan uppmärksammas är att många olika aktörer ges tillfälle att komma till tals. Att samla frågorna om industrisamhällets kulturarv till en aktör, skulle då snarast motverka syftet att främja mångfald och möjliggöra olika tolkningar, medan ett utvecklat samarbete där olika aktörer och parter (kulturarvsinstitutioner, ideella organisationer och föreningar, näringsliv, fackföreningsrörelsen, universitet, media o.s.v.) samverkar främjar detta.

Vidare föreslår delegationen att fonder skapas för vård och förvaltning av storskaliga industrianläggningar, att ett centralt industriarvsråd bildas, att de ekonomiska resurserna för kunskapsuppbyggnad utökas samt att bevarandet och värden av industriarvets immateriella värden uppmärksammas och intensifieras. Jag anser att delegationen pekat ut ett antal angelägna arbetsområden. I rapporten saknas emellertid skrivningar om hur insatserna ska genomföras, likaså saknas förslag på med vilka medel och av vem de ska genomföras. Vilken inriktning samt vilka befogenheter och vilket ansvar de potentiella aktörerna avses ha, har lämnats öppen. För mig framstår det dock klart att man inom ramarna för befintligt institutionsansvar har såväl kompetens som befogenheter att utveckla dessa frågor.

Jag anser att delaktighet och samverkan är en förutsättning för det fortsatta arbetet med det moderna samhällets kulturarv. Ansvaret delas av många aktörer inom fältet och intresse och kunskap finns också hos dessa. En förutsättning för att utveckla sådant arbete på bred front är naturligtvis genom intensiv dialog, diskussion och samverkan mellan olika institutioner, organisationer och aktörer inom skilda samhällssektorer. Ansvaret för att driva samverkansfrågor och t.ex. olika nätverk kan ligga på någon eller några aktörer.

Resurser saknas i hög utsträckning hos befintliga kulturarvsinstitutioner i relationen mellan "gamla" och "nya" ansvarsområden. En diskussion om prioriteringar och insatser bör föras mellan departement och kulturarvsinstitutioner för att skapa bättre möjligheter för att arbeta med industrisamhällets kulturarv i fortsättningen. Också förutsättningar för långsiktigt stöd till bevarandeinsatser och stöd till ideellt baserade verksamheter med inriktning på industrisamhällets kulturarv saknas i stor utsträckning. Bidragen till arbetslivsmuseer är ett litet steg på vägen, men anslaget omfattning idag räcker inte till att uppmuntra alla de verksamheter som både behöver och förtjänar stöd. Likaså skulle en förändrad möjlighet till lokala och regionala stiftelser med stöd av

statliga engångsbelopp, kunna vara ett sätt att förbättra möjligheterna till långsiktigt bevarande och förvaltning av anläggningar där den industriellt kommersiella verksamheten upphört, och där den framtida "produktionen" utgörs av kunskap och kulturarvsupplevelser.

Mot bakgrunden av ovanstående anser jag att någon samlad översyn av kulturarvssektorns verksamhet och organisation inte behövs. Den organisation och verksamhet som idag finns hos olika kulturarvsaktörer fungerar bra, och de är fullt kapabla att sköta samhällets ökade krav på delaktighet, mångfald och inriktning mot nutidens kulturarv.

Jag anser att uppdraget att samordna en fortsatt satsning på industrisamhällets kulturarv bör läggas på Riksantikvarieämbetet. Ämbetet är den myndighet inom kulturarvsområdet, som har de bästa erfarenheterna av liknande uppgifter och torde ha de bästa förutsättningarna att driva ett utvecklingsarbete vidare.

Erik Wegræus
ledamot

Bilaga 1 Kommittédirektiv

Delegation för industrisamhällets kulturarv

Dir. 1999:60

Beslut vid regeringssammanträde den 1 juli 1999.

Sammanfattning av uppgifterna

En delegation tillkallas med uppgift att i samverkan med berörda myndigheter och institutioner inom kulturarvsområdet svara för den närmare utformningen och genomförandet av regeringens satsning på industrisamhällets kulturarv åren 1999-2001. Vid genomförandet av uppdraget skall delegationen beakta vad regeringen tidigare sagt om en satsning på industrisamhällets kulturarv (prop. 1997/98:1, utg. omr. 17, dir. 1998:43).

Delegationen skall vidare beakta bl.a. följande. Satsningen skall genomföras på ett sådant sätt att intresset, engagemanget och delaktigheten när det gäller industrisamhällets kulturarv ökar. Viktigare insatser från olika institutioner och organisationer m.fl. när det gäller att ta till vara, utveckla och sprida kunskap om industrisamhällets kulturarv skall uppmärksammas. Delegationens insatser skall syfta till att med bl.a. konkreta åtgärder understödja kulturarvssektorns arbete med att göra goda urval av vad av industrisamhällets kulturarv som skall tas till vara. Vidare skall delegationen lämna underlag till regeringen för olika projekt som kan ges ett direkt ekonomiskt stöd. Satsningen skall vidare genomföras så att den främjar ett gränsöverskridande samarbete som utgår från en helhetssyn på och samlad behandling av kulturarvet, och så att samverkan mellan kulturarvssektorn och allmänheten utvecklas. Delegationen skall också bl.a. svara för att särskilda aktiviteter och

manifestationer genomförs i anslutning till millennieskiftet för att uppmärksamma och sprida kunskap om industrisamhällets kulturarv.

Regeringens satsning på industrisamhällets kulturarv skall vara Sveriges nationella bidrag till Europarådets kampanj "Europe, a common heritage" som skall genomföras under perioden september 1999-september 2000. Delegationen skall bl.a. ansvara för den samverkan med Europarådet som kan bli aktuell med anledning av kampanjen samt leda och samordna arbetet med kampanjen i Sverige.

Bakgrund

En statlig satsning på industrisamhällets kulturarv skall genomföras under åren 1999-2001. I budgetpropositionen för år 1998 (prop. 1997/98:1, utg. omr. 17) redovisar regeringen vissa utgångspunkter för satsningen. Där sägs bl.a. följande. Dagens svenska samhälle har formats genom en mer än sekellång utveckling av industrialismen. Industrisamhället förändras nu drastiskt och en ny fas, ofta kallad kunskapssamhället eller informationssamhället, håller på att ta form. Likväl utgör det industrihistoriska arvet fortfarande en betydande del av vår identitet - lokalt, regionalt och nationellt. En samlad behandling av kulturarvssektorn framstår som särskilt angelägen när det gäller det industriella arvet. En nationell satsning på industrisamhällets historia berör flertalet kulturarvsinstitutioner och en ökad samverkan över institutionsgränserna torde vara fruktbar för verksamheten, liksom för utvecklingen inom kulturarvssektorn på sikt.

Sedan dess har utgångspunkterna för satsningen ytterligare utvecklats och en särskild utredare har identifierat och redovisat ett antal centrala frågor och utgångspunkter för vad som bör beaktas vid genomförandet av satsningen samt hur den bör utformas (dir. 1998:43, SOU 1999:18). Bl.a. har det sagts att satsningen främst skall inriktas på tiden från industrialismens genombrott i Sverige och att statens insatser skall syfta till att främja det industrihistoriska arvets förankring hos medborgarna och deras uppslutning kring det samt att bevara och utveckla viktiga kulturhistoriska värden (dir. 1998:43). I betänkandet SOU 1999:18 framhålls bl.a. behovet av samverkan samt metodutveckling inom området. Vidare behandlas behovet av diskussioner kring och utveckling av demokratiska och jämställdhetspolitiska aspekter på kulturarvet, lik-

som resonemang kring den stora mängd materia som det industriella samhället har resulterat i och som olika kulturarvsinstitutioner skall hantera.

Regeringen har avsatt sammanlagt 24,5 miljoner kronor för att genomföra satsningen (prop. 1998/99:1, utg. omr. 17, anslaget G2 Kulturmiljövård).

Delegationens uppgifter

Delegationen skall i samverkan med Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och stiftelserna Nordiska museet, Tekniska museet och Arbetets museum svara för den närmare utformningen och genomförandet av regeringens satsning på industrisamhällets kulturarv. Delegationens insatser skall syfta till att med bl.a. konkreta åtgärder understödja kulturarvssektorns arbete med att göra goda urval av vad av industrisamhällets kulturarv som skall tas till vara. Vidare skall delegationen lämna underlag till regeringen för olika projekt som kan ges ett direkt ekonomiskt stöd. Delegationen skall beakta det arbete som Stiftelsen Arbetets museum bedriver, initierat genom det nationella uppdraget som gäller bl.a. det industrihistoriska arvet (prop. 1996/97:1, utg. omr. 17).

De aspekter på det industriella samhällets kulturarv som utvecklats i betänkandet SOU 1999:18 bildar utgångspunkt för delegationens arbete. Vid genomförandet av satsningen skall delegationen, utöver vad regeringen har anfört ovan, beakta följande. Satsningen skall genomföras på ett sådant sätt att

- intresset, engagemanget och delaktigheten när det gäller industrisamhällets kulturarv ökar inom näringslivet, fackföreningsrörelsen, berörda institutioner, föreningar och organisationer samt hos allmänheten,
- insatser från t.ex. arbetslivsmuseer och lokala museer, hembygdsföreningar, industriminnesföreningar, arkivsällskap, kommunikationshistoriska föreningar m.fl. när det gäller att ta till vara, utveckla och sprida kunskap om industrisamhällets kulturarv uppmärksammas,
- delegationens åtgärder syftar till att med bl.a. konkreta projekt understödja kulturarvssektorns arbete med att göra goda urval av vad av industrisamhällets kulturarv som skall tas till vara, samt att detta urval i högre grad än nu skall spegla olika gruppers kulturarv,

- ett gränsöverskridande samarbete mellan olika discipliner, institutioner och organisationer för att främja en mångsidig belysning av kulturarvet genom att använda källor som exempelvis olika arkiv, intervjuer, statistik och foton,
- samverkan mellan kulturarvssektorn och allmänheten utvecklas och samsynen mellan kulturarvssektorn och allmänheten i bl.a. bevarandefrågor ökar,
- kunskapen och förståelsen ökar för hur det industriella samhällets omvandling har formats i samspel och i konflikt mellan olika grupper, t.ex. arbetsmarknadens parter.

Delegationen skall vidare svara för att särskilda aktiviteter och manifestationer genomförs i anslutning till millennieskiftet för att uppmärksamma och sprida kunskap om industrisamhällets kulturarv. Dessa aktiviteter bör syfta till en bred diskussion om industrisamhället ur olika perspektiv, allas möjlighet att förändra och påverka framtidens samhälle samt kulturarvets betydelse för samhällsutvecklingen.

Det är särskilt viktigt att satsningen genomförs med stöd av t.ex. landsting, kommuner, länsstyrelser, näringsliv, fackföreningsrörelsen och andra organisationer samt stiftelser. Delegationen skall ta initiativ till att göra detta möjligt.

Delegationen skall vidare pröva vilka insatser som bör kunna göras för att sprida kunskap om det svenska industrisamhällets kulturarv i samband med Sveriges ordförandeskap i EU år 2001.

Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet, Stiftelsen Nordiska museet, Stiftelsen Tekniska museet samt Arbetets museum har etablerat ett samarbete kring frågor som rör industrihistoria och det industriella samhällets kulturarv. Ett gemensamt samarbetsprogram har lämnats in till Kulturdepartementet (Ku1999/1600/Ka). Det är av betydelse att resultatet av dessa myndigheters och institutioners arbete kan tillföras satsningen och utvecklas.

Europarådets kampanj "Europe, a common heritage"

Regeringscheferna i Europarådet har beslutat att en kampanj för kulturarvet skall genomföras i Europarådets regi under perioden september 1999 - september 2000. Kampanjen "Europe, a common heritage" skall genomföras med transnationella, tematiska samt nationella bidrag. Kampanjen skall bl.a. bidra till att öka kunskapen om det gemensamma europeiska kulturarvet och dess politiska,

sociala och ekonomiska betydelse. Regeringens satsning på industrisamhällets kulturarv skall vara Sveriges nationella bidrag till Europarådets kampanj. Delegationen skall verka för att de riktlinjer för kampanjen som Europarådet har beslutat om följs samt utse Sveriges nationella representant till kampanjen. Delegationen skall svara för de kontakter med Europarådet som kan bli aktuella med anledning av kampanjen samt leda och samordna arbetet med Europarådets kampanj i Sverige. Delegationen skall i detta arbete löpande samråda med Kulturdepartementet.

Tidsplan och arbetsformer

Regeringen har beslutat att vissa myndigheter och institutioner under Kulturdepartementet skall redovisa och bedöma sina insatser och resultat i arbetet med att uppmärksamma, ta till vara och utveckla industrisamhällets kulturarv (regeringsbeslut den 17 december 1998, Ku98/2555/Sam m.fl. nr. 21). Myndigheterna och institutionerna skall lämna en första rapport till regeringen senast den 1 oktober 1999. Från och med år 2000 t.o.m. 2002 avses denna redovisning ske årligen senast den 1 mars i samband med årsredovisningarna. Regeringen avser att överlämna redovisningarna från myndigheter och institutioner under Kulturdepartementet till Riksantikvarieämbetet för sammanställning. Delegationen skall samverka med Riksantikvarieämbetet när det gäller den samlade uppföljningen av satsningen. Delegationen skall därutöver lämna en första lägesrapport av hur den egna verksamheten utformats och fortskridit till regeringen senast den 1 november 1999. Rapporten skall bl.a. innehålla en redovisning av vilka aktiviteter som planeras i anslutning till millennieskiftet och en översiktlig plan över delegationens arbete. Därefter skall en sammanställning och bedömning av delegationens verksamhet årligen redovisas till regeringen senast den 1 mars. En särskild redovisning av aktiviteter med anknytning till Europarådets kampanj "Europe, a common heritage" skall lämnas till regeringen senast den 15 januari 2001.

En redovisning av vilka insatser som behövs för att sprida kunskap om det svenska industrisamhällets kulturarv i samband med Sveriges ordförandeskap i EU år 2001 skall lämnas senast den 14 januari 2000.

En slutrapport med en samlad redovisning och utvärdering av satsningen skall lämnas till regeringen senast den 30 juni 2002.

Delegationen skall under arbetet samråda med de närmast berörda myndigheterna och institutionerna under Kulturdepartementet och med länsstyrelserna, liksom med företrädare för landsting, kommuner, näringslivet, berörda föreningar, organisationer m.fl. Inom ramen för kampanjen "Europe, a common heritage" skall samråd löpande ske med Kulturdepartementet.

En särskild utredare har sett över förutsättningarna för att bevara respektive göra icke-fiktiva filmer tillgängliga i framtiden, samt har lämnat förslag till åtgärder och en särskild nationell handlingsplan för detta. Utredaren har redovisat sina överväganden i betänkandet Bevara Dokumentärfilmens Kulturarv (SOU 1999:41). I frågor som rör betänkandet skall delegationen samråda med Kulturdepartementet.

(Kulturdepartementet)

Bilaga 2 Projektsammanställning

Projektsammanställning

Beviljade projekt

Bidrag till Arbetslivsmuseer/Riksantikvarieämbetet (4 000 000 kr).
Dnr 9/00

Invandrad arbetskraft/Arbetets museum (1 830 000 kr). Dnr 29/00

Vem bevarar det industrihistoriska arvet/Värmlands museum
(180 000 kr). Dnr 48/00

Tag hand om tekniken/Forsviks industriminnen (170 000 kr). Dnr
62/00

Industrisamhällets kulturarv – Fokus Skåne/Malmö stadsarkiv och
Kulturhistoriska museet i Lund (20 000 kr). Dnr 63/00

Möjligheternas mötesplats – möjligheternas rum. Rosengårds-
projektet/Malmö museer (700 000 kr). Dnr 64/00

Manliga arbetsplatser, kvinnliga arbetare/Landsorganisationen i
Sverige (665 000 kr). Dnr 69/00

Det industriella Sverige, yrkeskunnande och teknologi/Föreningen
Dialoger (500 000 kr). Dnr 83/00

Stora frågor på mindre orter/Skånes hembygdsförbund (50 000 kr).
Dnr 84/00

Kvinnor inom sjöfartsnäringen/Sjöhistoriska museet (400 000 kr).
Dnr 85/00

Depå i Grängesberg/Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
(1 800 000 kr). Dnr 86/00 och 154/00

- Industrisamhällets kulturarv/Sveriges hembygdsförbund (990 000 kr). Dnr 87/00
- Arbetets ljud och musik i industrisamhället/Musikmuseet (1 230 000 kr). Dnr 88/00
- Internationell konferens 2001/Riksantikvarieämbetet (800 000 kr). Dnr 89/00
- Programutveckling/Stiftelsen Motorfabriken Pythagoras (230 000 kr). Dnr 98/00
- Skogens människor/Virserums konsthall (365 000 kr). Dnr 105/00
- Dokumentation av industrisamhällets kulturarv - ett utvecklingsprojekt/Nordiska museet (923 000 kr). Dnr 106/00
- Samtiden som kulturarv/Nordiska museet, Samdok (1 145 000 kr). Dnr 107/00
- Barnkläder som industriellt kulturarv - forskning och pedagogisk verksamhet/Regionmuseum Västra Götaland, Älvsborgs museum (19 600 kr). Dnr 125/00
- Projekt Fredriksfors/Järnvägsföreningen Dellenbanans vänner (50 000 kr). Dnr 126/00
- Stort, fult och farligt? Seminarium kring Barsebäcks kärnkraftverk och kulturarvet/Regionmuseet i Skåne (50 000 kr). Dnr 151/00
- Studier av industrisamhällets Mönstersamhällen/Östergötlands läns museum (44 000 kr). Dnr 152/00
- Förstudie till projektet Blanks i Kalvhaga/Brita Blank, Kalvhaga, Hudiksvall (50 000 kr). Dnr 153/00
- Röster ur det förgångna/Surahammars kommun (50 000 kr). Dnr 172/00
- Kulturarv i praktiken - forskningsuppdrag/Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet, Etnologiska institutionen, Lunds universitet, Institutionen för Miljövetenskap och kulturvård, Göteborgs universitet, Institutionen för tema, enheten för historia, Linköpings universitet (612 000 kr). Dnr 1/01
- Gräv där de stod/Arbetarnas Bildningsförbund (1 500 000 kr). Dnr 7/01
- Industrisamhällets utveckling ur författares och konstnärers perspektiv/Johan Ahlbäckstiftelsen (650 000 kr). Dnr 8/01

Centrala Norbergs historia från 1960 till nu/Industrihistorisk mötesplats, Norbergs kommun (310 000 kr). Dnr 22/01

Digital interpretation/Falu kommun (250 000 kr). Dnr 23/01

Barnkläder som industriellt kulturarv/Regionmuseum Västra Götaland (300 000 kr). Dnr 24/01

Projekt Oskarström/Länsmuseet Halmstad (125 000 kr). Dnr 25/01

Wooden Culture/Timmerdraget, Östersund (600 000 kr). Dnr 26/01

CSIK (Centrum för studier av det industriella kulturarvet/Linköpings universitet, Tema Kulturarv och kulturproduktion (875 000 kr). Dnr 66/01

Platsens, rörelsens och individens kulturhistoria/Kulturen i Lund (270 000 kr). Dnr 67/01

Framtida strategier för bergshanteringens industriella kulturarv/Jernkontoret (190 000 kr). Dnr 72/01

Electrolux – dammsugaren som samhällsföreteelse/Tekniska museet (50 000 kr). Dnr 106/01

Den svenska wallboardindustrin/Feedback Consulting E&E Back KB (75 000 kr). Dnr 107/01

Kalklinbanan Forsby – Köping/Länsstyrelsen i Södermanlands län, Södermanlands hembygdsförbund (200 000 kr). Dnr 108/01

Seminarium om Svartön i Luleå/Luleå hembygdsförening (30 000 kr). Dnr 109/01

Kvinnor i textilen/Borås textilmuseum (150 000 kr). Dnr 110/01

Riksarkivets 5 delprojekt (1 000 000 kr). Dnr 111/01

1. Glasbruksarkiv i sydöstra Småland/Kronobergsarkivet (140 000 kr)
2. Små och medelstora företag/Föreningen Stockholms företagsminnen (200 000 kr)
3. Ådalshändelserna/SVAR, Svensk Arkivinformation (120 000 kr)
4. Andan lever/Jönköpings läns museum (290 000 kr)
5. Rädda företagsarkiven i Sörmlands län/Företagens arkiv i Sörmland (200 000 kr)

Västra Götalands folkbibliotek och det industriella kulturarvet/
Regionbiblioteket Västra Götaland (200 000 kr). Dnr 112/01

Huskatalogernas landskap/Kalmar läns museum (200 000 kr).
Dnr 113/01

KA3 – från KustArtilleri till KulturArv/Högskolan på Gotland
(50 000 kr). Dnr 114/01

Göteborgska tidsspeglar/Göteborgs kommun och Metall Avd 41 i
Göteborg (90 000 kr). Dnr 115/01

Kulturarv i förändring – industri- och kunskapssamhälle i
Blekinge/Länstyrelsen i Blekinge län (85 000 kr). Dnr 116/01

Dokumentation och utställning avseende invandrare vid Hälle-
forsnäs bruk 1960-2001/Föreningen Hälleforsnäs Gjuterimuseum
(35 000 kr). Dnr 117/01

Marginalernas kulturarv/Nordiska museet (150 000 kr).
Dnr 129/01

Nationell seminarieriserie som utgör en del av ramprogrammet In-
dustrisamhällets Kulturarv i Västernorrland/Landstinget Väster-
norrland (150 000 kr). Dnr 130/01

Avslagna projekt

Ekomuseum Bergslagen

Föreningen Nymans Vänner

Projekt Artur 2/Sveriges Hembygdsförbund

Dokumentation av Malmhamnen, Svartön/Peo Rask, Sandgatan 7,
Luleå

Stiftelsen Svenska skoindustrimuseet, Kumla

Frövifors gamla pappersbruk och pappersbruksmuseum

Informationscentrum/Industrimuseet i Norrahammar

Renovering av ångmaskin till originalskick/Brunskogs
hembygdsförening

Arkitektförslag och utredning av programverksamhet/Stiftelsen
Pythagoras, Norrtälje

Husqvarna fabriksmuseum

Svensk industrihistorisk databas/Riksarkivet
Sällskapet Westerås Banbyggare
Bevarande av industriminnen/Naums hembygdsförening
Göta älvdalens industrihistoria/Kunskapens Hus Innovatum,
Trollhättan
Konferens Vattenvägarnas och vattenkraftens byggnader/Svenska
föreningen för Byggnadsvård
Gräv där de stod/Folkrörelsernas arkivförbund, ABF, Arbetsam
Industrisamhällets mellanrum. Landsbygden och de små tätorterna/
Kulturen i Lund, Sociologiska institutionen, Lunds universitet
och Skånes arkivförbund
Projektgruppen för Industrimuseum och kulturhus i Gustafs,
Dalarna.
Heja Sverige friskt humör/Troja Television
Projekt Berget/ Ludvika kommun
Nattvakten. En guidad nattvandring/Teater Västmanland
Drömmarnas Tempel/Stiftelsen Forsbacka bruk
Länsstyrelsen på Gotland
Kvinnor inom sjöfartsnäringen (delprojekt Sjömanshustrun) och
Marinens minnen/Sjöhistoriska museet
Lesjöfors museum/Föreningen Rikoschetten
Okända Sverige/Industrikultur, Bengt Norling
Städer i omvandling/Mälardalens högskola, Västerås
Nya tider – nya industriminnen/Föreningen Stockholms företags-
minnen
Beredskapsmuseet, Viken.
Tunneln genom Hallandsås/Länsmuseet Halmstad
Lokalhistoriskt centrum i Degerfors/Örebro läns museum och
Degerfors kommun
Forskningsprojekt/Åtvidabergs bruk
Ångkraftverket i Västerås/Peab Sverige AB

Länsstyrelsen i Västmanlands län söker bidrag för sammanlagt fem projekt med olika projektägare

- A Bidrag för utveckling av museipedagogiskt projekt
- B Dokumentation av industrisamhället i Bergslagen perioden 1930–1985
- C Identitet – grund för stabil tillväxt./Länsstyrelsen Västmanlands län
- D Anordnade av seminarium i industrihistoria/Mälardalens högskola

Alingsås konfektionsindustri 1900-2000/Kjell G Johansson

Projekt Grimeton/Projekt Iternia – Grimeton Radio Center

Projektgruppen för bildande av Smedjebackens Bruksminnen

Rädda företagsarkiven i Sörmlands län/Föreningen företagsarkiven i Sörmlands län

Det industriella kulturarvet/Roger Johansson, Malmö Högskola

Upplev industristaden Uppsala/Uppsala industriminnesförening

Museiföreningen Wadstena - Fogelsta järnväg

Digitalisering av Sandsjö hembygdsförenings arkiv/Föreningen Emåns Ekomuseum och Sandsjö Hembygdsförening

Järnvägen som industriell och social institution – exemplet Hultsfred - Västerviks järnväg/Kulturgeografen docent Stig Svalhammar

Färdigställande av lägenhet i Jonsered/Vänföreningen Jonsered's museum

Ditt Värmland – ett projekt om efterkrigstidens bebyggelse i Värmland/Länsstyrelsen i Värmland

Transparens – en utställning och pilotprojekt/Formmuseets vänner

Huskatalogernas landskap/Jönköpings Läns museum, Kalmar Läns museum och Smålands museum

Lokala processer i det industrihistoriska landskapet/Norbergs kommun, Industrihistorisk mötesplats.

Bidrag till utställningsbygge/Centrum för arbetarhistoria i Landskrona

Svensk industrihistorisk databas 2001-2003/Stiftelsen arkivcentrum
Designfabriken, historia och samtid/Designfabriken, Fröseke
Möbelhistoriskt arkiv i Bodafors som läromedel för form- och
Designstudier/Föreningen för Emåns Ekomuseum och Sandsjö
Hembygdsförening
Kunskapsbevarande i järnvägsteknik/Statens järnvägmuseum i
Gävle
Projekt Modersbilder/Konstnären Åsa Kristensson
Utställning/Föreningen Åminne bruksmuseum
Skoindustriepoken i Höga Kusten under 80 år/Script-Ease Media-
kultur (Anette Lundkvist)
Estetiken och arkitekturen i spåren av industrisamhället – ett
folkbildningsprojekt/LO
Seminarium/KTH
Entreprenören som kopplade Sverige till världsekonomin/Leufsta
vänner
Blåtand i Kvarnbyn/Mölnåls Museum
Gamla Bure Arkiv och Arbetsliv/Gamla Bure AB Personalstiftelse
Fotosamling/Arbetarrörelsens kulturhistoriska förening i Malmö
Stiftelsen svenska skoindustrimuseer i Kumla
Migration Work and Identity/Arbetets museum
Handbok inför omvandling av industriområden i storstads-
miljö/Länsstyrelsen i Stockholms län
Samverkan – Ljungsbros/Östergötlands länsmuseum
Bevarande av det kvinnliga kulturarvet bland smedfamiljerna i
Ullfors bruk/Ullforsgruppen
Multimediashow/Innovatum, Trollhättan
Kulturarv Porjus Kraftstation/Jokkmokks kommun
Industriarvet/Svenska industriminnesföreningen
Det gotländska industrisamhällets kulturarv – samverkan och för-
ståelse/Länsmuseet på Gotland

Bok om världsarvet Engelsbergs Bruk/Tomas Brännström
Utställning/Centrum för arbetarhistoria i Landskrona
Industrisamhällets minsta gemensamma nämnare/Skånes hembygdsförbund
Oil field girls/Bohusläns museum
Järta f.d. industriområde I Nacka/Nyréns arkitektkontor
Dokumentation av Lagan textil och Ryssby Garveri/Länsstyrelsen i Kronobergs län
Jämtländsk industrihistoria/Marianne Waplan och Per Trostemo
Sökhjälpmedel/Föreningen Näringslivsarkiv i Norrland
Kulturavets aktörer – en metodstudie/Sjöhistoriska museet
Bromölla – den svenska modellen/Landsarkivet i Lund
Dokumentation av tjärfabriker/Länsmuseet i Gävleborg
Kalvhaga gård/Britta Blank, Kalvhaga, Hudiksvall
Brukstjänstemännens historia/TAM-arkiv
Ansökan om bidrag för tryckning av intervjumaterial/Kjell G Johansson, Alingsås
Landstinget Dalarnas senare historia/Dalarnas forskningsråd
Namn i en äldre bruksmiljö/SOFI Språk och folkminnesinstitutet, Uppsala
Konstprojekt i Munktellstaden, Eskilstuna/Maria Backman
Fortsatt bidrag Projekt Fredriksfors/Järnvägsföreningen Dellenbanans Vänner (Delsbo)
Järnets väg från Bergslagen vidare ner genom Sörmland/ABF Sörmland, Eskilstuna
Bok och utställning av bilder och film/Jean Hermanson, Malmö
Miraklet i Småland/ Filmandan i Småland AB, Reftele
Informationscenter inom världsarvet Stora Kopparberget och Falun/ Stiftelsen Stora Kopparberget

Fördjupad projektredovisning

Dokumentation av industrisamhällets kulturarv – utvecklingsprojekt Nordiska museet (DISK)

Regeringens beslut

Efter beredning och förslag av Delegationen för industrisamhällets kulturarv beslutade regeringen 2000-11-09 att anslå 923 000 kronor till Nordiska museet för genomförande av projektet Dokumentation av industrisamhällets kulturarv – ett utvecklingsprojekt. Projektet är en samverkan mellan Nordiska museet, Arbetets museum, Naturhistoriska riksmuseet, Riksantikvarieämbetet, Sjöhistoriska museet, Sveriges Hembygdsförbund, Tekniska museet och Riksarkivet. Syftet med projektet är att utveckla synsätt och dokumentationsmetodik för att ge fördjupade resultat av fältarbete och undersökningar. Projektet skall innefatta seminarier, workshops med olika teman samt en publikation. I första hand vänder sig projektet till yrkesverksamma inom kulturarvssektorn, men skall också utformas så att det får relevans för andra aktörer. Nordiska museet skall redovisa bidragets användning till Delegationen för industrisamhällets kulturarv senast den 1 juli 2001. En slutredovisning skall lämnas till Regeringskansliet (Kulturdepartementet) senast den 22 februari 2002.

Projektets syfte enligt ansökan

Projektets huvudsyfte är att utveckla synsätt och dokumentationsmetoder för att undersökningarna härfter skall ge fylligare, mer genomarbetade och fördjupade studier som resultat. Därigenom främjas också dokumentationsarbetet i kulturarvsinstitutionernas kunskapsbyggande verksamhet. Med dokumentation avses i detta sammanhang fältstudium i vid bemärkelse. Grundläggande för hela projektet är dess karaktär av process, möte och dialog, att låta företrädare för olika perspektiv och kunskapsområden mötas och samverka.

Projektet är generellt syftande beträffande de empiriska fälten. Det betyder att frågor om dokumentationsteknik skall ha relevans för undersökningar av skilda empiriska områden – av miljöer som produktionsanläggningar, arbetsplatser, offentliga miljöer, kommersiella miljöer, naturmiljöer, recipienter, bostäder och bostadsområden, av fenomen och företeelser.

Tematiskt är projektet inriktat på industrisamhällets kulturarv i vid bemärkelse. Särskild uppmärksamhet kommer att ägnas åt de

vardagliga sammanhangen samt är företeelser som hittills lämnat sporadiska avtryck i kulturarvsinstitutionernas verksamhet. En riktlinje är att den breda sammansättningen av medverkande kommer att genomsyra projektet. Liksom i institutionernas ordinarie verksamhet är aspekter som genus, etnicitet, generation och demokrati väsentliga.

Projektets genomförande

Som framgått ovan var projektet ett samarbete mellan flera olika institutioner men med Nordiska museet som projektägare och redovisningsansvarig institution. För att kunna hålla ihop projektet och de många medverkande anställdes en särskild projektsamordnare för en tid av 18 månader. Den ursprungliga anslagsansökan upptog 1 331 000 kronor. Av dessa medel beviljades dock endast 923 000 kronor varför projektet inte kunde genomföras i tänkt omfattning. Från början var tanken att arbetet skulle inledas med två seminarier på olika håll i Sverige, men detta kunde således inte ske på grund av bristande resurser. Av samma anledning måste planerade fyra workshops inskränkas till tre. I övrigt kunde projektet drivas enligt planerna med workshops i Borås 23-25 april, i Örnköldsvik 17-19 september och i Kristianstad 22-24 oktober 2001. Den avslutande konferensen hölls i Nordiska museet den 25 januari 2002 med ett 90-tal deltagare. Arbetet har dock blivit något försenat så den samlande publikationen är fortfarande under arbete.

Beskrivning av projektet

Då projektet ännu inte avslutats och publikationen inte föreligger bygger följande beskrivning på underhandsmaterial som överlämnats till delegationen av Nordiska museet.

Tyngdpunkten i projektet som det ser ut i nuläget är de tre workshops som arrangerades under våren och hösten 2001 i Borås, Örnköldsvik och Kristianstad. Varje möte pågick under tre dagar och ansvariga för programmen och uppläggningsen var de i projektet ingående åtta institutionerna men med Nordiska museet som samordnare. I en strävan att fördjupa det lokala engagemanget deltog museet på platsen som medarrangör, det vill säga Borås museum, Örnköldsviks museum och Regionmuseet i Skåne.

Syftet med de tre workshops var att ge utrymme åt tankeexperiment och nya kombinationsmöjligheter beträffande teman, empiriska områden och metoder. I detta ingick att samtidigt arbeta med natur- och kulturvetenskapliga synsätt och metoder för att bättre kunna belysa miljökonsekvenser, sociala och kulturella effekter av beslutsfattande och mänskliga verksamheter som industriella

etableringar, naturbruk, urbaniseringsprocesser och samhällsombändningar. Genom hela projektet löpte en strävan att göra kopplingar mellan mikro- och makronivåer, att förena det lokala närstudiet med de stora sammanhangen.

För varje workshop planerades ämnesinriktningen i programmet och lokaliseringssorten så att det problemkomplex som skulle behandlas också kunde åskådliggöras genom fältstudier. Programmen bestod således av föreläsningar, fältstudier och framför allt grupparbeten. I förväg hade sammanställts ett bakgrundsmaterial dels bestående av en lista på relevant litteratur och ett diskussionsunderlag för att deltagarna skulle ha möjlighet att förbereda sig och vara förtrogna med de frågeställningar som skulle aktualiseras.

Den första workshopen ägde rum i Borås den 23-25 april under rubriken Globalisering – avindustrialisering, exemplet Borås/Sjuhäradsbygden. Avsikten var att diskutera konsekvenserna av ägarskiftet flyttningar av företag och produktion. Vad innebar den radikala minskningen av textilindustrin för Sjuhäradsbygden? Vilka alternativ och möjligheter finns för den uppväxande generationen och regionens fortsatta utveckling? Hur kan man i ett integrerat perspektiv studera globalisering?

I det utarbetade diskussionsunderlaget finner man rubriker som Industriproduktionen och rummet och Avindustrialisering och globalisering i det fysiska landskapet. Sjuhäradsbygden har en lång tradition av näringsverksamhet knuten till framför allt textil tillverkning. Saluslörd, förlagsindustri, protoindustriell tillverkning och tidiga fabriksanläggningar knutna till det rinnande vattnet samt koncentration av tillverkningen i stora fabriksanläggningar har alla avsatt sina fysiska strukturer i landskapet. Industrins framväxt och utveckling kan vi alltså läsa i landskapet. Även avindustrialiseringen syns genom att de tidigare fabriksanläggningarna, om de finns kvar, inte längre används för industriell verksamhet.

Globaliseringen är det svårare att finna en fysisk struktur för eftersom den i sig innebär att stora delar av verksamheten försiggår någon annanstans. Avsaknaden av produktion blir då ett mönster som berättar om detta. Diskussionsunderlaget avslutas med följande frågor: Vilka möjliga ingångar finns till att studera globalisering – avindustrialisering med Borås/Sjuhäradsbygden som exempel? Hur kan vi arbeta perspektiv- och metodintegrerat med studier av exempelvis bebyggelse, natur, arkivhandlingar, intervjuer, dagböcker, fotografier och föremål?

Nästa workshop ägde rum den 17-19 september i Örnsköldsvik under rubriken Miljö – kultur – ekonomi – politik – teknik: med

strömning som utgångspunkt, exemplet Örnsköldsvik. Här var frågeställningarna det småskaliga kustnära fisket och fiskesamhällellenas lokala konserveringsindustri kontra multinationella företag och ett industrifiske till havs. Det största hotet mot fiskenäringen är emellertid Östersjöns dåliga vattenmiljö. Hur kan vi öka våra kunskaper om industrisamhället genom att utforska förändringar och påverkan av en näringsverksamhet?

Sill/strömning har nationalekonomiskt varit Sveriges viktigaste fisk genom tiderna. Redan under medeltiden var den så betydelsefull att den skattlades. I och med skogsindustrins utveckling längs Norrlandskusten kom strömmingsfisket att bli än mer viktigt för försörjningen i de tätbefolkade industrisamhällellena. Under 1800-talet började det växa upp små konserverings- och beredningsindustrier. I dag är det kustnära fisket en svunnen epok konserveringsindustrin borta och fiskelägena har förvandlats till fritidsparadis. Fortfarande lever dock surströmmingsberedningen som en småskalig men viktig industri.

Diskussionsunderlaget för workshopen tar upp flera frågeställningar för diskussion. Hur har de fysiska strukturerna som en näringsgren avsatt, i det här fallet strömmingsfisket, förändrats genom tiderna? Hur påverkar olika företeelser – förändringar i samhället, dess service och infrastruktur samt naturen – de fysiska avtryck som näringsverksamheten ger upphov till? Vilka möjligheter har fiskerinäringen i framtiden lokalt, regionalt och globalt? Vilka minnen skall vi bevara av näringen, produkterna, arbetslivet med mera? Hur kan vi dokumentera miljömässiga förändringar?

Den sista workshopen ägde rum i Kristianstad den 22-24 oktober under rubriken Sentida komplexa industriella anläggningar och stora tekniska system: fallet Barsebäck. Frågorna här gällde arbetsprocesser, miljö, politik och symbolisering relaterade till kulturarvsfrågor och bevarandeproblematik. Vilka tematiska och metodiska utmaningar innebär det att dokumentera ett kärnkraftverk?

Utgångspunkten var två angränsande problemkomplex som skall relateras till en dokumentationsuppgift. Dels gäller det Barsebäcks kärnkraftverk som en del av ett stort, abstrakt, tekniskt system – energiförsörjningssystemet – samt beskrivningen och förståelsen av detta. Dels gäller det Barsebäck som symbol för kärnkraftens vara eller icke vara i Sverige. I det senare perspektivet ryms konflikterna mellan drömmen om en bättre, renare och varmare värld med billig energi i överflöd, med farhågorna kring miljöproblematik och energiförsörjning, ansvaret för kommande generationer och det långa tidsperspektivet.

Frågan om dokumentation av det symboliska kring Barsebäck leder också in på frågan om bevarande. Skall vi bevara kärnkraftverk för framtiden, även när driften upphört, för att ha en plats att "förankra" berättelsen om kärnkraften i? Hur ställer vi oss till bevarande av sådant som är fult, svårt, riskfyllt och dessutom dyrt? Hur skulle ett kärnkraftverk kunna bevaras fysiskt? Hur skulle en eventuell insamling av till exempel nyckelverktyg, maskiner, råvaror och avfall kunna göras och hur skulle det i så fall förvaras? Vem skulle ta ansvaret? Hur kan berättelser om Barsebäck kommuniceras med kommande generationer om anläggningen finns kvar respektive om den inte finns kvar?

Sammanfattning

Projektet är starkt operativt inriktat och när det väl är publicerat kan det ge ett nödvändigt underlag för en inträngande debatt såväl inom kulturarvsforskningen som inte minst inom kulturarvsvärden. De tre workshoparna belyser på ett grundligt sätt tre olika aspekter på industrisamhällets kulturarv som skiljer sig åt historiskt, metodiskt och geografiskt. Inte minst viktigt är belysningen och problematiseringen av det korta perspektivet i exemplet Barsebäck. Ett av kulturmiljövårdens stora problem är att vinna gehör för bevarandet av den råa nyttans miljöer från senare tid och en viktig uppgift är att kunna bedöma samtidens miljöer med framtidens ögon.

Det är ju ett stort antal institutioner som står bakom projektet även om Nordiska museet är projektägare. Detta har varit en fördel genom att det har givit en stor bredd när det gäller att behandla de olika problemställningarna, något som ju också var ett uttalat syfte. Delegationen tycker sig ha märkt att en öppen diskussion har initierats och utvecklats genom detta och andra likartade projekt. Detta är också en nödvändighet för att vi skall kunna hantera frågorna kring industrisamhällets kulturarv på bästa sätt.

Projektet Kulturarv i praktiken

Regeringens beslut

På förslag av Delegationen för industrisamhällets kulturarv beslutade regeringen 2001-02-22 att anslå sammanlagt 612 000 kronor med vardera 153 000 kronor till fyra universitetsinstitutioner. Bidraget skall användas för en inledande undersökning om kultur-

arvets konstruktion i praktiken på museer, inom kulturmiljövården och i arkiv.

Projektet skall genomföras i enlighet med vad som i ansökan anförts av Delegationen för industrisamhällets kulturarv. De fyra institutionerna Etnologiska institutionen och institutionen för miljövetenskap och kulturvård vid Göteborgs universitet, institutionen för Tema Historia vid Linköpings universitet och Etnologiska institutionen vid Lunds universitet skall var för sig lämna en redovisning av bidragets användning senast den 15 oktober 2001.

Projektets syfte enligt ansökan

Syftet med undersökningen är trefaldigt. För det första skall produceras en översikt över den forskning som tidigare utförts och där begreppet kulturarv i praktisk eller teoretisk mening ingår som centralt begrepp. Denna översikt skall främst avse svensk forskning men också ge en orientering om relevant internationell forskning. En särskild tonvikt skall härvid läggas på hur forskningen har behandlat perspektiven social representation, jämställdhet och demokratiska aspekter på kulturarvet.

För det andra skall med utgångspunkt i jämställdhet, demokrati och social representation analyseras pågående praktiskt arbete med industrisamhällets kulturarv. Denna översikt skall genomföras parallellt genom tre pilotstudier som skall belysa kulturarvets praktiska tillämpning i arkiv, kulturmiljövård och museer.

Det tredje momentet innebär att med hänsyn till resultaten i de två första momenten formulera ett forskningsprogram för framtiden.

Projektets genomförande

Projektledare har varit professor Birgitta Svensson och fil.dr Lars-Eric Jönsson. Ansvariga för genomförandet har varit fyra universitetsinstitutioner, nämligen Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet genom fil.kand. Lennart Zintchenko, Tema Historia vid Linköpings universitet genom docent Björn Horgby, fil.dr Lars Kvarnström och fil.kand. Svante Kolsgård, Etnologiska institutionen vid Lunds universitet genom fil.kand. Karin Gustavsson samt institutionen för miljövetenskap och kulturvård vid Göteborgs universitet genom fil.kand. Håkan Hökerberg.

Arbetet har nu genomförts i de två första momenten medan det tredje momentet, ett forskningsprogram återstår.

Under arbetets gång gjordes en viss justering i den ursprungliga planen. Det var meningen att moment 2 skulle omfatta genomgångar av arkivens, kulturmiljövårdens och museernas arbete med

industrisamhällets kulturarv. Museernas verksamhet belyses emellertid i andra av delegationen stöttade projekt medan kulturmiljövårdens förutsättningar att arbeta med industrisamhällets kulturarv har behandlats i ringa omfattning. Man valde därför att låta museirapporten utgå och istället satsa på två delprojekt avseende kulturmiljövården.

Beskrivning av de fyra delprojekten

Kulturarv i teori och praktik – en forskningsöversikt av Lennart Zintchenko

Lennart Zintchenko inleder sin rapport med ett avsnitt som redovisar syfte, avgränsning, kulturarv i generell betydelse, kulturarv och industrisamhället samt genomförandet. Undersökningen har utgått från fyra grundläggande frågor när det gäller kulturarvet nämligen: Hur definieras begreppet och företeelsen kulturarv? Vilka engagerar sig i frågor om kulturarv? Vilken position och värde har kulturarv i dagens samhälle? Finns det några hot mot kulturarv som motiverar handling av något slag? Beträffande kulturarv och industrisamhälle definieras industrisamhället brett som industrialismens samhälle som präglas av det industriella produktions sättet och där kulturarvet består både av materiella och immateriella värden.

Att sätta en bakre tidsgräns för industrialismen kan vara problematiskt eftersom den varierar på olika håll i Europa och världen men för svenska förhållanden kan 1800-talets mitt vara relevant. Däremot kan man inte sätta någon främre gräns för industrisamhället. Även om vi talar om begrepp som det postindustriella samhället och informationssamhället så är det snarare en fråga om förändringsprocesser än ett epokskifte. Vi lever således fortfarande i industrisamhället.

Forskningsöversikten bygger på ett material som redovisas i 14 bilagor. Det är dels litteraturförteckningar i relevanta ämnen men också förteckningar över forsknings- och utbildningsinstitutioner samt projektverksamheter som hanterar kulturarvet och forskningen kring det. Översikten bygger på en inledande webbplatsundersökning som utgått från en uttalad användning av kulturarv som begrepp och företeelse. I denna första fas har universitet, högskolor samt några centrala kulturarvsinstitutioner undersökts. Därefter har skett en genomgång av ett antal översikter, utredningar och inventeringar i syfte att skapa en bild av vad som anses vara

viktiga frågor i förhållande till kulturarv, kulturarvssektor och kulturvetenskaplig forskning.

När det gäller synliggörandet av det industriella samhällets kulturarv konstaterar Lennart Zintchenko att kulturarvssektorn framför allt har lagt industrihistoriska perspektiv, arbetslivsstudier, arkitektur, bebyggelse- och stadsplanehistoria. När det gäller den institutionaliserade kulturarvsvärden har arbetslivet främst varit ett fält för Nordiska museet och SAMDOK där ju dock en stor del av landets kulturhistoriska museer är involverade. Det föreligger här en klar intressegemenskap mellan universiteten och museisektorn. Till detta fält kommer också den så kallade Gräv där du står – rörelsen inspirerad av Sven Lindqvist och Gunnar Sillén.

För det industrihistoriska fältet dominerar litteraturlistorna av ett intresse för byggnader, avgränsade miljöer och större landskap. Det är framför allt Riksantikvarieämbetet som under en lång rad av år varit mest aktivt när det gäller undersökningar av industrihistoriska lämningar. Här finns emellertid också andra aktörer inte minst inom kulturmiljövården men också enskilda föreningar och organisationer.

I ett avsnitt tar översikten upp kulturarvets samhällsvården och utgår härvid från några dokument nämligen Riksantikvarieämbetets FoU-program för kulturmiljöområdet 2001-2005, Kulturutredningens slutbetänkande (SOU 1995:84) och Unesco-programmet Vår skapande mångfald (1996). Gemensamt för de tre dokumenten är att de betonar kulturarvet som en tillgång för det kollektiva minnet samt att det kan stärka identitetskänslan. En näraliggande betoning på kulturarvets demokratiska funktioner görs i utredningen Frågor till det industriella samhället (SOU 1999:18). Litteratursökningen visar också att turismen blivit en etablerad del av kulturarvssektorn.

Begreppet kulturarv blir vanligt under de första åren på 1990-talet och kom då att även innefatta begreppet kulturmiljö som i sin tur i slutet av 1980-talet hade ersatt beteckningen kulturminne. Lennart Zintchenko påpekar att begreppsutvecklingen under 90-talet har lett till en allt starkare etablering av det antropologiska kulturbegreppet och kulturellrelativistiska perspektiv. Detta får framför allt sitt genomslag i Kulturutredningen (SOU 1995:84) där kulturarvet ingår i en bred definition av begreppet kultur.

Enligt utredningen kan kulturarven vara både materiella och immateriella. Som immateriellt kulturarv räknas religion, språk, historia, traditioner, livsformer, idéer och samhällsstrukturer. De materiella kulturarven består av konstverk, litteratur, film, foto,

föremål, byggnader, fornlämningar, anläggningar och kulturlandskap. Denna kultursyn får konsekvenser också för industriminnesvärden där utredningen understryker att industriminnesvärd inte handlar om kartläggning och säkerställande av ett representativt urval av byggnader och större komplex utan att bevara och levandegöra helhetsbilden.

I det längsta avsnittet av översikten under rubriken Kulturarvets kunskapsvärden görs en genomgång av den aktuella forskningen kring industrisamhällets kulturarv, såväl den institutionella sektorsforskningen och universitetsforskningen. Här påpekar Lennart Zintchenko att kulturarvsforskningen är ett fält statt under förändring. Delvis sammanhänger det med ett ökat intresse för utbildnings- och kompetensfrågor som har medfört många nya utbildningslinjer. Intresset har också väckts hos utomstående tunga aktörer som regering och riksdag, EU, Unesco, Riksbankens jubileumsfond m.fl.

I den pågående debatten har skett en begreppsförskjutning från en industrihistorisk forskning inriktad på större företag och branscher i ett ekonomiskt historiskt perspektiv mot en tvärvetenskaplig inriktning. Översikten exemplifierar denna förskjutning utifrån ett antal arbeten som Bebyggelsehistorisk tidskrifts temanummer Industriarvet i fokus (1983:36) och skriften Industriarvet i samtiden utgiven av Nordiska museet och SAMDOK (1999). Framför allt i den senare skriften visas att det industriella samhällets kulturarv även finns utanför verkstadsgolvet. "Detta betyder dock inte att det tidigare intresset för industriella verksamheter har försvunnit. Det har snarare utvecklats till att bli en del av en bredare kulturell kontext."

I ett avsnitt om efterfrågan på utvärderingar och nya kompetenser refereras Kulturutredningens två betänkanden från 1995 (SOU 1995:85). I dessa två utredningar framförs önskemål om en ökad forskningsanknytning inom kultursektorn. Problemet tacklas från två sidor. Dels handlar det om att öka och utveckla kompetensen och forskningsaktualiteten i verksamheten, dels handlar det om att utveckla metoder för att kunna utvärdera det som faktiskt görs inom sektorn. Man talar om att museologi och museivetenskap är i behov att ett eget ämne och det skrivs och om etablerandet av ett ämne kallat kulturvetenskap som skulle vara självständigt, tvärvetenskapligt och bedriva forskning.

I sin slutrapport om sektorsforskningen inom kulturområdet i Brytpunkt 2000 har HSFR pekat ut ett antal generellt giltiga problemområden som berör forskningen inom sektorn. Även om det

framhålls att variationen är stor så kännetecknas situationen av att forskning har låg status och det speciellt när den ska finansieras inom givna institutionsramar. Andra genomgående drag är otillfredsställande redovisning av forskningsresultat som arbetas fram, att samverkan med universitetsforskningen kan utvecklas mer samt att forskningens finansiering saknar enhetliga former. Utredningen ringar vidare in ett antal områden där den anser att det behövs forskning och vetenskaplig kompetens i framtiden. Slutligen görs den bedömningen att det just nu håller på att växa fram ett kulturvetenskapligt fält som intresserar sig för kulturarv.

Lennart Zintchenko redovisar också synpunkter kring kulturarvsforskningen som kommer fram i Unescos rapport Vår skapade mångfald (1996) samt i Riksantikvarieämbetets FoU-dokument för åren 2001-2005. Han redovisar den tänkta inriktningen inom den planerade forsknings- och utbildningsinstitutionen Tema Q vid Linköpings universitet och för slutligen en diskussion kring frågan om vad som kan kallas forskning. Han påpekar här att det finns en diskrepans mellan vad som definieras som forskning inom museivärlden och universitetsvärlden.

Översikten avslutas med ett antal förslag till inriktningar och frågor för ett forskningsprogram. De samlas under fyra rubriker nämligen Vardagslivet i fokus, Utvärdering av kulturarvsverksamheter, Institutionaliserade gränser och Användning av förankring och begrepp.

Det som göms i snö... – Arkiven och det industriella kulturarvet av Björn Horgby, Svante Kolsgård och Lasse Kvarnström

Avsikten med denna delrapport i projektet är att undersöka och redovisa den kunskapspotential som finns i de svenska arkiven vad avser industrisamhällets kulturarv. Rapporten inleds med en kortfattad översikt av det svenska arkivväsendet. Liksom flera andra centrala statliga verk har Riksarkivet mycket gamla anor. Det skapades år 1618 som ett led i den märkliga organisationsomvandling av Sverige till en ämbetsstat som ägde rum under 1600-talets stormaktstid.

Riksarkivet är idag chefsmyndighet för de sju landsarkiven (Karlstad, Härnösand, Lund, Uppsala, Vadstena, Visby och Östersund), de två stadsarkiven (Stockholm och Göteborg), de centrala myndigheterna samt de myndigheter som sorterar under försvaret. Det offentliga arkivväsendet regleras enligt statliga förordningar och är också skyldigt att hålla arkivalierna tillgängliga för allmän-

heten enligt offentlighetsprincipen. Undantag görs dock för vissa sekretessbelagda handlingar. Det måste dock påpekas att regleringarna när det gäller arkivbildning inte gäller de enskilda arkiven. Företag, föreningar och organisationer är endast skyldiga att bevara material i tio år.

Studien bygger på exempel samtliga hämtade från Östergötlands län där man har tillgång till en stor variation på arkivbildare från offentliga arkiv till kommunala arkiv, bruksarkiv och hembygdsföreningsarkiv. Ur detta material har man försökt göra ett representativt urval. Dessa arkiv presenteras mer eller mindre utförligt i en bilaga. På regional nivå behandlas Landsarkivet i Vadstena, Östergötlands läns förenings- och företagsarkiv, Östergötlands länsmuseum, Folkklivscentrum i Östergötland, Yrkesinspektionen i Östergötland samt relevanta digitaliserade arkivdatabaser. På lokal nivå behandlas företagsarkiv som bruksarkivet från Baroniet Adelswård och de moderna storföretagen AB Facit och Holmens bruk. De kommunala arkiven i Åtvidaberg och Linköping får illustrera likheter i större och mindre kommuner. Slutligen representerar Åtvidabergs hembygdsförening det lilla föreningsarkivet. Det yttersta syftet har varit att utifrån exemplet Östergötland diskutera relevansen och nyttan av arkivväsendet för konstruktionen av det industriella kulturarvet ur både ett allmänbildande perspektiv och ur forskningssynpunkt.

Arkivvärlden presenterar sig med rätta som en del av vårt kulturarv. Detta konstaterande är dock inte förbehållslöst eftersom arkivbildningen sker på olika sätt beroende på arkivbildaren. Ett objektivt insamlande av kulturarvet är en omöjlighet. På ett allmänt plan kan det skiljas mellan organiserad och spontan insamling av arkivalier. Alltsedan tidigmodern tid har arkivering ingått som en naturlig del av myndigheternas arbete. Riksarkivets tillkomst senare följt av landsarkiven och en framväxande laglig reglering av verksamheten har ytterligare stramat upp det organiserade insamlandet. Motsatsen till de offentliga arkiven kan sägas var de enskilda/privata arkiven som saknar en relevant styrande lagstiftning och som är beroende av enskilda personers välvilja att ställa sitt material till arkivens förfogande.

Om således de offentliga arkiven styrs av lagar och förordningar tycks andra arkiv i studien exemplifierade med Östergötlands länsmuseums arkiv och de östgötska folkrörelsearkiven i sin insamling styrda av slumpen, möjligheten att förvärva material och personalens intresseinriktning.

En annan typ av medvetenhet blir tydlig när det gäller uppkomsten av Åtvidabergsarkiven i form av Baroniet Adelswård och Facit AB. Här finner man indirekt en tydlig strävan att skapa en identitet kring respektive företag. I Baroniet Adelswårds arkiv förvaras arkivalier som inte bara kopparverkets företagsmässiga utveckling utan även stora delar av hela brukssamhällets och områdets historia under perioden 1760 till 1920-talet. I Facits arkiv finns en kontinuerligt uppbyggd samling av material i syfte att framhäva den historiska traditionen. Till bilden hör att man vill ge bilden av det lyckliga samhället där konflikterna undertrycks.

Efter en genomgång av arkivinstitutionernas tillgänglighet där det påpekas att de offentliga arkiven i princip skall vara tillgängliga för allmänheten medan den kan inskränkas eller villkoras i förenings- och företagsarkiv diskuterar man arkivens innehållsmässiga problem. Här tas upp frågan om vilkas kulturarv som bevaras i arkiven. Hos både företag och folkrörelser tycks det som om det industriella kulturarvet tillhör företagen och de manliga arbetarna. Kvinnorna och barnen i industrisamhället är bortglömda grupper. Förekommer kvinnorna är det som understötagare. För en grupp manliga löntagare, tjänstemännen, tycks osynliggörandet vara delvis lika påtagligt.

I ett avsnitt diskuterar rapporten hur olika definitioner av begreppet industriellt kulturarv styr arkivens urvalsprocesser. På samma sätt påverkar olika ekotyper insamlingen. Brukets och godssets arkivbildning påverkas av en patriarkalisk tankefigur. Industristadens kulturarv blir beroende av en stark industritradition men här finns också en negativ faktor i samband med företagsnedläggningar som kan spolia arkiv. Denna negativa effekt och det därav följande bristfälliga företagsmaterialet kan delvis kompenseras av stadsarkiv och folkrörelsearkiv. Detsamma gäller de regionala arkivbildarna.

Projektredovisningen avslutas med ett antal tänkbara förslag till fortsatt forskning:

- Konstruktionen av vårt industriella kulturarv ur ett användarperspektiv. Vem konstruerar industrisamhällets kulturarv? Vilka är villkoren för en sådan konstruktion? Vad betyder eventuella gallringsprocesser för denna konstruktion?
- Vems industriella kulturarv konstrueras? Vad bevaras inte i arkiven? Varför? Vilken betydelse får bortfallsprocesserna för förståelsen av kulturarvets frågor?

- Relationen mellan offentliga och enskilda arkiv behöver ytterligare problematisering. De olika arkivinstitutionerna styrs utifrån olika logiker. Hur skall dessa förstås och vilka problem reses därvidlag avseende vår förståelse av kulturarvet?
- En fördjupad problematisering av det svenska industrisamhällets kulturarv utifrån dikotomin fysisk artefakt (byggnader och maskiner) och människor (exempelvis minnesmaterial), som den gestaltas i arkiven.
- Professionaliseringen (eller likväl av professionaliseringen) av arkivinstitutionen och dess betydelse för samtidens/framtidens förståelse för kulturarvet?

Storstadsprojektet – en utmaning för kulturmiljövården? Av Håkan Hökerberg.

Detta delprojekt har haft till syfte att granska och utvärdera genomförandet av det så kallade Storstadsprojektet som ingick som en del i Storstadspropositionen och som delvis medförde en ny roll för kulturmiljövården. Bakgrunden till Storstadspropositionen (1997/98:165) Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet är de speciella problem som är förknippade med miljön i landets tre storstäder Stockholm, Göteborg och Malmö. I propositionen framförs två övergripande mål:

6. Tillväxtmålet: "att ge storstadsregionerna goda förutsättningar för en långsiktigt hållbar tillväxt för att därmed kunna bidra till att nya jobb skapas såväl inom regionerna som i övriga delar av landet."
7. Segregationsmålet: "att bryta den sociala och etniska segregationen i storstadsregionerna och att verka för jämlika levnadsvillkor för storstädernas alla invånare oavsett ursprung och kön".

I propositionstexten ingår ett avsnitt under rubriken Storstadens arkitektur och kulturmiljö där det ansvariga statsrådet påtalar betydelsen av den fysiska miljön för dem som bor och vistas i storstäderna och efterlyser en bred debatt förr att finna former för att förvalta och utveckla storstadens bebyggelsearv. Framför allt gäller detta efterkrigstidens bebyggelse där också kulturmiljövårdens kunskapsunderlag och värderingsnormer är otillräckliga. För att skapa ett förbättrat kunskapsunderlag inför förändringar inför förändringar i den bebyggda miljön tilldelades Riksantikvarieämbetet ett årligt bidrag på 8 mnkr under tre år 1999-2001. Medlen skulle fördelas mellan ämbetet och länsstyrelsernas kulturmiljöenheter i

Stockholm, Göteborg och Malmö som tillsammans skulle medverka i Storstadsprojektet.

Riksantikvarieämbetet hade det överordnade ansvaret för Storstadsprojektet men fastställde inte några formella direktiv för de tre länsstyrelserna. Ämbetet formulerade dock följande övergripande mål för projektet:

- att utveckla nya former för kulturmiljövårdens samhällsuppdrag och utöka grunden för samverkan med medborgarna,
- att vidareutveckla metoder och kunskaper för varsam förbättring av miljöer och kulturvärden,
- att allmänt öka kunskapen om efterkrigstidens bebyggelse.

Genom att de tre kulturmiljöenheterna gavs en relativt stor frihet kom utformningen av arbetet att skilja sig en del, dock med ett antal minsta gemensamma nämnare. De tre länen hade också tillsammans med Riksantikvarieämbetet ett kontinuerligt samråd under treårsperioden. En av anledningarna till skiljaktigheterna var av ekonomisk art. Eftersom anslagen till Storstadsprojektet fördelats lika mellan de tre storstadsregionerna fick Malmö som är minst förhållandevis mycket pengar till sitt förfogande. En stor del av medlen har man valt att anslå till inventering av Malmö stad utom innerstaden där man gått igenom alla flerfamiljsbyggnader från perioden 1945-75. Man går längre bakåt i tiden än Stockholm och Göteborg på grund av att inventeringar tidigare saknats.

Storstadsprojektets kunskapsuppbyggnad kring efterkrigstidens bebyggelse sker främst genom inventeringar. Riksantikvarieämbetet har beslutat att inventeringen skall utföras i enlighet med Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. I detta register finns två nivåer och inom projektet har man valt att arbeta på miljonivå och områdesnivå som båda är anpassade för större och/eller enhetliga områden. Fördelen med bebyggelseregistret är att det är lättillgängligt via en Internetbaserad databas. Nackdelen är att det är uppbyggt efter kulturmiljövårdens traditionella mönster och att det därför inte finns plats för viss information som kan vara angelägen för den sena bebyggelsen. Malmö har därför valt att hålla sig avvaktande till registret och ännu inte lagt in några data.

Som nämnts totalinventerar Malmö hela staden medan i Göteborgsregionen inventeras enhetligt planerade och storskaliga områden planerade eller uppförda 1955-75 i Göteborgs ytterområden samt delar av Mölnlycke och Mölndals kommun. I Stockholms län var avsikten från början att en del av kranskommunerna skulle

inventeras men av tidsmässiga och ekonomiska skäl har man måst inskränka sig till Stockholms stad och de områden som planerats eller uppförts 1960-75. 50-talsbebyggelsen är redan inventerad i Stockholms stad. I samband med inventeringen har man intervjuat de arkitekter som deltog i planeringen av respektive område. De kommuner i stockholmsregionen som inte inventeras får istället tillgång till den inventeringshandbok som kommer att ges ut av Storstadsprojektet i Stockholm.

Inom Storstadsprojektet var man överens om att inventeringarna inte skulle innehålla någon värdering av bebyggelsen. De traditionella kulturhistoriska värderingar som kulturmiljövården vanligtvis använder är svåra att tillämpa på den yngre bebyggelsen. Dessutom skulle en värdering utförd enbart av sektorföreträdare strida mot tanken om ett brett medborgarinflytande. I stället för värdering innehåller ofta inventeringarna på områdesnivå en kommentar, där karakteristiska drag i områdets fysiska gestaltning redovisas.

Rapporten redovisar grundligt de olika aktiviteter som genomförts av Storstadsprojektet i de tre storstadsområdena utöver inventeringen. Denna har i de flesta fall varit utätriktad i en strävan att nå så många människor som möjligt och framför allt innevanarna i de aktuella områdena. Ett av syftena med projektet var ju att genom kunskapsinsamling och analys ändra synen på millionprogrammets bostadsområden och lyfta fram de kvaliteter som faktiskt finns där. Samtidigt ville man aktivt nå ut till innevanarna i de undersökta områdena för att nå en delaktighet i processen från de boendes sida. Det har skett på en mängd olika sätt. Man har ordnat utställningar, arrangerat stadsvandringar, genomfört intervjuundersökningar och ordnat seminarier. Dessutom har en hel del publikationer getts ut, dels av mer informativ karaktär ofta i broschyrform, dels av mera analytisk, vetenskaplig karaktär.

I ett försök till analys av arbetet i Storstadsprojektet konstaterar Håkan Hökerberg att kulturmiljövården har kommit in i en delvis ny roll genom samhällsuppdraget att bidra till en positiv utveckling av storstädernas fysiska miljö. Utöver den antikvariska verksamheten skall sektorn även tillvarata det samtida kulturarvet, ett kulturarv som brukas och förändras. Demokrati och delaktighet skall ges större utrymme. Storstadssatsningen sociala ambitioner innebär att kulturmiljövården tilldelas helt nya arbetsuppgifter.

Håkan Hökerberg sammanfattar sin undersökning på följande sätt: "Storstadsprojektet visar på möjliga tolkningar av kulturarvsbegreppet när det gäller industrisamhällets bebyggelse från efterkrigstiden. Begreppets tillämpning inom detta fält är dock långt-

ifrån färdigutrett och bör bli föremål för fortsatt forskning. En annan forskningsuppgift är att utvärdera hur Storstadsprojektets resultat omsätts i den kommunala bevarandeplaneringen.”

Kulturarvsfabrikens produktionslinjer av Karin Gustavsson

Syftet med den fjärde delrapporten är att undersöka hur kultur- miljövärden eller om man så vill kulturarvssektorn fungerar i praktiken, hur går det till och vilka är det som bestämmer. Utifrån fem pilotfall vill Karin Gustavsson visa hur olika objekt väljs ut och inlemmas i kulturarvet och skyddas medan andra utesluts.

Rapporten inleds med en genomgång av olika begrepp som används inom sektorn och Karin Gustavsson pekar här på den begreppsförvirring som råder med ett antal icke klart definierade begrepp. Dessutom har en begreppsfrskjutning skett över tiden. Så till exempel talade man fram till i slutet av 1980-talet om kulturminnesvård, ett begrepp som ersattes av kulturmiljövärd och i dag tycks glida över till kulturarvsvård. Även begreppet värd har börjat ifrågasättas. Även när det gäller organisationen finns ett otydligt språkbruk. Begrepp som den statliga miljöorganisationen, den regionala kulturmiljövärden och regionorganisationen används av Riksantikvarieämbetet utan att definieras tydligt.

I denna inledande, allmänna redovisning definieras och räknas upp aktörerna inom kulturarvssektorn centralt, regionalt och lokalt. I Kulturminneslagen sägs att Länsstyrelsen har tillsyn över kulturminnesvärden i länet och att Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturminnesvärden i landet. Centralt har emellertid även andra verk ett ansvar för miljöfrågorna som berör sektorn som till exempel Boverket och Statens Fastighetsverk. På länsstyrelserna hanteras verksamheten av kulturmiljöenheten/funktionen under länsantikvarien. Denne hanterar de sektorsövergripande frågorna i samverkan med andra enheter och är underställd länsstyrelsens styrelse och landshövdingen. Länsantikvarien kan i vissa kulturmiljöfrågor ”bli överkörd” men har då rätt och skyldighet att anmäla avvikande åsikt. På det regionala planet spelar också de regionala länmuseerna en viktig roll men som Karin Gustavsson påpekar har de en betydligt friare ställning och styrs inte av ett statligt regelverk. Verksamheten kan därför variera starkt i olika län.

Mycket viktiga aktörer när det gäller den fysiska samhällsplaneringen och därmed också kulturmiljöfrågorna är kommunerna där ansvaret främst vilar på byggnadsnämnden i kraft av det kommunala planmonopolet. Ett problem i den kommunala planeringen är

att alltför många kommuner saknar yrkeskompetens inom kulturmiljövården. Ett annat problem är att kulturmiljövårdens lagstiftning är snarig och svåröverskådlig framför allt på kommunal nivå. De viktigaste lagarna som styr kulturmiljöfrågorna är Kulturminneslagen, Plan- och bygglagen samt Miljöbalken.

Den största delen av rapporten upptar en redovisning av fem fallstudier i fyra olika län i Sverige där kulturmiljövårdens företrädare har försökt rädda kulturhistoriskt värdefulla men hotade industriminnen. Alla fem ärendena har varit mycket intrikata och vällat mycket arbete och invecklade turer och resultatet har varit högst skiftande. Det finns inte här plats att göra någon ingående skildring utan det får bli information i notisform. Varje beskrivning inleds med en beskrivning av kulturmiljövårdens organisation i respektive län, görs en genomgång av ärendet och avslutas med en sammanfattande kommentar. De fem exemplen är Hörby station och Eslövs spannmålslagerhus, båda i Skåne län, Smalspårsjärnvägen i Kronobergs län, Porjus kraftverkssamhälle i Norrbottens län och länsfängelset i Gävle i Gävleborgs län.

Hörby station uppfördes 1882 och består av en huvudbyggnad med två flyglar. 1967 lades järnvägstrafiken ned och på 1990-talet började man diskutera bostadsbebyggelse på platsen. I en bevarandeplan för det centrala Hörby år 1992 hade stationen betecknats som omistlig. Efter olika turer såldes fastigheten år 1999 för en krona av kommunen till det allmännyttiga bostadsföretaget Hörbybostäder som planerade att bygga om stationen till bostäder. Företaget ville dock riva flyglarna då man hävdade att det skulle bli orimligt dyrt att behålla dem. Kommunen accepterade argumentet och var beredd att utarbeta en detaljplan som tillät rivning.

Stationsområdet i Hörby var inte riksintresse för kulturminnesvården men länsstyrelsen började undersöka frågan om det inte kunde bli det. Ärendet remitterades till Riksantikvarieämbetet och Boverket som kom till olika ståndpunkt där Boverket accepterade riksintresset medan ämbetet ställde sig tveksamt. Under handläggningstidens gång ändrar sig emellertid fastighetsägaren och begär i en skrivelse till byggnadsnämnden en ändrad detaljplan som möjliggör att stationsbyggnaden inklusive flyglarna inrymmer kontorslokaler och härigenom har den kulturhistoriskt värdefulla miljön räddats.

Karin Gustavsson har i essäsamlingen Industrisamhällets många ansikten, som ingår som en del i denna rapport skrivit en artikel under rubriken En nationell angelägenhet, där hon beskriver de övriga fyra pilotfallen. För hanteringen av ärendena rörande

Spannmålslagerhuset i Eslöv, Skåne län, smalspårsjärnvägen Väster-
vik – Växjö i dess sträckning genom Kronobergs län, Porjus kraft-
verkssamhälle i Norrbottens län samt länsfängelset i Gävle, Gävle-
borgs län hänvisas därför till denna artikel.

I en sammanfattande konklusion konstaterar Karin Gustavsson att det finns många aktörer på kulturarvsområdet. De statliga myndigheterna är styrda av sina instruktioner, regleringsbrev, uppdrag och krav på återrapportering. De regionala museerna däremot kan agera betydligt friare och har inte alls samma typ av krav på återrapportering av sin verksamhet. Situationen för de kommunala museerna varierar i hög grad mellan olika kommuner kulturverksamheten är organiserad på olika sätt i olika kommuner. Dessutom är det ett fåtal kommuner som har ett eget museum eller annan antikvarisk kompetens.

Exemplen Hörby station och smalspåret i Kronobergs län visar att det i mycket hög grad är kommunerna som bestämmer vad som skall infogas i kulturarvet. Kommunerna har planmonopol och bestämmer själva om den fysiska miljön inom kommungränserna. Det enda undantaget är när ett område har klassats som riksintresse, där staten genom länsstyrelsen kan gå in och styra utvecklingen. Även fastighetsägaren har ett stort inflytande och kan genom sitt agerande påverka vilket visas av flera av exemplen, kanske mest påtagligt när det gäller stationshuset i Hörby och smalspårsjärnvägen.

Länsstyrelserna med sin kulturmiljöenhet ledd av länsantikvarien har en nyckelroll när det gäller utpekandet och skyddandet av kulturarvet. Länsantikvarien har emellertid inte någon suverän roll utan är beroende av och påverkas av övriga sektorsenheter och inte minst länsledningen. Smalspårsjärnvägen och länsfängelset i Gävle är talande exempel. Landshövdingen i Kronobergs län var minst sagt kallsinnig till ett bevarande och länsantikvarien tvingades i flera fall att anmäla avvikande mening till länsstyrelsens beslut. I Gävlefallet kom landshövdingens intresse och personliga engagemang att bli en avgörande faktor för att fängelset kunde räddas och återköpas av staten genom Statens fastighetsverk.

Ytterligare en part som ofta påverkar kulturarvsarbetet är det personliga engagemanget hos enskilda personer eller intresseföreningar.

Avslutningsvis pekar Karin Gustavsson ett antal frågeställningar som hon tycker behöver studeras och analyseras ytterligare. Hit hör frågan om ansvarsfördelningen mellan stat och kommun. Vilken syn har staten respektive kommunerna på sig själva och

varandra i kulturarvsbevarandet, i nuläget och i ett historiskt perspektiv? En annan problemställning är definitionen av "sektorn" och dess "aktörer" samt museernas roll i kulturmiljövården.

Sammanfattning

Projektet Kulturarv i praktiken med dess fyra delprojekt har gett oss en grundlig och grundläggande diskussion kring kulturarvsfrågorna i allmänhet och industrisamhällets kulturarv i synnerhet. Delegationen bedömer detta som mycket värdefullt eftersom denna diskussion, även om den förekommer, inte har varit tillräckligt synlig eller genomgripande. Det är hög tid att vi får till stånd en kritisk granskning och självprövning av "kulturarvssektorn". Under senare år har nya problemställningar kommit upp på bordet som till exempel industrisamhällets kulturarv och millionprogrammets bostadsområden som kräver nya grepp och en omprövning av tidigare verksamhet och infallsvinklar.

Av de fyra delprojekten har den inledande forskningsöversikten en utpräglad teoretisk karaktär förutom sammanställningen av vad som hittills har gjorts. De övriga har en mera handfast operativ inriktning där olika aspekter på kulturarvsarbetet, dess behov och möjligheter redovisas. Genomgången av de östgötska arkiven belyser på ett bra sätt den kunskapspotential som finns i arkiven men också de problem och felkällor som finns i de arkivaliska urvalsprinciperna som är olika för olika typer av arkiv. De två avslutande projekten belyser var och en på sitt sätt problemen i den praktiska hanteringen av kulturarvsarbetet.

En genomgång av de fyra rapporterna lyfter fram några frågor som måste bearbetas för framtiden. En sådan fråga är behovet av exaktare definitioner. Inom sektorn uttrycker vi oss ofta slarvigt och menar olika saker med samma ord. Ett annat behov som lyfts fram är nödvändigheten av att arbeta mer tvärvetenskapligt vilket framför allt gäller senare tiders historia. Till sist måste vi bli betydligt bättre på att skapa större delaktighet för de många människor eller om man så vill arbeta mer demokratiskt.

Projektet har således gett ett gott resultat och det är viktigt att de olika genomgångarna kan nå ut till många och skapa underlag för en fortsatt diskussion. Det kan inte ske i den nuvarande formen. Delegationen ser det därför som önskvärt att de fyra rapporterna kan bearbetas ytterligare och tryckas i någon form av lättillgänglig publikation.

Sjöfarande kvinnor

Regeringens beslut

På förslag av Delegationen för industrisamhällets kulturarv beslutade regeringen 2000-09-28 att tilldela Sjöhistoriska museet 400 000 kronor för ett projekt kallat Sjöfarande kvinnor. Projektet syftar till att dokumentera och forska om kvinnliga yrkessjöfarande, bland annat i samarbete med Sjöfarande Kvinnors Förening och relevanta fackliga organisationer. Genom främst intervjuer och arkivgenomgång skall de kvinnliga pionjäreernas erfarenheter av arbete inom svensk handelssjöfart samlas. Projektet skall resultera i en utställning och en publikation. Sjöhistoriska museet skall redovisa bidragets användning till Delegationen för industrisamhällets kulturarv senast den 1 mars 2001 samt senast den 1 mars 2002. En slutredovisning skall lämnas till Regeringskansliet (Kulturdepartementet) senast den 31 december 2002.

Projektets syfte enligt ansökan

Genus och tradition är av relevans för många frågeställningar inom det maritimhistoriska/industrihistoriska området – ändå har sjöfartsnäringen traditionellt hanterats som en manlig domän. Sjöhistoriska museet har nu ambitionen att dokumentera och utforska kvinnors roller inom sjöfartsnäringen, både som parter i sjömansfamiljerna och i det nu aktuella projektet som pionjärer inom ett manligt yrke. Under 1900-talet genomgick den svenska sjöfarten flera genomgripande strukturförändringar som också påverkade sjöfolkets tillvaro på olika sätt. Men vad detta betydde och fick för konsekvenser för kvinnorna i sjöfartsnäringen är varken skildrat eller analyserat.

De kvinnliga yrkessjöfarande utgör ännu idag ingen stor grupp inom svensk sjöfartsnäring. De har slutit sig samman i Sjöfarande kvinnors förening, ett nätverk för kvinnor lastfarten. Namnet kommer från en förening som bildades 1921 och på 1920- och 30-talen kämpade fackligt för kvinnornas rättigheter att överhuvudtaget få utöva sina yrken till sjöss. På 1920-talet väcktes motioner i Riksdagen för att utestänga kvinnor från nord- och östersjöfart. Motståndet mot kvinnlig besättning blev kompakt bland sjöfolket.

Sedan dess har mycket förändrats men kvinnorna utgör fortfarande en absolut minoritet bland de anställda ombord. Men de har högre befattningar idag än tidigare. Sjöfarande kvinnors förening utgör ett nätverk som skall spela en viktig roll i dokumenta-

tionen av sjökvinnornas villkor idag. Tillsammans med en representant från föreningen och relevanta fackliga organisationer avser Sjöhistoriska museet att genom främst intervjuer och arkivgenomgång samla de sjöfarande kvinnliga pionjärerens erfarenheter av arbete inom svensk handelssjöfart.

Projektets genomförande

Projektet har bedrivits i överensstämmelse med den planering som redovisades i bidragsansökan. Projektledare är avdelningschefen Ingrid Kaijser, Sjöhistoriska museet och etnologen Elna Nord har varit anställd i fem månader för att bistå vid insamlingen av materialet. Föreningen Sjöfarande Kvinnor har som nämnts fungerat som nätverk och resurs för undersökningen och Madelaine Sandström, maskinist och lärare på Sjöbefälsskolan i Göteborg har varit kontaktlänk till föreningen.

Fram till och med utgången av år 2001 pågick materialinsamling i form av arkivstudier, intervjuer med sjöfarande kvinnor samt tre stycken fältstudier på fartyg med kvinnligt sjöbefäl. Under första halvåret 2002 pågår manuskriptning och under hösten bearbetning och redigering för tryckning och utgivning av en publikation mot slutet av året helt i enlighet med den planering museet redovisade i sin anslagsansökan.

Beskrivning av projektet

Då ju projektet inte skall slutredovisas enligt planeringen förrän mot slutet av år 2002 med den aviserade publikationen bygger följande redovisning på de preliminära redovisningar som Sjöhistoriska museet har lämnat in under projektets gång.

Den grundläggande problemställningen för projektet är följande. Arbetslivsforskning visar att arbetsmarknaden i Sverige ännu idag präglas starkt av könssegregering. Denna arbetsdelning och olika yrkens könsmissiga tillhörighet är en del av den kulturella konstruktionen av manlighet och kvinnlighet. Den är också en del av ett maktförhållande mellan könen där kvinnorna är underordnade. Den svenska sjömanskåren har under de senaste åren krympt till ca 9 000 sjömän, varav ca 300 utgörs av kvinnor i de mansdominerade yrkena ombord. Sjöfartsyrken är av tradition enkönade. Sjölivets grundförutsättningar under alla tider är att både arbetsliv och fritid är förlagd ute till havs, på en starkt begränsad yta, isolerat från hem, anhöriga och vänner på land. Yrkesrollen och privatpersonen flyter ihop och urvalet av sociala kontakter är begränsade. Det går

inte att gå hem efter dagens slut, händelser under arbetstiden präglar även fritiden och tvärtom.

De flesta yrkeskategorierna ombord är fortfarande utpräglat manliga och de få individer av motsatt kön som ingått i fartygsmiljöns manliga domäner har betraktats som "udda" inslag som snarare förstärkt den enkönade prägeln än luckrat upp den. Detta tycks vara svårt att ändra på.

I detta problemkomplex finns det många frågor som dokumentationen förhoppningsvis skall ge svar på. Finns det något som tyder på att de enkönade sjömansyrkena skulle kunna omvandlas till modernare nya yrken med andra genuskoder? Vad händer när ett fåtal kvinnor finns i ett yrkesområde med utpräglat manlig genuskodning? Vad händer ombord när en kvinna anställs på däck, i maskin eller på bryggan? Vilka strategier utformar de sjöfarande kvinnorna som underlag för sitt handlande ombord, i arbetet och på fritiden? Hur gestaltar sig symbolisk och upplevd kvinnlighet inom ramen för den manliga yrkeskulturen? Vad förenar och vad skiljer det "manliga" och det "kvinnliga" i yrkesrollerna ombord, t.ex. fysisk styrka, teknik etc? Hur skapar sjökvinnan sin yrkesidentitet? Hur återverkar yrket på den privata sfären och hur förenar den "kvinnliga sjömannen" karriären med äktenskap och barn?

Sjöfolkets tillvaro ombord granskad ur ett kvinnligt perspektiv innehåller en del motsägelsefulla element. Män och kvinnor har utifrån sett samma yrkesvillkor till sjöss. Bland annat har de sedan länge haft lika löner. Men även om alla i besättningen delar samma verklighet, har ofta de enstaka kvinnorna ombord andra ingångar och perspektiv på denna verklighet. Många känner sig kluvna i sitt förhållningssätt till yrket. Vilken historia skall de berätta, om sjömanslivet eller en kvinnlig sjömans liv, båda lika sanna? Det finns en könsblindhet som måste belysas och som måste problematiseras för att man skall kunna se omgivningen på ett nytt sätt.

Dokumentationen har medfört att ett mycket stort material arkiverats i museets samlingar. Förutom utskrifter av intervjuer och skriftliga intervjusvar från de medverkande rör det sig om foton, dagböcker, brevsamlingar och personalia som kopierats. Vissa av de intervjuade kvinnorna i Sjöfarande kvinnors förening har under utbildningen vid sjöbefälsskolorna eller senare i livet gjort examensarbeten där olika ämnen och problemområden utreds ur ett kvinnligt sjömansperspektiv. Även dessa arbeten har samlats in.

I projektet har även ingått ett fältarbete om nio dygn på en svenskflaggad tankbåt för att följa en kvinnlig andrestyrmans

arbete. Ytterligare besök på fartyg har gjorts med tre dygn tillsammans med en kvinnlig styrman på en Cementabåt samt lotsturer i Gävle lotsdistrikt med Sveriges första kvinnliga lots. En journalist och tidigare kvinnlig sjöman har även gjort en femdygns tur med isbrytaren Atle för att följa en kvinnlig styrman och en kvinnlig matros.

I projektet har deltagit totalt 78 kvinnor varav 58 har intervjuats och de övriga besvarat frågelistan genom att skriva själva, kortare eller längre texter. Av de medverkande var två födda 1905 respektive 1918 och de övriga mellan 1930- och 80-talen. Nitton kvinnor arbetade till sjöss vid tiden för dokumentationen men många som gått iland arbetar ännu inom sjöfartsområdet, på rederier, i hamnar, i räddningstjänst, inom sjöfartsverket och på sjömans- och sjöbefälsskolor.

Inom de olika yrkeskategorierna var tjugosex styrmän, varav tretton överstyrmän, men bara ett par har tjänstgjort som befälhavare. Tolv kvinnor var telegrafister, ett yrke som försvann helt under slutet av 1980-talet. Tjugonio kvinnor hade arbetat som matros och sedan läst vidare, åtta var matros vid undersökningstillfället. Femton kvinnor kom från maskin varav nio hade tjänstgjort som andre maskinist, fem som förste, en som chief och en som motorman. I denna grupp fanns också två motorelever. Praktiskt taget alla som arbetat i maskin hade sjöingenjörsutbildning. Tjugofyra av kvinnorna hade arbetat inom ekonomiavdelningen, alla hade börjat som mässman och sedan vidareutbildat sig.

Sammanfattning

Sjöhistoriska museet har en lång och gedigen erfarenhet av etnologiska samtidsundersökningar inom sjöfartsnäringen. I och för sig har man redan i tidigare undersökningar varit inne på frågan om kvinnans roll både som yrkesverksam till sjöss och som part i en sjömansfamilj. Det har dock skett mera marginellt och nu fokuserar man sig på problemställningarna kring kvinnan som yrkesarbetande i en totalt mansdominerad yrkesvärld. Denna fråga är inte unik för sjöfartsnäringen och delegationen tror därför att undersökningen när den är klar och publicerad kan få stor betydelse för diskussionen inom och dokumentationen av andra yrkesgrupper.

Att ämnet är angeläget och väcker engagemang avspeglas inte minst i massmediadebatten. Samma språk talar följande passus i ett intervjuvar från en av deltagarna i museets intervjugrupp, Anna-Lena Johansson: "jag jobbar numera i en mansdominerad bransch,

byggbranschen, och har mina erfarenheter därifrån. Det ni gör är otroligt viktigt för alla oss som jobbar och kämpar med "gamla" värderingar och attityder. Att dokumentera och granska vår nutid hjälper oss att skapa vår framtid. Tack för att ni gör detta!!!"

Vem bevarar det industrihistoriska arvet

Regeringens beslut

På förslag av Delegationen för industrisamhällets kulturarv beslutade regeringen 2000-05-04 att bevilja Värmlands museum ett bidrag på 180 000 kronor för genomförande av projektet Vem bevarar det industrihistoriska arvet? Genom projektet avser museet bl.a. att följa upp och analysera de senaste 30 årens arbete med industrihistoria och industriminnesvård i Värmland. I projektet ingår ett nordiskt seminarium kring de belysta frågorna samt en slutrapport. Värmlands museum skall den 1 mars 2001 lämna en redovisning av bidragets användning till Regeringskansliet (Kulturdepartementet) och till Delegationen för industrisamhällets kulturarv.

Projektets syfte enligt ansökan

Värmlands museum har sedan 1968 målmedvetet och långsiktigt arbetat med länets industrihistoria och industriminnesvård. Museet tillhör därmed pionjärerna bland museer och kulturmiljövård i Sverige i att systematiskt dokumentera, bevara, vårda och levandegöra fysiska lämningar och minnen inom detta ämnesområde. År 1977 inrättades en särskild tjänst vid museet som industriantikvarie och redan år 1972 bildades Föreningen Värmländska industriminnesmärken som är en sammanslutning av de företag som äger industribyggnaderna, kommunerna där objekten ligger samt Värmlands museum och Länsstyrelsen. Föreningen förvaltar idag 11 anläggningar, de flesta byggnadsminnen.

I drygt 30 år har således det industrihistoriska kulturarvet varit en del av Värmlands museums löpande verksamhet. Mot denna bakgrund önskar museet utvärdera detta arbete i syfte att utreda och analysera en rad problem- och frågeställningar under följande rubriker: Vad har bevarats? Vems industrihistoriska arv är det som bevarats? Vilka förvaltningsformer förekommer? Hur sker levandegörandet? Värmlands museum önskar genomföra denna utredning under år 2000. Avsikten är att presentera resultatet dels i en

skriftlig rapport dels i ett nordiskt seminarium för att föra ut de värmländska erfarenheterna.

Projektets genomförande

Som framgår av regeringsbeslutet skulle projektarbetet vara avslutat den 1 mars år 2001. På grund av förändringar i personalsammansättningen sökte emellertid och erhöll museet uppskov. Projektet är nu avslutat med publiceringen av rapporten Vem bevarar det industrihistoriska arvet – En lägesrapport över arbetet med den värmländska industrihistorien. Den aviserade konferensen om industrisamhällets kulturarv hölls den 15-16 november 2001 på Värmlands museum i Karlstad. Rapporten har utarbetats av Petra Eriksson vid Värmlands museum.

Beskrivning av projektet

Arbetet med den nu avslutade rapporten överensstämmer, vad beträffar syfte, inriktning och metod, med de riktlinjer som angavs i anslagsansökan till delegationen. I ett inledande metodavsnitt betonas att rapporten bygger på befintligt material i form av inventeringar och kulturmiljövårdsprogram mm. En enkät sändes ut med frågematerial till kultur- och turistansvariga i länets samtliga kommuner men av 16 kommuner svarade endast fyra. Materialet gick därför inte att använda till en länstäckande skildring och analys. I metodavsnittet behandlas de frågeställningar som varit styrande för arbetet och som redovisats ovan. Här preciserar Petra Eriksson också några av de definitioner som hon har använt som industrihistoria, det industrihistoriska arvet, industriellt kulturarv och industriminne.

Den värmländska industritraditionen har sina rötter i medeltiden, kanske 1300-talet och är ända in på 1800-talet så gott som helt knuten till järnframställning och järnhantering. Industrin är framför allt lokaliserad till de östra delarna av Värmland beroende på tillgången av brytbar malm. Från början var hanteringen organiserad i bergslag med bergsmän som ägde andelar i gruvan och masugnshyttan. Därifrån gick tackjärnet till hammarsmedjan för tillverkning av smidbart stångjärn. Såväl gruvhanteringen som hytt-driften tärde hårt på skogen och på 1600-talet förbjöd Bergskollegium allt stångjärnssmide i Bergslagen. Detta ledde till att vi nu fick en spridning av järnbruken till andra delar av Värmland. Man sökte sig då framför allt till älvdalarna med goda transportmöjligheter, tillgång till vattenkraft och skogsmarker.

Med det sena 1800-talets omvandling av järnframställningsmetoderna slås många av de små järnbruken ut och verksamheten koncentreras till ett fåtal stora anläggningar. Nu får också skogsvaruindustrin en stor betydelse med sågverk, massafabriker och pappersbruk. Kring sekelskiftet 1800/1900 börjar vattenkraften att utnyttjas genom anläggning av kraftverk med början år 1891 för att under 1900-talet byggas ut till en storindustri. Värmlandsindustrin kan således sägas ha varit baserad på naturtillgångarna skog, järnmalm och vattenkraft. Järntillgången har också varit betydelsefull för verkstadsindustrin som växer fram under 1800-talets andra hälft. Till skillnad från råvaruindustrin söker sig verkstadsföretagen till städer och stadssamhällen.

Efter den industrihistoriska genomgången tar rapporten upp frågan om lagskyddet för de industrihistoriska miljöerna. Av 70-talet byggnadsminnen i Värmlands län har 11 anläggningar direkt anknytning till industrihistorien och då framför allt till järn- och stålindustrin. En inte oväsentlig del av det äldsta industrihistoriska arvet har ett lagstadgat skydd som fasta fornlämningar. Det är fråga om övergivna anläggningar som hyttrruiner, övergivna gruvområden, dammvallar, slaggförekomster, stånggångslämningar m.m. Även här gäller det framför allt östra Värmland.

Kommunerna har stora möjligheter enligt PBL att säkra skyddet för de kulturhistoriska miljöerna. Rapporten granskar kulturmiljöprogrammen för de två kommunerna Storfors och Grums och finner att båda lyfter fram det industrihistoriska arvet. Även i kommunernas översiktsplaner sker detta. När det gäller kulturmiljövårdens riksintressen enligt Miljöbalken så finns i Värmlands län sammanlagt 41 utpekade områden. Av dessa har 13 en utpräglat industrihistorisk karaktär och här rör det sig framför allt om det bergshistoriska arvet och en tyngdpunkt på östra Värmland och särskilt Filipstads kommun med 9 områden.

Vid sidan av de byggnadsminnesförklarade eller på annat sätt skyddade industrimonumenten finns i Värmland ett stort antal så kallade arbetslivsmuseer. Jan af Geijerstam har i sin bok "Arbetets historia" förtecknat och beskrivit ca 1000 arbetslivsmuseer i Sverige varav 40 har antecknats i Värmlands län. Vid sidan av de traditionella bruksmiljöerna finner vi här också museer som Mariebergs sjukhusmuseum i Kristinehamn, Ölme diversehandel, Karlstads skolmuseum och Tandläkarmuseet i Sunne.

I fyra fallstudier redovisar rapporten olika sätt att tillvarata det industrihistoriska arvet och börjar med Föreningen Värmländska Industriminnen. Föreningen bildades år 1973 som ett försök att

skapa en långvarigt hållbar lösning på problemet hur man skall kunna bevara kulturhistoriskt värdefulla men övergivna eller oanvända industrianläggningar. Föreningen består idag av kommuner, företag och föreningar som genom ägande eller förvaltning av intressanta industrihistoriska anläggningar har rätt att inträda i föreningen. Föreningen äger två anläggningar och har förvaltningsavtal för ytterligare nio som ägs av företag, kommun eller förening. Den övervägande delen av de elva industriminnena utgörs av gruvor och hyttor. Undantagen är martinverket i Munkfors, bessemerverket i Hagfors och Dejefforsens kraftstation. Samtliga utom två är helt eller delvis byggnadsminnen.

I en genomgång av kommunen som bärare av det industrihistoriska arvet betonas att eftersom endast 4 av länets 16 kommuner svarat på den utskickade enkäten så blir strukturen otydlig. Det som hittills har lyfts fram i och av kommunerna tillhör nästan uteslutande de tunga basnäringarna. Från kommunalt håll upplever man att det är de ideella krafterna, eldsjälarna, som lyfter fram och tar initiativ till ett bevarande. De 4 kommuner som svarat på enkäten säger sig alla vara intresserade av och avser att arbeta med det industriella arvet. Det är på kommunal nivå de bästa förutsättningarna finns för en förankring av det industrihistoriska arvet. Men kulturmiljövården och industriminnesvården är helt avhängig av det eventuella personliga engagemang och intresse som de kommunala tjänstemännen och politikerna har.

Beroendet av lokala eldsjälur visar nästa exempel som rapporten tar upp nämligen Lesjöfors museum. Industriorten var helt beroende av Lesjöfors AB som gick i konkurs år 1985 och därmed avslutade en 300-årig industritradition. En enskild eldsjäl, konstnären Lars-Erik Vänelöf, lyckades entusiasmera kommunen och invånarna och man lyckades skapa ett museum i det gamla gjuteriet som har fått stor betydelse för bygden.

Det sista exemplet som tas upp i rapporten är projektet Bergsmän och bruksfolk som till vissa delar är EU-finansierat. Syftet är att åstadkomma ett nätverk av besöksvärda industriminnen av ungefär samma typ som Ekomuseum Bergslagen. Det är alltså i första hand inte fråga om ett bevarande utan snarare att stimulera besöksnäringen.

I en avslutande summering konstateras att de delar som har bevarats och som värddas av det värmländska industriarvet i huvudsak består av den tunga råvaruindustrin, gruvområden, hyttor och järnbruk. Det är en mansdominerad industrimiljö där också bevarandekrafterna är mansdominerade. När det gäller den mera differentie-

rade verkstadsindustrin och övriga industrin från 1900-talet är situationen betydligt sämre.

Rapporten avslutas med en diskussion om framtiden och inriktningen av det fortsatta arbetet. Här konstateras bland annat att det är monumenten som blivit bevarade. För framtiden krävs en mer nyanserad bild där man beaktar den helhet som industriarvet består av. Inte minst måste det immateriella arvet belysas på ett helt annat sätt en hittills. Petra Eriksson diskuterar möjligheten att genomföra kommunbaserade inventeringar för att kunna täcka hela Värmland ur alla aspekter. Hon vill också se en utveckling av BISK-gruppens arbete. (Bevarandet av industrisamhällets kulturarv).

Sammanfattning

Rapporten Vem bevarar det industrihistoriska arvet? och det arbete som föregått utgör en mycket värdefull granskning och summering av strävandena att bevara och säkra det industrihistoriska arvet i Värmland. Värmlands län framstår som ett pionjirlän i detta arbete med en trettioårig tradition. Många av de delvis okonventionella lösningar som arbetades fram på 1970-talet med övergripande branschinventeringar och bildandet av Föreningen värmländska industriminnesmärken har haft en avgörande betydelse för att så mycket av den värmländska basindustrin har kunnat räddas för eftervärlden.

Med tanke på den för svenska förhållanden långa traditionen i bevarandearbetet känns det nu naturligt och följdriktigt att man stannar upp och gör en uppföljning och kritisk granskning av arbetet och ställer ett antal frågor för framtiden. Delegationen instämmer i stort med de slutsatser som dras och vill understryka vikten av att arbetet vidgas från ett utpräglat monumenttänkande till en vidgad och mer samlad syn på helheten i industrisamhällets kulturarv. Rapportens kritiska synpunkter förtar dock på intet sätt värdet i det arbete som hittills utförts i Värmland.

Förhoppningsvis kan det nu slutförda arbetet och den till utformningen tilltalande rapporten utgöra ett värdefullt inlägg i den viktiga debatt som förs och måste föras inför framtiden.

Stort, fult, farligt, Regionmuseet/Landsantikvarien Skåne

Ett seminarium kring Barsebäcks kärnkraftverk och kulturarvet

Regeringens beslut

På förslag av Delegationen för industrisamhällets kulturarv beslutade regeringen 2000-11-16 att tilldela Regionmuseet i Skåne 50 000 kronor för genomförande av projektet Stort, fult och farligt? Ett seminarium kring Barsebäcks kärnkraftverk och kulturarvet. För genomförandet av seminariet svarar Industrihistoriskt forum och Regionmuseet i Skåne. Seminariet syftar till att belysa kärnkraften ur ett kulturarvsperspektiv och att rikta uppmärksamhet på det sena industrisamhällets kulturarv. Frågor som kommer att beröras gäller bevarande av fysiska anläggningar och arkivmaterial, människors upplevelser av kärnkraften m.m. Regionmuseet i Skåne skall redovisa bidragets användning till Delegationen för industrisamhällets kulturarv och till Regeringskansliet (Kulturdepartementet) senast den 1 april 2001.

Projektets syfte enligt ansökan

Kärnkraften är en omdiskuterad energikälla. I synnerhet gäller det Barsebäcks kärnkraftverk som sedan det startades under 1970-talet har varit starkt ifrågasatt. Den 1 november 1999 stängdes en reaktor i Barsebäck som första ledet i avvecklingen av den svenska kärnkraften. Stängningen av Barsebäck har varit lika kontroversiell och omdiskuterad som anläggningen själv. Barsebäck kan därför ses som en symbol inte bara för en omdiskuterad energiteknik utan även för industrisamhället och dess olika dimensioner. Debatten har gällt kärnkraftens säkerhet men det har också förts ett vidare resonemang om människans utnyttjande av naturen, synen på ekonomisk och industriell tillväxt och det moderna industrisamhället i stort.

Syftet med seminariet är att belysa kärnkraften ur ett kulturarvsperspektiv. Det gäller således både materiella och immateriella frågor. Till dessa hör bevarandet av de fysiska anläggningarna, av utrustning och andra objekt samt arkivmaterial. Hit hör emellertid även människors upplevelser av att ha arbetat vid kärnkraftsanläggningar, av att ha levt i närheten av dem och att ha deltagit i debatten om kärnkraftens vara eller inte vara. Dessa frågor kan belysa politiska, tekniska och samhällsliga aspekter. Ytterligare ett syfte är att få uppmärksamhet för frågor kring det sena industrisamhällets

kulturarv genom att ta upp en så pass symbolladdad anläggning som Barsebäck.

Teman lämpliga att diskutera är miljö och kulturarv, politik och kulturarv samt frågor kring bevarande av stora och komplexa anläggningar som kärnkraftverk. Dessa teman kan ses såväl i ett historiskt, ett samtida som ett framtida perspektiv.

Projektets genomförande

Som framgår av Regeringens beslut rörande sista datum för redovisning var den ursprungliga planen att seminariet skulle äga rum i början av år 2001 med redovisning den 1 april. Av olika skäl försenades projektet. Framför allt berodde förseningen uppenbarligen på svårigheten att få gehör för seminariets idéer och syften hos Barsebäcks ledning något som var en förutsättning för att projektet skulle lyckas. Tanken på att kraftverket skulle vara ett gemensamt kulturarv var helt obegriplig. Det fanns en uppenbar oro att seminariet avsåg att återigen dra igång debatten om kärnkraftens vara eller inte vara, en fråga som är mycket känslig på arbetsplatsen där personalen känner sig utsatt och uthängd.

Dessa och andra svårigheter kunde dock övervinnas så småningom och seminariet kunde genomföras den 25 – 26 september 2001 med cirka 35 deltagare. Den första dagen var förlagd till Barsebäcks kärnkraftverk, den andra till Lund. Idén och initiativet till seminariet om Barsebäck och kulturarvet kommer från Industrihistoriskt Forum och där har seminariet ännu inte utvärderats. Detta kommer att ske till hösten när dokumentationen är färdig.

Beskrivning av projektet

Projektet är således ännu inte slutredovisat och följande beskrivning bygger därför på underhandsmaterial som överlämnats av Regionmuseet i Skåne.

Ett uttalat syfte med seminariet var ju att det skulle ge ett så brett perspektiv som möjligt på frågeställningarna kring kärnkraften och Barsebäck. Det var därför nödvändigt för arrangörerna att få en medverkan från kraftindustrin vid sidan av representanter för historisk och kulturhistorisk forskning och kulturmiljövården. Här mötte man samma svårigheter som när det gällde ett engagemang från Barsebäck. Det fanns ingen förståelse för frågeställningen och man anade en misstänksamhet kring syftet – att det egentligen handlade om för eller emot kärnkraft. Först när Vattenfall centralt deklarerade att man stödde projektet genom sitt engagemang i

Industrihistoriskt Forum lossnade det och man kunde få kvalificerade föredragshållare.

Det är en omöjlighet att komma ifrån de politiska aspekterna när det gäller svensk kärnkraft och i synnerhet Barsebäck. Redan i ett tidigt skede av planeringen hade därför Industrihistoriskt Forums AU uttryckt en önskan att få de tre linjegenralerna från kärnkraftsomröstningen 1980 att medverka i seminariet. Av de tre tackade Lennart Daléus omedelbart ja till inbjudan medan Per Unckel tackade nej och Rune Molin inte svarade alls. Inte heller försök att få med andra dåtidens ledande politiker och debattörer lyckades, varför Lennart Daléus ensam fick svara för det politiska perspektivet.

En grundförutsättning för seminariet och dess diskussioner var den första dagens besök i kraftverket och visningen av det. Därefter följde sammanlagt elva föredrag förutom gemensamma diskussioner i ämnen med relevans för Barsebäck och kärnkraftindustrin.

Kärnkraftsindustrin och dess roll i samhället kan bara beskrivas och förstås i ljuset av teknik, politik och miljö. Därför var det nödvändigt att dessa perspektiv fanns med i seminariet. Därtill kommer det historiska perspektivet som kärnkraftens idéhistoria och dess kulturella sammanhang samt frågor kring hur ett kulturarv konstrueras. De olika föredragshållarna och debattörerna försökte på ett så allsidigt sätt som möjligt belysa kärnkraftsindustrin ur dessa olika perspektiv och ge förutsättningar för en bred och djup diskussion kring Barsebäck som kulturarv.

När den slutliga redovisningen föreligger under hösten 2002 kommer förhoppningsvis komplexiteten kring det aktuella problemkomplexet framstå än tydligare än vad som här har varit möjligt redovisa.

Sammanfattning

Det är nog ingen tillfällighet att två av de anslagsbeviljade projektprojekten tar upp problem kring kärnkraften och Barsebäck. DISK-projektet behandlade ju i en av sina workshops dessa frågor. Kulturmiljövården har alltid haft problem med det korta perspektivet när det gäller bevarandefrågorna. Detta tydliggörs till exempel i redovisningen av storstadsprojektet kring efterkrigstidens bebyggelse miljöer. Vad som ytterligare komplicerar frågorna kring kärnkraftsanläggningarna i allmänhet och Barsebäck i synnerhet är den oerhört starka symbolladdningen.

Om man bortser från denna symboladdning är annars inte kulturarvsfrågorna kring kärnkraftsverken unika. Vi möter samma problem i flera fall när det gäller den tunga 1900-talsindustrin i Sverige. I essäsamlingen Industrisamhällets många ansikten, som ingår som en del i detta slutbetänkande, tar Kjersti Bosdotter upp den nedlagda blygruvan Laisvall i Arjeplogs kommun som av arbetarna på platsen länge kallades för "dödens gruva". På samma sätt behandlar Helena Westin i en artikel i Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1999 – 2000 under rubriken Stallbacka industriområde – kan det vara kulturarv? problemen kring den nedlagda elektrokemiska industrin i Trollhättan. Hur ställer vi oss till att bevara miljöer präglade av miljöförstöring och onda minnen.

Såväl det korta perspektivet som frågorna kring industrisamhällets kulturarv från 1900-talet kräver nya angreppssätt från såväl forskningen som kulturmiljövården. Vi måste få till stånd en själv-rannsakan inom sektorn och en ständigt levande och förutsättningslös diskussion.

Därför är seminariet "Stort, fult, farligt?" oerhört viktigt som ett tungt inlägg i denna viktiga debatt. I seminariet deltog 35 personer. Det får inte stanna härvid. Enligt delegationens uppfattning är det en nödvändighet att en redovisning och dokumentation av seminariet kan tryckas och ges en allmän spridning.

Projekt berättar

Programutveckling, Motorfabriken Pythagoras

Vad är Pythagoras?

På slutningen upp mot Södra Stadsberget i Norrtälje alldeles i kanten av stadskärnan ligger en fabriksanläggning av tegel med plåttak av sågtandstyp med takfönster. På gården står en bodbyggnad av trä och ett litet bostadshus också av trä. Fabriken har pannhus med tegelskorsten och hela anläggningen ser ut som en gammal fabrik ska se ut. På ena gaveln hänger en skylt där det står Motor AB Pythagoras. De första delarna av anläggningen började uppföras år 1898 och fabriken som den ser ut idag stod färdig 1916. Företagets bärande produkt var tändkulemotorn och verksamheten tynade långsamt av under 60- och 70-talen för att definitivt upphöra 1979.

År 1984 gav fabriken uttryck för det djupaste förfall. Fastigheten hade köpts av Anders Diös Byggnads AB som sökte rivningslov för

hela anläggningen för att uppföra bostäder på platsen. En räddningsaktion startades av enskilda i Föreningen Pythagoras vänner tillsammans med kulturmiljövårdande myndigheter lokalt, regionalt och centralt. Efter många märkliga turer under sex år med bl.a. en interimistisk byggnadsminnesförklaring och en motion med positiv behandling i Riksdagen kunde fabriken räddas och i januari 1990 bildades Stiftelsen Motorfabriken Pythagoras med Norrtälje kommun och Föreningen Pythagoras vänner som stiftelsebildare.

I dag är bilden helt annorlunda. Fabriken är helt iståndsatt och ger en god bild av en typisk industri från tidigt 1900-tal. Pythagoras är byggnadsminnesförklarat men det är egentligen först när man kommer inomhus som man förstår den självklara anledningen. Då inser man att detta inte är någon fabrik utan ett Törnrosaslott där tiden stått stilla om inte i hundra så åtminstone i åttio år. Hela produktionsapparaten liksom kontorsmiljön är praktiskt taget helt intakt och detta tillsammans med ett bevarat företagsarkiv och en stor samling gjutmodeller gör Pythagoras till en viktig kunskapskälla.

Anslagsansökan och regeringsbeslut

De första åren efter stiftelsebildningen var uppfyllda av arbete för att sätta fabriken i stånd och det gällde såväl byggnader som maskiner. Efter fem år kunde vi slå av på takten och börja en verksamhet med visningar för allmänheten och en begränsad programverksamhet. Men vi kände att det började gå rutin i arbetet och vi behövde börja tänka på framtiden. Vi behövde arbeta fram en framtidsvision över hur vi skulle utveckla arbetet, men det var svårt att få tid över.

Våren år 2000 lämnade vi därför in en ansökan till Delegationen för industrisamhällets kulturarv för att få möjlighet att genomföra en utredning om Pythagoras framtid. En ansökan för samma ändamål gick samtidigt till Länsstyrelsen i Stockholms län. I beslut 2000-10-12 anslag regeringen enligt förslag från delegationen 230 000 kronor som skulle användas "för ett projekt som innebär framställning dels av en utredning av den egna framtida verksamheten, dels av en rapport som skall kunna fungera som ett discussionsunderlag kring hur de kulturhistoriska värdena i Sveriges arbetslivsmuseer skall kunna bevaras, hanteras och utvecklas". Samtidigt anslag Länsstyrelsen i Stockholm sammanlagt 110 000 kronor varav 60 000 var reserverade för en arkitektutredning om en eventuell tillbyggnad.

Hur vi gick tillväga

Till utredare utsåg stiftelsens styrelse sin ordförande, förre länsantikvarien Jan-Bertil Schnell. Vi tog god tid på oss, drygt ett år och arbetet bestod av flera moment. Vi hade många diskussioner dels inom styrelsen men framför allt mellan utredaren och museichefen Fred Andersson då vi dammade av gamla policydokument. Vi gick igenom aktuell litteratur kring länets industrihistoria och om arbetslivsmuseer. Vi tog en mängd kontakter och hade samråd med myndigheter och institutioner lokalt, regionalt och centralt. Vi gjorde en längre studieresa till Västra Götaland för att se hur andra hade det. Vi kontaktade också arkitekten Torbjörn Almqvist på AIX Arkitekter och diskuterade gemensamt fram en tänkbar lösning för en tillbyggnad. För att kunna leva upp till den ståtliga formuleringen i regeringsbeslutet om ett diskussionsunderlag för arbetslivsmuseer gav vi en relativt grundlig redovisning av företagets historia och satte in Pythagoras i sitt historiska sammanhang. Vi skildrade också räddningsarbetet som ett exempel för andra.

Vad vi kom fram till

Den absoluta värdekärnan i Motorfabriken Pythagoras är den intakta produktions- och kontorsmiljön tillsammans med det fullödig arkivet och samlingen av gjutmodeller. Detta skall även i fortsättningen vara basen i verksamheten. Kring denna bas vill vi bygga ut en publik verksamhet med basutställningar, tillfälliga utställningar och programverksamhet. Vi vill ordna upp arkivet och bygga upp ett industrihistoriskt bibliotek för att ge plats och möjlighet för forskning i för Pythagoras aktuella ämnen. Vi vill skapa kontakt med universitet, högskolor, föreningar, privatforskare och företag för att göra Pythagoras till ett näringslivshistoriskt centrum. Vi vill tillsammans med skolan bygga ut verksamheten för barn och ungdom där arbetslivshistoria och mekaniska principer blir viktiga ämnen.

För att få plats med allt detta måste vi ha ett utökat lokalutrymme. Detta kan ske genom tillbyggnad av ytterligare ett skepp till den befintliga pack- och provkörningshallen Varggropen till en beräknad kostnad av ca 10 mnkr. Här får vi dessutom plats med reception och en servering, gärna i form av ett gammaldags ölkafé.

Effekterna av projektet

Genom de beviljade anslagen fick vi äntligen arbetsro och kunde arbeta fram ett måldokument som ger en fast grund för den framtida planeringen och detta var ju också huvudsyftet. Men projektet fick också andra positiva effekter av närmast psykologisk karaktär som är svåra att mäta i siffror. Det är roligt att få statsbidrag. Det är en klapp på axeln och ett belägg för att Pythagoras och vårt arbete bedöms som viktigt från centralt statligt håll. Det fungerar också som en katalysator lokalt och det uppmärksammades inom kommunen och av lokalpressen och underströk att Pythagoras är ett viktigt inslag i Norrtäljes kulturliv. Utredningsarbetet gav oss också tillfällen till utökade och värdefulla kontakter.

När rapporten låg färdig kunde vi presentera den vid ett möte i fabriken den 15 december 2002 för en utvald skara från Kulturdepartementet, Delegationen för industrisamhällets kulturarv, Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen, kommunpolitiker och representanter för det lokala näringslivet. Rapporten fick ett positivt mottagande och med den som utgångspunkt har vi nu tagit upp diskussioner med företrädare för kommunen om hur fortsättningen skall se ut. Vi har inlett ett samarbete med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Stockholm och Stockholms Företagsminnen kring ett forskningsprojekt för att utnyttja potentialen i Pythagoras arkiv. Kort sagt har projektet motsvarat våra förväntningar.

Norrtälje i maj 2002

Jan-Bertil Schnell

Projekt Fredriksfors, Dellenbanans vänner

Syftet med projektet

Var att göra en del av Dellenbanan, sträckan Delsbo – Fredriksfors, till en elektrifierad museijärnväg. Förhoppningen var att detta bara skulle bli den första etappen i ett större projekt, att göra hela Dellenbanan till museijärnväg, helst i kombination med godstrafik.

Projektet föddes våren 2000. Riksantikvarieämbetet hade ett par år tidigare, med stöd från Länsstyrelsen och Länsmuseet, föreslagit att banan skulle byggnadsminnesförklaras. Banverket och Hudiks-

valls kommun var dock inte intresserade och nu verkade det som att hela projektet skulle rinna ut i sanden.

För att väcka liv i projektet satte vi som mål att på tre år rusta åtminstone delen Delsbo – Fredriksfors för museitrafik. Vi sökte därför bidrag från Delegationen och bad Banverket om ett nyttjanderättsavtal. Det blev tvärstopp med en gång. Kommunen ville bygga en ny busstation mitt på spårområdet i Delsbo, och mot den bakgrunden kunde inte Banverket ge oss tillträde till banan.

Istället för att rusta banan och renovera tåg fick vi nu lägga all kraft på att försöka ändra kommunens planer. Busstationsförslaget var illa genomtänkt och flera av de remissvar som kommunen fick in var också kritiska.

Rivstart efter bidragsbeslut

I februari fick vi besked att vi beviljats 50 000 kronor av Delegationen. Då vände allt. Kommunen drog tillbaka busstationsförslaget och när vi strax efteråt även fick 50 000 kronor från Länsstyrelsen kunde vi sätta full fart med planeringen inför sommaren 2001.

I midsommarhelgen ordnade vi en "Dellenbanans Dag" i Delsbo, med bl.a. det första svenska mästerskapet i cykeldressin. Evenemanget blev också startskottet för ett par "rallarveckor" när vi tillsammans med volontärer från hela Europa, och med maskinell hjälp från spårbyggnadsföretaget Rosenqvists i Hudiksvall, bytte slipers och röjde sly. Det blev en mycket lyckad sommarsäsong på alla sätt. Nu var vi äntligen igång!

Sjuårsplan

Under hösten utarbetade vi en "sjuårsplan" för att visa hur vi ville gå vidare med projektet sen vi väl uppnått det första etappmålet, Fredriksfors (sjuårsplanen finns på vår hemsida på <http://www.dellenbanan.nu>). Vi presenterade den för Länsstyrelsen och redovisade också vårt behov av pengar för vinterns verksamhet, 160 000 kronor. Dels behövde vi pengar till en projektledare som kunde planera för nästa sommars verksamhet, dels behövde vi pengar för att kunna transportera hem 3 000 slipers, som Banverket skänkt oss.

Vi sökte därför 80 000 kronor från Länsstyrelsen och lika mycket av Delegationen. För sommarens verksamhet sökte vi 660 000 kronor från den regionala fonden Mål 2 Norra. Pengarna från Länsstyrelsen beviljades i december, vilket gjorde att vi kunde hämta våra slipers. Däremot fanns det inga pengar kvar hos Delegationen, men kanske kunde Kulturdepartementet bidra istället?

Inga pengar men mycket att förbereda

Inför sommaren var det mycket som måste förberedas redan under vintern. Vi kunde inte vänta med det arbetet till den 17 april, när Mål 2 Norra skulle ta beslut. Då riskerade vi att ha pengar, men ingen planerad verksamhet att använda pengarna till.

Samtidigt kunde inte föreningen anställa någon projektledare, eftersom vi inte visste om vi skulle få några pengar att avlöna denne. Resultatet blev att jag som föreningens ordförande ägnade större delen av vintern åt planerings- och förberedelsearbetet, i förhoppning om att kunna avlönas senare. Dessutom lät det inte omöjligt att vi till slut skulle få de 80 000 kronorna från Kulturdepartementet, även om vi inte hade några löften om detta.

Mot bakgrund av att vi fått slipers av Banverket (till ett värde av 450 000 kronor) utgick vi ifrån att det inte skulle bli några problem att få ett nyttjanderättsavtal även för sommaren 2002. Därför kom det som en chock när Banverket meddelade att man inte var beredda att skriva något avtal alls. Efter ett längre möte med Mellersta banregionen, och med stöttning från Länsstyrelsen, fick vi till slut ett avtal, men bara fram till september.

Den 17 april fick vi avslag på vår ansökan. För att gardera oss hade vi även lämnat in en ansökan till Länsstyrelsens regional-ekonomiska enhet, men inte heller här var man beredd att säga ja. Man vågade inte satsa en större summa pengar i Dellenbanan, när det var osäkert om Banverket skulle acceptera någon verksamhet efter september 2002. Nästa steg kommer därför nu att bli ett möte mellan Länsstyrelsen, Banverket och kommunen i juni.

Ohållbar situation

Under tiden har vår ekonomiska situation blivit alltmer ohållbar. Efter 17 års arbete har vi inga egna medel att satsa, och har därför måst skjuta den planerade banupprustningen på framtiden. Kvar av sommarens planerade verksamhet är Dellenbanans Dag, till vilken vi fått både Leadermedel och sponsring från JAK Medlemsbank, samt uthyrning av våra tre cykeldressiner.

Även för mig personligen är läget nu prekärt. Jag har fått anstånd med preliminärskatten en tid, men i månadskiftet maj – juni går skulden över till Kronofogden. Förutom de problem som detta innebär för mig och mina möjligheter att driva min rörelse vidare, innebär det också en belastning för föreningen. En organisation som har en ordförande som hamnat hos Kronofogden på grund av obetalda skatter riskerar att betraktas som oseriös.

Avgörande möte

Mötet i juni är förmodligen avgörande för oss och för projektet. För att det ska kunna fortsättas och fullföljas krävs att alla parterna, Länsstyrelsen, Banverket och kommunen är eniga. Säger någon av dem nej så innebär det nog slutet på 17 års arbete. Å andra sidan kan det ju bli ett ja, och då har vi alla viktiga parter med på projektet.

Tvekan är utan tvekan vårt största problem just nu. Det är ju Banverkets tvekan som gör att Länsstyrelsen i dagsläget inte törs ställa upp med ytterligare pengar. Banverket tvekar eftersom dom vet att Hudiksvalls kommun åtminstone tidigare har motarbetat projektet. Hudiksvalls kommun tvekar eftersom dom ser risken att kommunen till slut får ta på sig en kostsam rivning av banan, om Banverket lämnat scenen.

Vi har fått ett mycket starkt stöd för idén att tillskapa en museijärnväg med eldrift, från Tekniska Museet, Tekniska Högskolan, Järnvägsmuseum, Läns museet, Länsstyrelsen och inte minst från Delegationen. När det stödet manifesterade i form av ett bidrag i reda pengar vintern 2001 ledde detta till att det lästa läget öppnades och vi kunde komma igång med projektet. Nu riskerar Banverkets tvekande hållning att sprida sig till flera, och leda till att processen avstannar helt. Ett uttalat stöd från staten, manifesterat i form av ett ekonomiskt bidrag, vore det bästa som nu kunde hända för att få parterna att känna det stöd, uppifrån, som gör att projektet kan rulla igång igen.

Utan tvekan.

Med vänliga hälsningar

Sigurd Melin, ordf.

0650-301 40

Folkbiblioteken och det industriella kulturarvet, Västra Götalands folkbibliotek

Regionbibliotek Västra Götaland har som ett av sina mål att låta en helhetssyn på ABM-området (samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer) vara styrande i sitt arbete. Därför faller ett industrihistoriskt projekt väl innanför ramarna för regionbibliotekets verksamhet.

Projektets mål

- Att en modell utarbetas för hur biblioteken kan vara lokala resurser i arbetet med det industriella samhällets kulturarv.
- Att lokal verksamhet med anknytning till industriminnesområdet stärks.
- Att konkreta samverkansformer mellan arkiv, bibliotek och museer utformas.
- Ett ökat samarbete mellan arkiv, bibliotek, museer och studieförbund i regionen.
- Ökat folkbildningsarbete i kommunerna.
- Att nya samarbetsformer mellan kulturarvsinstitutioner, fackföreningsrörelse och näringslivsföreträdare upprättas lokalt.
- Ett ökat kommunalt intresse för frågor som rör det industriella samhällets kulturarv.
- Nya nätverk mellan befintliga aktörer inom fältet.
- Ett ökat synliggörande av intressant lokal verksamhet gentemot regionen och nationen.

Genomförande

En styrgrupp skapades hösten 2001. Den hade sitt första möte den 26 november då förslagen till delprojekt presenterades.

Delprojektens ansökningar behandlades vid ett styrgruppsmöte den 6 februari 2002. Ett sista möte hålls den 6 juni.

Ett gemensamt möte för de blivande delprojekten hölls 5 februari på Älvstrandens bibliotek. Vid mötet träffades de deltagande och gavs tillfälle till att presentera sina idéer och diskutera möjliga former för samverkan. Ytterligare ett möte hölls 15 maj i Stenungsund där projekten redovisade hur långt de kommit.

Katarina Dorbell som arbetar med Barnens bibliotek på Internet deltog för att diskutera att ett ABM-perspektiv läggs på Barnens Bibliotek *. Ett antal intressanta idéer väcktes.

Projektledarna har under projekttiden deltagit i möten med det Industrihistoriska museinätverket i Västra Götaland samt möten av ABM och industrihistorisk karaktär. På så sätt har vi bidragit till att förstärka det nätverk som bildats genom de olika delprojekten.

Ytterligare ett möte mellan de deltagande planeras i augusti.

Projekttiden skall avslutas med en konferens på Innovatum i Trollhättan 11 oktober men de flesta projekten fortsätter som ordinarie verksamhet.

*De 5 delprojekten:**Tranemo:*

En dokumentation om textilindustrin genomförs i samverkan mellan skolan, Borås textilmuseum, Tranemo bibliotek och hembygdsföreningen

Textilmuseet och hembygdsföreningen har förberett intervjufrågor som elever i årskurs åtta och nio ställer till personer som arbetat inom textilindustrin. Svaren bearbetas och läggs in i den lokala databas som skapas inom projektet. Resultatet publiceras också på nätet. Informationshanteringen och tillgängliggörandet står biblioteket för. En modell till databas har tagits fram i Tranemo som gör den tillgänglig för användning i Stenungsund och andra bibliotek.

Gullspång

Gullspånga bibliotek arbetar tillsammans med Forsviks bruk: En utställning på Gullspånga bibliotek baserad på det material av äldre fotografier och texter som hämtas från biblioteket och närliggande arkiv. Utställningen har aktualitet i samband med en nyss avslutad industrihistorisk inventering i Gullspång.

Trollhättan

Trollhättans bibliotek samarbetar med Innovatum om att utarbeta en modell för en industrihistorisk webbportal. Den har sin utgångspunkt i det lokala biblioteket, Trollhättan, men är tillämpbar för alla folkbibliotek i regionen.

Grunden i portalen skall vara vägar in i bibliotekets material-samling varvid man så långt möjligt integrerar portalen med bibliotekskatalogen och framförallt presenterar informationen på ett klart och överskådligt vis.

Utifrån detta konstrueras en struktur för portalen vilken förutom bibliotekets material skall inrymma teman som

- lokal industrihistoria
- regional industrihistoria
- pågående regionala industrihistoriska projekt

Göteborg

I samarbete med varvshistoriska föreningen och Göteborgska tidspeglar har Älvstrandens bibliotek under de senaste åren arbetat för att på olika sätt lyfta fram Lindholmenområdets och varvens historia. Under våren 2002 andordnas fyra berättarkvällar, då människor

som har eller haft anknytning till bostadsområdet och/eller varvet samlas i biblioteket. Berättarna intervjuas senare och vårens träffar med ca 250 deltagare kommer att resultera i en CD-romskiva.

Stenungsund

Kulturarv Stenungsund - den nya mötesplatsen - är en webbaserad utställning kopplad till Stenungsunds biblioteks hemsida. Stenungsundsprojektet är ett delprojekt inom Bohusläns Museums projekt "Oil field Girls. Petrokemisk industri i Stenungsund". I denna interaktiva utställning kommer de föremål, bilder och minnesmaterial som har samlats in i projektet att exponeras. På så vis blir det insamlade materialet tillgängligt för Stenungsundsborna. (Något om samhällets korta tid som industrisamhälle - kom inte på nåt bra)

Dalsland

En studiecirkel i ABF:s regi om bilklädselsömnad för Volvo och Lear genomförs i Bengtsfors. Cirkeldeltagarna har i projektet kunnat göra en studieresa till utställningen "Finska kvinnor i textilindustrin" på Textilmuseet i Borås. I ett samarbete med Dalslands folkhögskola har de fått utbildning i utställnings- och framförandetekniker och om upphovsrättsfrågor helt enligt deras önskemål. Utställningen kommer att visas i bibliotekets konsthall i november 2002.

Måluppfyllelse

Projektet har avrapporterat under mötet i Stenungsund 15 maj. I de flesta fall är projektet relativt nystartade och kommer ej att kunna slutföras före hösten. I något fall kan en mindre justering av projektinnehållet bli aktuell.

Effekter

Barnens bibliotek ABM –samarbete skapas

Ansökan om utbildning i databaser Innovatum – Regionbiblioteket

Vi avser att skriva förslag till magisteruppsats i ämnesord för industrihistoria till Bibliotekshögskolan i Borås

Utvecklat samarbete mellan bibliotek, folkhögskola, studieförbund, arkiv och museer i medverkande kommuner.

Människors möten i kommuner och mellan kommuner har stärkts.

*Barnens bibliotek är ett webbprojekt inom Regionbiblioteket som stöds av bl.a. Statens Kulturråd. Se: <http://www.bibl.vgregion.se/barn/index.htm>

Drömmen om ett bättre liv, Arbetets museum

"Vi har fått bekräftelse och kännedom om vår egen historia här i Virsbo. Gamla spännande händelser har kommit upp i dagsljuset. Vi har börjat prata mer och minns om gamla tider..... Många finska invandrare har funderat verkligen högt: Vad har vi fått...? Hur har vi anpassat oss egentligen i det nya hemlandet: språket, kulturen, den sociala gemenskapen...?"

Ur utvärderingen av lokalt projekt.

Utan invandringen, som pågått i alla tider, skulle Sverige, ur många perspektiv, ha blivit ett betydligt fattigare land. Men i den nutida debatt som förs i media skildras invandrare och invandring som ett problem. Arbetets museum vill med samarbetsprojektet *Drömmen om ett bättre liv* vända på begreppen och visa att invandrare och invandring alltid har varit, och fortfarande är, en stor tillgång för Sverige. Projektet vill medverka till en minskad kategorisering av in- och utvandrare genom att ta hänsyn till genus, generation, regionalitet och nationalitet.

Syften

Det fanns två huvudsyften med *Drömmen om ett bättre liv*. Det första var att öka kontaktytorna mellan svenskar och invandrare i samhället. Detta tänktes ske dels genom möten mellan arbetslivsmuseernas och invandrarföreningarnas medlemmar då utställningen växer fram och dels genom mötet mellan utställningarnas olika besökskategorier.

"Människorna i projektet ser numera museet som "sitt" och tar med sig vänner och sin familj för att visa det. Museet står för någonting annat ännu – även deras historia".

Ur utvärderingen av lokalt projektet.

Vårt andra syfte gällde de ideella föreningarna. Vi ville med satsningen fortsätta att bygga nätverk mellan arbetslivsmuseer och invandrarföreningar på regional och nationell nivå och ge de som vill utveckla sin verksamhet en chans att förverkliga sina planer. Vi ville också visa lokala och regionala myndigheter och företag att de ideella föreningar som väljer att delta i projektet har en stor potential i det lokala kulturarbetet och därför är värda ett ökat stöd och uppmärksamhet.

"En viss osäkerhet kändes mellan invandrarna och oss svenskar. Öppenheten var svår i början, vi hade en känsla av att dom inte vågade lita på oss. Initiativförmågan från dom saknades i början."

Ur utvärderingen av lokalt projektet.

Tyvär kan ovanstående mål inte beskyllas för att vara lätta att mäta men med tanke på vad vi genomfört i projektet så känner vi oss glada och stolta över vad projektet åstadkommit och anser oss till stor del ha nått våra mål.

Föreningar och museer

Målgruppen för Drömmen om ett bättre liv var lokala arbetslivsmuseer och invandrarföreningar runt om i landet. De forskningsprojekt som genomförts och de utställningar som byggdes av de lokala projekten kom att ha mycket varierade samarbetsgrupper. Nedan uppräknade föreningar är inte en fullständig uppräkning av de som deltagit i projektet utan syftar mer till att beskriva projektets mångfald; Studieförbundet Vuxenskolan (lokalt och centralt), Arbetarnas bildningsförbund (lokalt och centralt), Karlskoga finska förening, Bosnien Hercegovinska föreningen i Karlskoga, Slovenska föreningen, Finlandssvenska föreningen, Finska föreningen, Migrationsverket, Flyktningmottagningen i Ale, Marks jugoslaviska förening, Marks finska förening, Mångkulturellt forum, Komvux (SFI), Finska föreningen i Skellefteå, Romerna i Skellefteå, Lantarbetarna, Malmö högskola, Växjö universitet, Borås finska förening, Finlands generalkonsulat, Fristads folkhögskola, Industrifacket avd 10, Finska pingstkyrkan i Sjöbo, Stadsteatern i Borås, Vallonsällskapet, Östgöta vallengille, Vänorstföreningen Finspång – Yvoir, samt alla deltagande arbetslivsmuseer.

Projektets genomförande

I de lokala gruppernas arbete har ca 340 personer deltagit. Av dessa var ca 230 personer invandrare. Tillsammans med de lokala projekten har Arbetets museum genomfört 11 seminarier på olika platser i Sverige där sammanlagt 270 personer deltagit. Grupperna har tillsammans producerat 17 utställningar som ur olika perspektiv berättar om invandring till Sverige. Dessa utställningar har besökts av ca 40 000 personer under tre hektiska sommarmånader juni – augusti 2001. I Trollhättan har man i stället för utställning valt att skriva en bok, i Umeå spelade man in en video, Judiska museet i

Stockholm har arbetat med en film och Arbetarrörelsens arkiv i
Landskrona har arbetat med en minnesinsamling

	Projektägare		Utställningstitel/projekttitel
1	Gråbo – Minnenas museum	Utställning	Arbetsinvandring i Karlskoga
2	Centrum för Arbetarhistoria	Minnesinsamling	Kvinnor som följde med
3	Avesta brukshistoriska förening	Utställning	Ljus i Avesta
4	Fagersta Bruksmuseum	Utställning	Finländare fann Fagersta
5	Hults bruk, Norrköping	Utställning	Sikløjans dans
6	Judiska museet, Stockholm	Filmprojekt	Klassfotot
7	Södertälje ABF, Assyriska föreningen	Utställning	Bostadsort Södertälje
8	Kvinnomuseum, Nordmaling	Utställning	Om finsk invandring ur ett kvinnligt perspektiv
9	Olofsfors bruksmuseum	Utställning	Mötet med Sverige
10	Repslagerimuseet i Älvängen	Utställning	Vi som kom till Sverige
11	Rydals museum	Utställning	Vi skulle ju inte stanna
12	Skellefteå museum	Utställning	Tänk vad man kan drömma
13	Statarmuseet i Skåne	Utställning	Balter, betor, brytningstid
14	Textilmuseet i Borås	Utställning	Kvinnor i textilen
15	Glasbruksmuseet i Surte	Utställning	Vägen till glasbruket
16	Virso framtidsgrupp	Utställning	Krigsbarn - arbetskraft
17	Valloner	Utställning	Vallonerna hade också en dröm
18	Hagalunds tvättemuseum	Utställning	De kom över havet
19	ABF-Umeå	Videofilm	Invandrarnas kamp om arbete efter utbildning
20	Innovatums verkstadsklubb	Bokprojekt	Invandrarnas betydelse för...
21	Virso finska förening	Utställning	Haave paremmasta elämästä

För mer information om de olika projekten se hemsidan www.invandradarbetskraft.org

Deltagare i projektet

När ansökan skrevs vintern 1999/2000 sattes målet att starta 25 projekt runt landet. Under hösten 2000 fanns 26 orter med i förhandlingarna kring projektet men på grund av olika anledningar valde några grupper att inte delta i projektet och 21 lokala projekt kom att delta i Drömmen om ett bättre liv. Bland de som valt att inte delta har det funnits en rad olika orsaker bakom deras ställningstaganden. Forsbacka bruk var exempelvis på väg in i projektet men när Gävle kommun drog in alla bidrag till museet och museichefen blev uppsagd kunde man av förståliga orsaker inte delta i projektet. I Västerås har man haft problem med projektets titel och inriktningen på arbete. "Vad är det för dröm att fly till ett land där man inte får något arbete!" Hos andra har glöden falnat, ibland kanske för att vi inte träffat rätt människor. Det finns även det motsatta förloppet där man tveksamt gått med i projektet men sedan genomfört storverk. Sedan projektet startat har vi även mött reaktionen " - Men oh att vi inte visste detta, vi hade också velat vara med!"

Effekter

Ett att projektets resultat är att vi samlat in ett omfattande material och berättelser om invandrades upplevelser av att flytta till Sverige. På så sätt har vi synliggjort invandrarna och dess erfarenheter. Förhoppningsvis kommer detta insamlade material andra till gagn i sitt arbete att berätta om det mångkulturella Sverige.

"Man kunde inte handla när man kom till affärerna och inte kunde svenska... Vi visste ju inte vad det hette, så vi lyssnade på varandra... Jag hade lärt mig att säga en limpa, så jag köpte en limpa varje dag. Jag hade torrt bröd överallt hemma. Bara för att jag inte kunde säga en halv limpa så var jag tvungen att köpa en hel limpa varje gång."

Fortsättning

Efter det att utställningarna visats på respektive ort var det tänkt att projektet skulle avslutas under hösten 2001. Men alla involverade ville på något sätt ha en fortsättning på projektet. Arbetets museum har därför beslutat att genom en stor utställning lyfta fram gruppernas arbete. Den 28 september 2002 kommer Arbetets museum att inviga utställningen "Drömmen om ett bättre liv". Utställningen blir till viss del en redovisning av det arbete som

genomförts av grupperna runt Sverige. Fyra utställningar kommer att visas i sin helhet och de andra kommer att representeras i text och bild. Vidare får vi då chansen att visa upp boken från Trollhättan och Judiska museets film.

Till utställningen kommer Arbetets museum att producera en bok som kortfattat redovisar arbetet i grupperna. Denna bok kommer att publiceras i museets rapportserie.

Arbetets museum deltar i Culture 2000 projektet Migration, Work and Identity. I detta projekt samarbetar museer från Köpenhamn, Berlin, Hamburg, Steyr Manchester och Norrköping. Museerna skall genomföra egna nationella projekt samt tillsammans producera en internationell vandringsutställning. Arbetets museums bidrag till den internationella utställning blir material som tagits fram i Fagersta, Borås och Nordmaling.

För denna rapport ansvarar:

Torsten Nilsson

Arbetets museum

Laxholmen

602 21 NORRKÖPING

011 - 23 17 26 torsten.nilsson@arbetetsmuseum.se

Wooden culture, Timmerdraget

Wooden Constructions in Premodern Society- Knowledge and Methods

Projektet har sin utgångspunkt i Europarådets kampanj "Europé, a common heritage". Projektet vill genom tvåveckors workshops i vart och ett av de sju deltagande länderna uppmärksamma och öka kunskapen om förindustriella, traditionella träkonstruktioner, metoder och tekniker. Utgångspunkten är att denna kunskap till övervägande del inte kommuniceras eller utvecklas med moderna vetenskapliga metoder, t.ex. i skrift, utan att den utvecklas i praktiskt hantverk och överförs i fysiska möten mellan människor.

Sådan kunskapsproduktion skiljer sig i grunden från vår tids vetenskapliga metoder. Detta är viktigt att beakta då träbyggandet många gånger hör till de folkligt överförda traditionerna och att det i sådana traditioner finns få övriga historiska källor. Byggnaden i sig blir en mycket viktig källa för att utveckla och återvinna

kunskap och hantverkarens närvaro är nödvändig för att uttolka dessa källor.

Mål

Genom att lyfta frågorna om traditionellt träbyggnadshantverk till en europeisk nivå vill vi sprida och utveckla den kunskap som produceras inom nationella ramar, men också öka förutsättningarna att ta tillvara de ännu tillämpade tekniker och tillvägagångssätt som, utifrån vårt moderna sätt att se, kan kalla traditionella och som fortfarande är levande i många europeiska regioner. Man skulle här till stora delar fånga in kunskaper, som till en del handlar om äldre träbyggnadskunskaper, men också ger möjlighet för hantverkare och människor med lokalt kunnande att vara med i tolkningen och berättandet v sin egen historia.

Genomförande

Förutom planeringsmöten i Rumänien och Sverige har projektet hittills genomfört två av de planerade sju workshoparna. I början av maj hålls den svenska workshopen och i juli och september är det Finland respektive Frankrikes tur. Under 2003 kommer de avslutande workshoparna att anordnas i Polen och Turkiet. Förutom kontakterna på "basplanet" med deltagande, professionella hantverkarna och arkitekterna/etnologerna har kontakter också knutits med kulturarvsinstitutionerna i Turkiet, Rumänien, Frankrike, Polen, Litauen och Finland.

Det kanske mest positiva med projektet är att, troligtvis p.g.a. ämnesvalet, vi har fått se väldigt undanskymda delar av de deltagande länderna. Man kan säga att projektet uteslutande genomförs på Europas landsbygd. Det mest negativa är att vi som svenskar är van en annan form av organisation av den här typen av projekt.

Måluppfyllelse

En kunskapsöverföring över yrkesgränserna har skett. Mest framträdande hittills är att se hur arkitekterna upptäckt vilken kunskapsresurs som hantverkskunskapen utgör. För hantverkarnas del är det ännu trevande på sina håll, men vi har hela tiden strävat efter att visa på ett konkret vi satt deras kunnande har betydelse både avseende tolkningen av kulturarvet och därmed också hur det ska vårdas. Att de ska ta det som självklart att delta i diskussionen är en process som påbörjats och redan har gjort framsteg.

Effekter

Förutom ovannämnda dialog över de professionella gränserna som kommer att utvecklas ytterligare, har de genomförda workshoparna rönt stor uppmärksamhet i det lokala samhället. Dessutom genomförs vid varje workshop ett Gästprogram där vi visar upp projektet för sponsorer och representanter för kulturarvsinstitutioner regionalt och centralt.

Projektet har arbetat med en hemsida som informationskanal. Hemsidan produceras av Timmerdraget och har fram till sista april 2002 haft närmare 3 500 besök. Vidare har en videofilm ifrån den rumänska workshopen producerats. Projektet har fått ytterligare 120 000 kronor från Riksantikvarieämbetet under 2002 för att fortsätta videodokumentationen av projektet. Övriga resultat:

2 artiklar ifrån de genomförda workshoparna publiceras i kommande numret av Byggnadskultur

8 artiklar om träbyggnadskulturen i de deltagande länderna publicerade på projektets hemsida

1 svensk artikel publicerad i rumänsk tidskrift

4 artiklar, varav 2 från Sverige, från projektet publicerade i Europarådets tidskrift Naturopa

10 artiklar levererade till en bok som publiceras av Europarådet 2002. Artiklarna (2 från Sverige) belyser hela projektets hittillsvarande resultat.

Ås den 2 maj 2002

Göran Andersson
projektledare

Rädda företagsarkiven Södermanland, Riksarkivet

Projektet i praktiken - en kort beskrivning

Ett informationsutskick gjordes i mitten av februari, där vi beskrev vilka vi på Företagens Arkiv är och vad vi vill med projektet. Vi talade där också om vad projektet skulle innebära i praktiken, d.v.s. telefonkontakt längre fram och ett eventuellt besök med en kortare intervju samt en diskussion om intresset av en eventuell deponering av arkiv hos oss. Projektet har också fått uppmärksamhet genom artiklar i lokalpressen.

Sedan i början av mars arbetar vi nu med att kontakta företag per telefon samt att besöka dem. Redan efter de två första telefonsam-

talen märkte vi att det sista man ville ha kontakt med var ännu en telefonförsäljare. Därför blev det naturligt att vi fortsättningsvis framhävde intervjumomentet som orsak till besöket – utan att för den skull dölja huvudorsaken. Det har också visat sig fungera bra, nästan samtliga företag har ställt sig positiva till detta. En del företagare har kanske varit tveksamma till en början, men när intervjun kommit igång tar de allra flesta betydligt längre tid på sig för besöket än de själva bokar in från början. Och mängden extrainformation vi får på köpet vid intervjuerna är inte obetydlig. Man får inte glömma att de företag vi söker upp ofta är enmansföretag där bevarande av arkiv inte är något som prioriteras i verksamheten. Många gånger har man helt enkelt inga handlingar kvar, förutom räkenskaphandlingar inom bokföringslagens tioårsgräns. Andra enmansföretagare mår däremot väldigt mycket om sitt företags historia och i dessa fall kan det vara svårt att lämna ifrån sig handlingar som kanske följt ägarfamiljen i flera släktled. Därför fyller intervjuerna det tomrum som annars skulle uppstå i de fall inget arkiv levereras till Företagens Arkiv.

När det gäller vissa branscher, där ofta ingen fast adress eller telefonnummer finns att tillgå, har vi valt att gå andra vägar för att nå de rätta kontakterna. Detta gäller inte minst dansband och orkestrar. Här har vi fått tillgång till en del material via en lokaltidning som för närvarande följer ett antal äldre dansband i en artikelserie. Tillsammans med journalisten bakom artiklarna planerar arkivet att besöka fler dansband för intervju och eventuellt insamlande av arkivmaterial.

I samband med intervjuerna har vi valt att fotografera både den vi intervjuat samt interiörer och exteriörer. Det här är av tradition något som museerna är mer vana vid att arbeta med, men vi tror ändå att det kan ha sin betydelse för helhetsbilden av projektet. Dessutom förstärker det intrycket av arkivet som seriöst, att vi verkligen vill veta. Efter intervju och fotografering tas frågan om eventuell deponering upp. Många svarar att det ”inte är intressant i deras fall just nu” men några har visat sig mer intresserade och här finns idag 4 stycken leveranser att vänta. Ytterligare ett arkiv har redan levererats till Företagens arkiv.

En röd tråd kan vi se: de flesta som ger tecken på att vara intresserade av att deponera, eller till och med redan har deponerat, har haft kunskap om eller kontakt med arkivet redan tidigare. Därför får man väl se övriga, nya, kontakter som frön som sås under projektets gång. Det intervjumaterial som skapas under tiden kan

sedan utgöra ett underlag för fortsatt uppföljning av dessa företag i framtiden.

Arbetet med att kontakta företag har visat sig ge regelbundna perioder med mindre arbetsbelastning. Detta sker bl.a. mellan första utskicket och första telefonkontakten. Den tiden utnyttjas till att förteckna levererade arkiv, skriva artiklar om levererade arkiv till Företagens Arkivs medlemsskrift samt att arbeta på förslag till hemsida för arkivet.

Lite statistik för perioden 2002-02-11 -- 2002-05-17

46 st. företag har kontaktats, av dem har 44 st. fått vårt utskick och 2 st., har fått kontakt med oss via ett kommunalt projekt i Eskilstuna kallat 1000Företag. Av ovanstående 46 företag har vi kontaktat 37 st. per telefon för vidare uppföljning. 8 st. företag återstår att ringa och ett företag utgår p.g.a. fel länstillhörighet.

Av de 37 företag vi haft telefonkontakt med har vi hittills besökt och intervjuat 19 st. Ett företag har fått ett frågeformulär per post, att själva fylla i. Alla inbokade intervjuer är sedan den 16 maj genomförda. Dock är 8 st. på gång, troligen efter sommaren. (Detta gäller företag som har haft högsäsong inom sin verksamhet när vi ringt och därför bett oss återkomma senare när det gäller bokning av besökstid.) Besöken har hittills resulterat i att ett arkiv redan levererats till Företagens Arkiv och att löfte finns om ytterligare 4 st. leveranser.

I 8 fall har vi inte fått svar på våra påringningar, trots enträgna försök. Vi har tills vidare beslutat att lägga dessa åt sidan då de tar tid från övriga företagskontakter. Ett enda företag har hittills tackat nej till besök och intervju.

Under vecka 21 har ytterligare ett 30-tal informationsutskick sänts ut. Arbetet fortsätter, enligt den metod vi hittills använt, fram till projekttidens slut den 29 november 2002. Vårt att notera är att inventeringsarbetet inte på något sätt kommer att vara slutfört i och med detta datum. Små företag kommer och går. De företag vi hinner nå under året utgör endast en bråkdel av de som egentligen borde kontaktas – innan det är för sent!

För projekt "Rädda företagsarkiven i Sörmland"

Lena Bohlander

”Att snubbla vid verkligheten” Industrisamhällets utveckling ur författares och konstnärers perspektiv, Johan Ahlbäckstiftelsen

Johan Ahlbäckstiftelsen i Smedjebacken anordnade under 21-23 september 2001 ett symposium med ovanstående rubrik. Titeln är ett citat av konstnären Johan Ahlbäck – arbetarkonstnären från Smedjebacken.

Syftet/Målet

Symposiet ville visa hur arbetet och livet i industrisamhället har skildrats inom konsten och litteraturen. Vilka miljöer och yrken är skildrade och vilka är det inte? Hur har synen på arbete förändrats över tiden och vilken överensstämmelse – eller skillnad – finns det mellan författares och konstnärers skildringar? Ett antal frågor skulle väckas och en hel industriepok belysas. För att belysa frågeställningarna inbjöds ett stort antal föreläsare, författare och konstnärer.

Målgrupp

Vi vände oss till konstnärliga utövare, samhällsintresserade och kulturintresserade organisationer och till allmänheten.

Viktigt var att programmet skulle hålla en genomgående hög kvalitet – detta gällde både föreläsningar som kulturprogram – och nå en stor publik med skiftande bakgrund och kunskap.

Genomförande

Projektets omfattning var så stort och så betydelsefullt att det kändes något skrämmande till att börja med. Hur skulle vi gå tillväga? Var fanns dessa sakkunniga personer som kunde uppfylla våra högt ställda mål? Det är i sådant läge då man är beroende av goda vänner och nätverk. Någon känner någon och vet vad som är på gång inom forskning, inom konsten, litteraturen m.m.

Det bildades en arbetsgrupp som hade flera intensiva möten och under processen föreslogs namn, ändrades och finslipades alla detaljer. Till arbetsgruppen knöts sakkunniga inom olika verksamhetsområden.

Ganska snart kunde föreläsare och programpunkter fastställas. Det stora problemet visade sig vara konstutställningen. Konst skulle lånas in från olika håll, kontakter tas med konstnärer, museer och transportbolag. Det krävdes utställningsbyggare och ansvariga för själva utställningens layout. Problem dök hela tiden upp, men kunde även lösas tack vare en mycket generös inställning från alla

medverkande i Smedjebackens samhälle. Främst företaget Fundia Special Bar AB i vars lokaler utställningen skulle äga rum. Regnet vräkte ner och taket läckte, särskilda säkerhetsåtgärder måste vidtas med tanke på alla människor som skulle vistas i lokalen. Det löstes det också.

Ett annat stort problem var vakthållningen och det slutade med att vi fick hyra in ett vaktbolag.

Innehåll – Föreläsningar, kulturprogram, konstutställning, studiebesök

Programmet genomfördes med omväxlande föreläsningar, kulturprogram och studiebesök och var uppdelat i block. För att få rätt start på symposiet inleddes programmet med ett studiebesök på det moderna stålverket Fundia Special Bar AB – mycket uppskattat. Det är alltid fascinerande att se hur det glödande smälta järnet rinner ut i valsverket.

Deltagarna fick en översikt av svensk arbetarlitteratur från slutet av 1800-talet till dagens författare och arbetarskildringar. Inom konstområdet genomfördes samma upplägg kompletterat med internationella utblickar.

Konstutställningen invigdes av kulturminister Marita Ulvskog.

Utställningen bestod av verk i olika tekniker från 19 konstnärer och visade ett urval av arbetarkonst. Fokus låg på samtidens skildringar. Utställningen visade även arbetsmiljöer från Vallonien som en jämförelse till Bergslagen och Johan Ahlbäcks skildringar.

Utställningshallen var en nedlagd industrilokal – tidigare valsverk – vilket var ett mycket lyckat koncept. Den stora råa industrilokalen bildade en effektfull bakgrund till den konst som visades.

I projektet ingick även en elevutställning av elever vid högstadiet "Svar på konst". Elever ur årskurs 8 redogjorde för sina intryck av Johan Ahlbäcks bilder. Ytterligare en konstyttring lyftes fram nämligen "Arbete på film".

Symposiet avslutades med en allmän debatt och sammanfattning av samtalsledare Svante Beckman. Programmet var mycket innehållsrikt och kulturprogrammen som var förlagda till kvällarna innehöll teater, jazz och film.

Måluppfyllelse

Antal deltagare uppgick till 159 st. och antal medverkande 22 st. Utställningen pågick en vecka och besöktes av 807 personer. Detta

anser vi vara bra siffror. Antalet deltagare var maximerat till 175 personer och vi fick några återbud de senaste dagarna.

Vad som också var tillfredsställande var att vi nådde den målgrupp vi sökte. En blandning mellan yrkesutövare, samhällsdebattörer och publik. Det lokala inslaget från närsamhället uppgick till ca 25 procent. Övriga deltagare kom från hela Sverige. Konstutställningen besöktes främst av kommuninvånare och skolklasser förutom själva vernissagedagen. Av utsänd enkät framgick att deltagarna var mycket nöjda och önskade en uppföljning och vidareutveckling av temat.

Forskningsuppgiften som även ingick i projektet kommer att närmare utvecklas under år 2002. Till grund ligger Svante Beckmans sammanfattning och de frågeställningar som väcktes under symposiet. Det som alla deltagare fick var en översikt över arbetarkonst och arbetarlitteraturen under industrialismen. Det som möjligen saknades var samhällsliga slutsatser av vad som sagts och visats. Det skapar en förväntning på att projektet skall fortsätta, vilket också är Ahlbäckstiftelsens förhoppning.

Effekter

En svårighet med genomförandet var de relativt dåliga kommunikationerna till och från Smedjebacken. Många deltagare kom resandes via allmänna kommunikationer och något man får tänka på för framtiden är att förlägga tiderna så det passar med tåg och buss.

En annan svårighet var att få en medial genomslagskraft. Lokalpressen var naturligtvis mycket uppmärksam medan riks- och fackpress inte var närvarande. Det är svårt att få bevakning på arrangemang utanför storstäderna. Där krävs en alldeles speciell bearbetning.

Positivt var hur samhällets alla aktörer ställde upp. Företag, organisationer och privatpersoner alla hjälpte till och det skapades en mycket positiv stämning. Hela symposiet har gett många goda effekter för Smedjebacken och för Johan Ahlbäck. Människor talar fortfarande om det och minns det innehållsrika programmet och den goda stämningen. Nya tankegångar föddes och den lilla världen blev betydligt större.

Smedjebacken 8 maj 2002
Johan Ahlbäckstiftelsen

Monica Borg

Bilaga 3 Frågor till det industriella samhället (SOU 1999:18)

Regeringen beslöt den 20 maj 1998 att bemyndiga chefen för Kulturdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att utreda och lämna förslag om formerna och den närmare inriktningen av regeringens satsning på det industrihistoriska kulturarvet (dir. 1998:43). Chefen för Kulturdepartementet utsåg 1998-06-24 professor Erik Hofrén till särskild utredare och 1998-08-31 fil. dr Lars-Eric Jönsson till sekreterare.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppgift att utreda och lämna förslag om formerna och den närmare inriktningen på regeringens satsning på det industrihistoriska kulturarvet. Utredaren skall i samverkan med berörda myndigheter och institutioner inom kulturarvsområdet lämna förslag på hur en satsning på det industrihistoriska kulturarvet under åren 1999–2001 bör utformas, bl.a. när det gäller organisation, uppföljning och utvärdering. Vid genomförandet av uppdraget skall utredaren särskilt beakta vad regeringen tidigare sagt om vikten av en bred satsning, ett samlat kulturarvsperspektiv samt kulturarvets demokratiska funktioner.

Bakgrund

Regeringen anger i budgetpropositionen för 1998 att en särskild satsning på det industrihistoriska arvet skall genomföras (prop. 1997/98:1, utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid). Där sägs bl.a. följande. Dagens svenska samhälle har formats genom en mer än sekellång utveckling av industrialismen. Industriasamhället förändras nu drastiskt och en ny fas, bl.a. kallad kunskapsamhället eller informationssamhället, håller på att ta form.

Likväl utgör det industrihistoriska arvet fortfarande en betydande del av vår identitet – lokalt, regionalt och nationellt. Vidare framhåller regeringen att en samlad behandling av kulturarvssektorn framstår som särskilt angelägen när det gäller det industriella arvet. En nationell satsning på industrisamhällets historia berör flertalet kulturarvsinstitutioner och en ökad samverkan över institutionsgränserna torde vara befruktande för verksamheten, liksom för utvecklingen inom kulturarvssektorn på sikt.

Utgångspunkter för utredningen

Utredaren skall i nära samverkan med berörda myndigheter och institutioner inom kulturarvsområdet lämna förslag på hur regeringens satsning å det industrihistoriska kulturarvet under 1999–2001 bör utformas. I sina förslag skall utredaren beakta vad dessa myndigheter och institutioner har föreslagit när det gäller det industrihistoriska kulturarvet.

Utredaren skall lämna förslag på lämplig organisatorisk form inom vilken satsningen bör genomföras och där befintliga myndighetsstrukturer i största möjliga utsträckning utnyttjas.

Utredaren skall vidare lämna förslag på särskilda aktiviteter och manifestationer som kan genomföras i anslutning till millennieskiftet, liksom på hur en ändamålsenlig uppföljning och utvärdering av satsningen bör utformas. I förslagen skall bl.a. behovet av delredovisningar och en sammanfattande slutredovisning och utvärdering beaktas. Insatser från andra statliga myndigheter och institutioner bör särredovisas.

Utredaren skall också redovisa vilka effekterna blir för landets olika delar och hur förslagen skall finansieras. Finansieringen av det statliga åtagandet skall rymmas inom de ramar som Kulturdepartementet avsatt för ändamålet.

Vid genomförandet av uppdraget skall utredaren särskilt beakta vad regeringen tidigare anfört angående kulturarvets demokratiska funktioner (prop. 1996/97:3). Vidare skall utredaren särskilt beakta vad regeringen sagt om vikten av en samlad behandling av kulturarvssektorn (prop. 1996/97:3). Mot denna bakgrund bör satsningen utformas på ett sådant sätt att de bidrag kan tas till vara som kan komma att lämnas av andra, såsom t.ex. landsting, kommuner, näringslivet, arbetstagarorganisationer, studieförbund, hembygdsföreningar och andra institutioner och organisationer. En statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet skall också lyfta fram

och tydliggör samband mellan bl.a. den byggda miljön, traditioner och levnadsskick, historiskt dokumenterade händelser och vittnesmål, föremål och produktionsprocesser.

Utredaren skall vidare beakta följande. Satsningen skall inriktas främst på tiden från industrialismens genombrott i Sverige. En bred samhällsdiskussion om industrialismens och morgondagens samhälle skall eftersträvas. Statens insatser skall syfta till att främja medborgarförankringen och uppslutningen kring det industrihistoriska arvet samt att bevara och utveckla viktiga kulturhistoriska värden.

Utredaren skall beakta det utkast till program rörande inriktningen på en industrihistorisk satsning som Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet, Stiftelsen Nordiska museet, Stiftelsen Tekniska museet samt Arbetets museum tidigare presenterat (Profilprogrammet Vårt industrihistoriska arv, bilaga till den fördjupade anslagsframställningen för 1997–1999, Riksantikvarieämbetet, samt gemensam redovisning i Riksantikvarieämbetets budgetunderlag för år 1999).

Tidsplan och arbetsformer

För arbetet gäller regeringens direktiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare om redovisning av regionalpolitiska konsekvenser (dir. 1992:50), att redovisa jämställdhetspolitiska konsekvenser (dir. 1994:121), att pröva offentliga åtaganden (dir. 1994:23) samt att redovisa effekterna för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet (dir. 1996:49).

Utredaren skall lämna en delredovisning med förslag på lämplig organisatorisk form senast den 15 augusti 1998. Utredaren skall slutligt redovisa sitt arbete senast den 31 december 1998.

Utredaren skall under arbetet samråda med Riksantikvarieämbetet och de övriga myndigheterna och institutionerna bakom de gemensamma programmen samt med företrädare för landsting, kommuner, näringslivet, berörda organisationer etc.

(Kulturdepartementet)

Sammanfattning av rapport och förslag

Utgångspunkter

Utredningen tar sin utgångspunkt i ett brett perspektiv på det industriella samhället. I utredningens direktiv anges att den treåriga statliga satsningen på det industriella kulturarvet (1999–2001) bör eftersträva en bred samhällsdiskussion om industrialismens och morgondagens samhälle. Statens insatser ska också syfta till att främja medborgarförankringen och uppslutningen kring det industrihistoriska arvet, liksom till att viktiga kulturhistoriska värden bevaras, tillvaratas och utvecklas. Särskild hänsyn ska ägnas kulturarvets demokratiska funktioner. Utredningen har koncentrerats till den problematik som berör arkiv, kulturmiljövård och museer. Vi har sett det som angeläget att inför den kommande satsningen söka formulera övergripande tankar och idéer som kan stimulera till diskussion för alla dem som är engagerade i det industriella samhällets kulturarv.

I direktiven ingår att föreslå "lämplig organisationsform inom vilken satsningen bör genomföras". Utredningen har föreslagit tillsättandet av en särskild *Delegation för det industriella samhällets kulturarv* med uppgift att konkret handha satsningen. Betoningen på metodutveckling anser vi i hög grad vara central för att statens särskilda satsning på det industrihistoriska kulturarvet åren 1999–2001 skall kunna få mer långsiktiga effekter.

Industrialismens samhälle definieras som syftande inte endast på industrins historia utan också på det samhälle i stort som bakåt i tiden har sin avgränsning vid mitten av 1800-talet och framåt in i vår egen tid. Kulturarvet är ett annat begrepp som kräver en definition. Vi ser det som föränderligt och som ett resultat av olika aktörers val. Härav följer också att det knappast går att tala om ett enda Kulturarv utan om många som ständigt är stadda i förändring. Liksom ett lands, en regions eller en stads historia kan skrivas olika beroende på vem som skriver skiftar kulturarven beroende på vem som definierar eller konstruerar dem.

Kulturarvet har funktioner i det demokratiska samhället. En sådan funktion är allas rätt till ett kulturarv, vilket har lett utredningen mot ett resonemang om social underrepresentation i kulturarvet. Utredningen konstaterar också allas rätt att tolka och definiera kulturarvet. Det industriella samhällets kulturarv lämpar sig särskilt väl för detta eftersom Sveriges befolkning under kortare eller längre tid har levt i industrialismens samhälle och därför har

egna erfarenheter och egna tolkningar av vad detta samhälles kulturarv är och i vilken berättelse det kan infogas.

Tidigare överväganden och insatser

I 1996/97 års kulturproposition är utgångspunkten grundtankarna från 1974 års proposition. Riksdagen har beslutat om följande mål för en nationell kulturpolitik (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129):

- att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den,
- att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande,
- att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar,
- att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället,
- att bevara och bruka kulturarvet,
- att främja bildningssträvandena samt
- att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

För kulturarvet gäller målsättningen att jämna ut skillnader mellan människor "när det gäller bevarandet och tillgången till kulturarvet" och att stärka intresset för och medvetenheten om kulturarvets betydelse i samhället. I propositionen konstateras också att kulturarvet inte är något neutralt fenomen. Istället påtalas det kulturpolitiska ansvaret att "synliggöra såväl klasskillnader som könsskillnader och skillnader mellan stad och land" och att motverka att kulturarvet utnyttjas i diskriminerande syften. Kulturpropositionen talar om vikten av att formulera kulturarvsinstitutionernas samhällsuppgifter och att kulturarvssektorn behandlas samlad och inte utifrån dess organisation i arkiv, kulturmiljö och museer.

Kulturarvssektorns aktörer bearbetar dagligen det industriella samhällets kulturarv. Samtidigt återstår många frågor att lösa. Några kretsar kring kunskapsluckor och informationsinsatser. Vår mening är att det dessutom saknas diskussioner kring demokratiska och jämställdhetspolitiska aspekter på kulturarvet, kring de sociala representationer som ingår och inte ingår i kulturarvet, liksom resonemang kring den stora mängd materia som det industriella

samhället har resulterat i och som olika kulturarvsinstanser måste hantera.

Berättelser från det industriella samhällets kulturarv

Vilken historia är möjlig att berätta utifrån det industriella samhällets kulturarv såsom det hittills har definierats? Ett generellt svar på den frågan är givetvis omöjligt att ge. Vår mening är att den måste ställas och att svar är möjligt att ge om den riktas till särskilda delar av kulturarvet.

Vi har belyst de svenska byggnadsminnena från den aktuella perioden och funnit att de regionala skillnaderna är stora avseende de ca 5 procent av byggnadsminnena som kan betecknas som industriminnen. I Mellansverige domineras beståndet av gruvor och hyttor. I södra Götaland är kvarnarna väl representerade. I norra Sverige utgörs de flesta industriminnena av kraftverk och sägar. Karakteristiskt är dominansen av manliga arbetsplatser.

Om ett bredare perspektiv anläggs på samtliga byggnadsminnen från perioden ges en särpräglad berättelse kretsande kring de väl-situerades historia där de obesuttna befolkningskategorierna – den kroppsarbetande befolkningen och de underprivilegierade sociala skikten – i huvudsak saknas eller förekommer i den historiska berättelsens utkanter.

Med ledning av en tidigare utförd studie om de kulturhistoriska museernas industriundersökningar kan slutsatsen dras att kvinnornas arbeten är svagt representerade till skillnad från de manliga arbetarnas och företagsledningarnas. Generellt har vi funnit anledning att konstatera att kvinnors, invandrades eller etniska minoriteters, socialt normavvikandes, arbetslösas eller hemlösas är de mest uppenbara exemplen på svag representation i det industriella samhällets kulturarv.

Demokratiska aspekter på det industriella kulturarvet

De demokratiska aspekterna behandlas utifrån två utgångspunkter: dels utifrån vilken ställning kulturarvet och brukandet av det har i en modern demokrati, dels utifrån människors tillgång till och möjligheter att påverka kulturarvet.

Arkiv, museer och kulturmiljövårdande institutioner har självklart stort inflytande över vilka företeelser som ingår i kulturarvet.

Sedan länge har institutionerna varit experter på uppgiften att definiera och tolka kulturarvet. Det industriella samhällets kulturarv och det faktum att varje medborgare faktiskt lever i och med detta arv, kräver att kulturarvsinstitutionerna också förmår bejaka och ta tillvara varje medborgares eget förhållningssätt till sin egen historia, sin egen kulturella identitet och de byggstenar som en sådan identitet kan tänkas vara konstruerad av.

De offentliga arkiven har en uppenbar funktion i det demokratiska samhället. Deras uppgift är att tillgodose rätten att ta del av allmänna handlingar, behovet av information för rättsskipningen och förvaltningen samt forskningens behov.

Men kulturarvet har och har haft ett mer allmänt och oreglerat bruk i det demokratiska samhället. I modern mening har kulturarvet varit ett viktigt instrument i nationsbyggandet, i strävan att skapa en homogen stat med ett visst mått av konsensus kring vad denna stat är och vad som förenar dess medborgare. Sedan de moderna museerna bildades under andra hälften av 1800-talet har kulturarvet givits en betydande roll i skapandet av den nationella gemenskapen. Idag kretsar stora delar av diskussionen om Sveriges historia kring det industriella samhällets kulturarv. Eftersom vi fortfarande kan sägas leva i det industriella samhället och har ett eget aktivt minne och förhållningssätt till detta samhälle är det angeläget att institutionerna möter sin publik i samtal och diskussioner om bruket av kulturarvet. Flera institutioner har tagit sig an detta arbete. Vi menar att det bör spridas, utvecklas och intensifieras.

Vardagens, den stora skalans, landskapets och tätortens kulturarv

Det industriella samhällets kulturarv tillhör vardagen. Denna tillhörighet i vardagen är central för att det industriella kulturarvet ska uppfattas som väsentligt och värt att värna. Vi behöver inte nödvändigtvis gå på museum, arkiv eller beträda något kulturreservat eller byggnadsminne för att erfara det industriella samhällets kulturarv. Det finns mitt ibland oss om vi förmår anlägga perspektivet. Vardagliga företeelser erbjuder dessutom goda förutsättningar för att det kulturhistoriska värdet införlivas parallellt med andra värden, t.ex. funktionella, ekonomiska och ekologiska.

Även de stora dimensionerna är ett kännetecken för det industriella samhället. Fabriker och andra omfattande arbetsplatser liksom efterkrigstidens bostadsområden är exempel på sådana

anläggningar. En gemensam nämnare för storskaliga miljöer är att de är eller har varit arbets- och boplatser för många människor. De bär därmed på information om och kan sägas vara ett slags monument över och en källa till en stor del av dessa människors vardagliga tillvaro. De finansiella, tekniska och funktionella frågorna innebär emellertid ofta svårlösta problem. Att bevara och finna nya funktioner för sådan bebyggelse är ett steg i strävan för att åstadkomma ett ekologiskt hållbart samhälle.

I de industriella strukturer som genomlöper kulturlandskapet återfinns liknande problem och möjligheter. Kommunikations- och energisystem tillhör det industriella samhällets grundläggande förutsättningar och har präglat kulturlandskapet i form av t.ex. vägar, järnvägar och olika typer av ledningsnät.

18- och 1900-talens stads- och tätortsbildning är trots allt det kanske mest karakteristiska uttrycket för det industrialiserade samhället. Flera svenska städer och tätorter är grundade i direkt anslutning till industrietableringar eller anläggandet av kommunikationslinjer. Men även äldre städer och tätorter har påverkats starkt av industrialismen. I staden och tätorten är det som mest uppenbart att vi lever i det industrialiserade samhället. Staden och tätorten brukas dagligen av sina invånare. Frågor om de underprivilegierades kulturarv, om jämställdhet, om ett ekologiskt hållbart samhälle, om ett demokratiskt förhållningssätt till kulturarvet och känslan av delaktighet har särskilt påtaglig relevans i staden och tätorten.

Samverkan

I arbetet med det industrialiserade samhällets kulturarv är samverkan mellan olika kulturarvsinstitutioner av stor betydelse. Bredare kunskap och bättre resursutnyttjande är två vinster som borde kunna uppnås genom samverkan. Sådana vinster är särskilt angelägna avseende industrialismens miljöer som oftast är levande och mycket komplexa. De minnen som kan kopplas till dem bärs dessutom av nu levande människor men kommer också till uttryck i arkivbundna källor.

Vikten av samverkan mellan institutionerna och medborgarna har påpekats. Det är vår uppfattning att institutionerna bör utarbeta metoder för intensivare dialoger med sina brukare och att kulturarvet i högre grad än tidigare formuleras underifrån. Att sprida och medvetandegöra kulturarvsperspektivet är en angelägen

och stimulerande uppgift som till största delen ligger framför kulturarvssektorn.

Utredningen har slutfört sitt arbete den 31 december 1998.

Frågor till det industriella samhället SOU 1999:18

Kapitel 6 Berättelser från det industriella samhällets kulturarv

Dessa resonemang om de underrepresenterades kulturarv mynnar ut i frågor av vikt för satsningen på det industriella samhällets kulturarv:

1. På vilket sätt kan kulturarvet beskrivas i termer av jämställdhet? Vilka berättelser skulle kunna berättas om ett jämställdhetsperspektiv anlades på det industriella samhällets kulturarv? Vilka delar av befolkningen är väl respektive illa företrädade i det industriella samhällets kulturarv?
2. Vilka historiska berättelser och frågor är särskilt angelägna att ge uttryck för respektive ställa med utgångspunkt i kulturarvet?
3. Vilka metoder och synsätt bör engageras i syfte att långsiktigt bearbeta ojämlikheter och underrepresentationer i det industriella kulturarvet?
4. Hur skulle t.ex. det industriella samhällets kulturarv kunna beskrivas som är kvinnornas? Hur skulle kvinnors kulturarv kunna formeras utifrån t.ex. ett teknikhistoriskt perspektiv?
5. På vilket sätt kan de socialt normavvikandes, de arbetslösa eller hemlösa kulturarv formeras? Vilka företeelser borde ingå? Och på vilket sätt skulle dessa gruppers intresse för och inflytande över sitt eget kulturarv kunna kanaliseras?
6. Vad kan det industriella samhällets kulturarv bestå av som tar invandrarnas historia som utgångspunkt?
7. Hur kan en självreflexiv analys av kulturarvsinstitutionernas verksamheter spridas, fördjupas och utvecklas?

Kapitel 7 Demokratiska aspekter på det industriella samhällets kulturarv

1. Vilka metoder – tillgängliga och möjliga – kan användas i syfte att öka medborgarnas bruk av och inflytande på det industriella samhällets kulturarv? Hur kan kulturarvet

- öppnas för påverkan av människors levande minnen och erfarenheter av industrisamhället?
2. På vilket sätt kan kulturarvsinstitutionerna utveckla sin roll som folkbildningsinstitutioner?
 3. Vilka företeelser aktualiseras idag när människor tänker på det nationella, på det regionala och det lokala i kulturarvstermer?
 4. På vilket sätt är och har kulturarvsinstitutionerna varit delaktiga i nationella, regionala och lokala liksom i internationella identitetsprojekt?

Kapitel 8 Vardagens, den stora skalans, landskapets och tätortens kulturarv

1. Vilken ny kunskap om industrisamhället kan förväntas med utgångspunkt tagen i ett vardagligt perspektiv?
2. På vilket sätt kan kulturarvsperspektivet berika den enskilde med borgarens vardag? Hur skulle denna vardaglighet kunna bejakas och tydliggöras som utgångspunkt för var och ens egen historia och tolkning av det industriella samhället?
3. På vilket sätt, med vilka metoder kan vardagliga företeelser införlivas i det institutionsbundna kulturarvet? Vilka urvalskriterier kan tillämpas och hur kan de användas i syfte att öka jämställdhet och de underrepresenterades närvaro i kulturarvet?
4. Vilka tillgängliga och tänkbara lagrum är tillämpliga för att värna strukturer, t.ex. tekniska system, som inte är bundna till särskilda avgränsade platser?
5. Med vilka metoder och perspektiv kan den industriella stadens komplexitet och mångfald åskådliggöras?
6. Vilka faktorer kan knytas till det industriella samhällets stads- och tätortstillväxt? Hur kan de avläsas i terrängen? Vilka samband finns t.ex. mellan de tekniska systemen och den industriella stadens och tätortens liv och form?

Kapitel 9 Samverkan

1. Hur kan samverkan mellan kulturarvssektorns olika aktörer förstärkas? Vilka konkreta vinster är möjliga att göra med sådan samverkan? Var finns begränsningarna respektive möjligheterna?

2. Med vilka intressen förutom natur- och miljövård finns förutsättningar för kulturarvssektorn att samarbeta? Var återfinns de mest betydande samordningsvinsterna?
3. Vilka insatser och metoder krävs för att kulturarvs-perspektivet ska etableras som ett av flera perspektiv i såväl myndigheters som enskilda människors dagliga verksamhet? Och vad krävs för att detta perspektiv skal bli en effektiv del i strävan mot ett ekologiskt hållbart samhälle? Vilka lärdomar kan dras av miljövårdens insatser att förankra ett ekologiskt perspektiv hos allmänheten?
4. Vilka frivilliga krafter verkar inom det industriella kulturarvets intressesfär? Vilka verksamheter drivs av dessa aktörer och vilken betydelse har de för det industriella kulturarvets konstruktion och hävd? På vilket sätt kan sådana krafter stödjas?

Minnena ser mig

En junimorgon då det är för tidigt
att vakna men för sent att somna om.

Jag måste ut i grönskan som är fullsatt
av minnen, och de följer mig med blicken.

De syns inte, de smälter helt ihop
med bakgrunden, perfekta kameleonter.

De är så nära att jag hör dem andas
fast fågelsången är bedövande.

Tomas Tranströmer

Ur diktsamlingen
Det vilda torget (1983)